

JERZY WALACHOWICZ (Poznań)

Starostwo w zarządzie terytorialnym *Marchiae Transoderanae* do początków XV wieku

I. Wstęp. II. Terminologia źródeł: nazwy terytoriów i urzędników terenowych. III. Zarząd terytorialny. 1. Podział kraju na okręgi zarządu. 2. Urzędnicy terenowi. 3. Krajowe organa zbiorowe — elita władzy. IV. Urząd starosty i landwójta. 1. Nominacja, czas urzędowania, awanse, przynależność stanowa, pozycja urzędnika w aparacie markijskim. 2. Sposób wynagradzania i rozliczenia wzajemne. V. Kompetencja starosty i landwójta. VI. Zakończenie.

I

Problematyka historyczna i historyczno-ustrojowa ziem położonych na wschód od środkowej Odry i nad dolną Wartą-Notecią (dziś głównie tereny województwa gorzowskiego oraz częściowo szczecińskiego, zielonogórskiego, pilskiego i koszalińskiego) była do niedawna słabo i wycinkowo zauważana w historiografii polskiej, choć niegdyś doceniano ten obszar jako *clavis terrae* Polski piastowskiej, a Jan Długosz z utęsknieniem oczekiwał jego powrotu do Macierzy¹. Już więc względy geopolityczne uzasadniają dostatecznie zajęcie się sprawami tego regionu. Szczególnie historia zarządu tej prowincji wymaga intensywnych badań. Pozwalają one wzbogacić wiedzę o sposobie zarządzania terytoriami polskimi, które — w przeszłości odłączone — po siedmiu wiekach zaboru brandenbursko-pruskiego wróciły do państwa polskiego.

¹ Żywot św. Jadwigi, MPH, t. IV, s. 570; Joannis Dlugossi seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Poloniae Libri XII, Opera Omnia, Cracoviae MDCCCLXXXIII, L. XII, a. 1467, s. 474-475: *Cepit et me scribentem praesentia Annalia, non mediocris super finito bello Pruthenico, et restitutis terris abstractis dudum Prussia quoque Regno unita, voluptas — crediturus fortunatiorem, si Slesiae, Lubucensem (podkr. — J.W.) et Stolpensem oras, — reddi quoque et reuniri Regno Poloniae per clementiam divinam me inspectante, contingerit: laetior enim ex hinc discederem, et in sommo meo suavius, melliusque quiescendo accumberem!*

Opracowanie dotyczy tzw. *terra Transoderana* w jej każdorazowych, ciągle zmieniających się granicach. Nazwa ta, występująca w źródłach w różnych wersjach łacińskich i niemieckich, rozciągana była na wszystkie ziemie zdobyte przez Brandenburczyków na wschód od Odry². Termin „Nowa Marchia”, w znaczeniu, które ustabilizowało się dla określenia właściwego klina nowomarchijskiego (pomijamy tu nazwę „Nowa Marchia Brandenburska”, wprowadzoną w czasach luksemburskich dla obszarów lewoodrzańskich³), pojawił się w końcu XIV w., zasadniczo przy zastawie tej ziemi zakonowi krzyżackiemu⁴. Wyodrębnienie Nowej Marchii od ziemi torzymskiej było wcześniejszej (choć niemożliwej do precyzyjnego ustalenia) daty⁵. Mimo takiego stanu terminologii źródłowej nauka niemiecka i polska stosują z powodzeniem nazwę Nowa Marchia także odnośnie do XIII w.⁶ Zmienianie tej praktyki naukowej nie wydaje się celowe, choćby z tego powodu, że polski przekład terminu *Marchia Transoderana* brzmi zgoła niezręcznie. Autor, wprowadzając go

² J. Walachowicz, *Geneza i ustrój polityczny Nowej Marchii do początków XIV w.*, Pr. Kom. Hist. PTPN, t. XXXI, Poznań 1930 (cyt. dalej J. Walachowicz, *Geneza*); Z. Wielgosz, *Nowa Marchia w historiografii niemieckiej i polskiej*, UAM, Seria Historia 84, Poznań 1980. W pracach tych podana dalsza literatura.

³ Kaiser Karl's IV. Landbuch der Mark Brandenburg, hrsgb. E. Fiedlein, Berlin 1856; Landbuch der Mark Brandenburg von 1375, Brandenburgische Landbücher, Bd. 2, Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Provinz Brandenburg und die Reichshauptstadt Berlin, VIII, 2, Berlin 1940, s. 2; J. Schultze, *Die Mark Brandenburg*, Bd. II, Berlin 1962, s. 111, 162.

⁴ W. Fenrych, *Próba nabycia Nowej Marchii przez Polskę w roku 1402 (w świetle dokumentu Sędziwoja z Szubina i towarzyszy z d. 14 lutego t.r.)*, Zeszyty Naukowe UAM, Historia 8, Poznań 1958, passim; tenże, *Zabiegi o nabycie Nowej Marchii w latach 1402-1411*, Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata, Poznań 1959, passim; J. Walachowicz, *Geneza*, s. 7-8; Z. Wielgosz, o.c., s. 21-22.

⁵ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 6.

⁶ P. Niessen, *Geschichte der Neumark im Zeitalter ihrer Entstehung und Besiedlung (von den ältesten Zeiten bis zum Aussterben der Askanier)*, (Mit Karten, Planen, Ansichten), Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, Geschichte der Neumark in Einzeldarstellungen, Landsberg/Warthe 1905, ss. 374. Ostatnio Z. Wielgosz, o.c., s. 17 i J. Walachowicz, *Geneza*, s. 7 — precyzyjnie ustalili zakres pojęcia *Terra Transoderana* i początek stosowania w źródłach terminu Nowa Marchia. Niezbyt konsekwentne stanowisko w tym zakresie pozwoliło wszakże A. Czacharowskiemu (*Społeczne i polityczne siły w walce o Nową Marchię w latach 1319-1373, ze szczególnym uwzględnieniem roli możnowładztwa nowomarchijskiego*, Tow. Nauk. w Toruniu, R. 73, z. 2, Toruń, ss. 201) mówić o starostach Nowej Marchii w XIV w. tylko w stosunku do terenów klina nad Wartą i Notecią, bez włączania ziemi torzymskiej, zaś E. Bohmowi (*Das Land Lebus und seine Vogteien westlich der Oder — 13-15. Jh., Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte der Mark Brandenburg*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschland, Bd. 29, Berlin W., 1976, s. 42-81) widzieć w prawoodrzańskiej ziemi torzymskiej osobne starostwo, mimo zupełnie nie wystarczających wzmianek źródłowych. Poglądy obu tych autorów nie wydają się możliwe do utrzymania.

w wersji łacińskiej do tytułu artykułu, pragnie podkreślić swe zainteresowanie wszystkimi terytoriami margrabiów po prawej stronie Odry, w dalszym zaś wywodzie stosuje w miarę potrzeby określenia Nowa Marchia i ziemia torzyska.

Pod względem chronologicznym badaniami objęto czasy od lat 1249 - 1250 (przekroczenie przez Brandenburgię bariery odrzańskiej) do 1402 r.⁷ W tym okresie *Marchia Transoderana* podlegała kolejno margrabiom z trzech dynastii: Askańczyków — Janowi I († 1266), Ottonowi III († 1267), a po podziale z 1268 r. dynastom tzw. starszej (od Jana I) linii — Janowi II († 1281), Ottonowi IV ze Strzałą († 1308), Konradowi I († 1304), synom Konrada: Janowi IV († 1305), Ottonowi VII († 1297), Waldemarowi († 1319) i Henrykowi II († 1320), synowi Henryka I bez Ziemi, oraz młodszej (od Ottona III) gałęzi rodu: Ottonowi V Długiemu († 1298), Albrechtowi III († 1300), Ottonowi VI Małemu († 1303), Hermannowi († 1308), synowi Ottona V Długiego, i Janowi V († 1317), synowi Hermanna⁸; Wittelsbachów — Ludwikowi I Starszemu (do 1350), Ludwikowi II Rzymskiemu († 1365), Ottonowi VIII Gnuśnemu (do 1373); Luksemburgów — regentom cesarzowi Karolowi IV († 1378) i królowi Zygmunтови I (do 1388), Janowi VI Zgorzeleckiemu († 1396) i powtórnie Zygmunтови I (do 1402)⁹. Po 1402 r. Nowa Marchia znalazła się w rękę Krzyżaków, zaś ziemią torzymską zarządzał margrabia Jost¹⁰. W bogatym w wypadki półtorawieczu dziejów Nowej Marchii podstawowe znaczenie miał okres askański, jako czas terytorialno-politycznego ukształtowania tej prowincji. Zamknęła go śmierć Waldemara w 1319 r.¹¹ Wiek XIV był okresem wstrzymania ekspansji wschodniej Brandenburgii i wzrostu anarchii wewnętrznej¹².

Od strony merytorycznej przedmiotem dociekań stała się organizacja i funkcjonowanie zarządu terytorialnego. Objęto więc badaniami marchijski aparat urzędniczy, funkcjonujący w terenie z ramienia margrabiego i zasadniczo pod jego bezpośrednim nadzorem. Szczupły rozmiar publikacji zdecydował o zajęciu się przede wszystkim jego rozwojem w czasach poaskańskich (od 1319 r.) oraz o pozostawieniu na uboczu urzędników pomocniczych, a także innych działających w zakresie re-

⁷ Datę ad quem uzasadniają też: K. Heidenreich, *Der Deutsche Orden in der Neumark*, Berlin 1932, passim; W. Fenrych, *Nowa Marchia w dziejach politycznych Polski w XIII i XIV w.*, Poznań 1959, passim oraz prace tegoż autora cytowane w przyp. 4.

⁸ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 37.

⁹ J. Strzelczyk, *Brandenburgia*, Warszawa 1975, s. 127 - 202.

¹⁰ Rdl I — 23: 140-142 oraz K. Heidenreich, o.c., passim; J. Strzelczyk, o.c., s. 202 - 203.

¹¹ J. Strzelczyk, o.c., s. 194, 199 - 202.

¹² J. Walachowicz, *Geneza*, s. 50-53; J. Schultze, *Die Mark*, o.c., I, s. 221-235; W. Fenrych, *Nowa Marchia*, o.c., s. 41-45; J. Strzelczyk, o.c., s. 116-127, 149-165, 189-212.

galiów, zarządu miast, władztw patrymonialnych i funkcji administracyjnych organizacji parafialnej.

Materiał źródłowy do badań zarządu terytorialnego Nowej Marchii i ziemi torzymskiej w podanych wyżej ramach czasowych stanowią dokumenty marchijskie, zachowane w liczbie 417 (76 dyplomów z czasów askańskich oraz 341 z okresu od 1320 do 1402 r.). Przydatne są również akty dotyczące rycerzy sprawujących urzędy lub ich krewnych, których odnaleźć można około 250. Są one dostępne w wydawnictwach źródeł, zwłaszcza w wielotomowym kodeksie dyplomatycznym Brandenburgii A. F. Riedla¹³ i w innych dyplomatariuszach sąsiednich ziem¹⁴ czy rodów feudalnych¹⁵ oraz w regestach H. Krabbona — G. Wintera (do 1319 r.) i K. Kletkego¹⁶. Ostatnie objęły cały nasz okres. Źródła te uzupełniają dwie księgi lustracyjne z 1337 i 1375 r. Ludwika I Starszego i cesarza Karola IV. Drukowali je G. Golmert, F. Fidicin i J. Schultze¹⁷.

Literatura odnosząca się do tematu przedstawia się nader skąpo. Problematyka zarządu terytorialnego *Marchiae Transoderanae* znalazła pełniejsze odbicie jedynie w pracach P. Niessena i J. Walachowicza dla

¹³ Codex diplomaticus Brandenburgensis. Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Quellschriften für die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten, hrsg. von A. F. Riedel, Bd. 1-35, Berlin 1838-1869 (cyt. Rdl, seria, tom, strona).

¹⁴ Codex Pommeraniae diplomaticus oder Sammlung der die Geschichte Pommerns und Rügens betreffenden Urkunden. Nach den Originalen, Transsumpten und alten Copien mit Anmerkungen, Schriftproben und Siegelzeichnungen, hrsg. von K. F. W. Hasselbach, J. G. L. Kosegarten und F. Medem, Bd. I, Greifswald 1862 (cyt. CPD, tom, numer dyplomu). Pommersches Urkundenbuch, hrsg. von R. Klempin und Nachf., Bd. I-IX, Stettin, Köln 1868-1962 (cyt. PU, tom, numer dyplomu). Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. I-IV, Poznań 1877-1908 (cyt. KDW, tom, numer dyplomu). Pommerellisches Urkundenbuch, hrsg. von M. Perlbach, Danzig 1882 (cyt. Perlbach, numer dyplomu).

¹⁵ Urkunden und Forschungen zur Geschichte des Geschlechtes Behr, hrsg. von F. G. Lisch, Bd. I-V, Schwerin—Berlin 1871-1896; Geschichte des Geschlechtes von der Osten, Urkundenbuch, hrsg. von O. Grotefend, Bd. I, Stettin 1914 (cyt. Grotefend, numer dyplomu).

¹⁶ Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus askanischen Hause, hrsg. von H. Krabbo und G. Winter, Veröffentlichungen des Vereins für Geschichte der Mark Brandenburg, Lieferung I-XII, Leipzig—München—Berlin 1910-1955 (cyt. Krabbo, numer regestu). Regesta historiae Neomarchicae. Die Urkunden zur Geschichte der Neumark und des Landes Sternberg, in Auszügen mitgeteilt von K. Kletke, Abteilung I, Märkische Forschungen, Bd. 10, Berlin 1867 (cyt. Kletke, strona).

¹⁷ Das neumarkische Landbuch Markgraf Ludwig's des Aelteren vom Jahre 1337. Nach einer neu aufgefundenen Handschrift des vierzehnten Jahrhunderts mitgeteilt von Dr. L. Gollmert, hrsg. vom Historisch Statistischen Verein zu Frankfurt/O. 1862; Kaiser Karl's IV Landbuch der Mark Brandenburg, hrsg. von E. Fidicin, Berlin 1856; Landbuch der Mark Brandenburg von 1375, hrsg. von J. Schultze, Berlin 1940. Cytuję Gollmert lub Schultze, podając: Landbuch, imię władcy, stronę.

epoki askańskiej (do 1319 r.) oraz A. Czacharowskiego dla czasów Witelshbachów (do 1373 r.)¹⁸. Sprawami tymi zajmowali się nadto M. Liebegott i W. Podehl¹⁹ w ramach opracowań dotyczących całej lub większej części Brandenburgii. Ostatnio landwójtostwom lewoodrzańskiej ziemi lubuskiej poświęcił interesujący artykuł E. Böhm²⁰. Wiele uwag z zakresu badanej tematyki sformułowali liczni autorzy w pracach ogólnohistorycznych czy wąskospecjalistycznych, których tytuły znajdzie czytelnik w przypisach.

II

Dokumenty stosują niekonsekwentnie różnego rodzaju nazwy na oznaczenie badanych przez nas obszarów. Terminy *terra*, *territorium*, *Land* występują najpierw jako określniki całej prowincji prawoodrzańskiej Brandenburgii. W tych przypadkach otrzymywały one zwykle bliższe sprecyzowanie przez dodanie przymiotników *transoderana*²¹ lub *nova*²², albo też w innej formie *trans Oderam*²³, *über Oder*²⁴, *jenseits* lub *disseits der Oder*²⁵. Z drugiej wszakże strony podobnie nazywano poszczególne części *Terrae Transoderanae*, z których składała się ta prowincja brandenburska (np. ziemia kostrzyńska, gorzowska itp.)²⁶. Terytoria określano też od organu sprawującego nad nimi władzę państwową. Do tego typu nomenklatur zaliczyć trzeba termin *marchia*, występujący zarówno w łacińskiej, jak i w niemieckiej wersji językowej²⁷. Podobnie kwalifikują się: *castellania* (np. lubuska, santocka), znana w źródłach na

¹⁸ P. Niessen, o.c., passim; A. Czacharowski, o.c., passim; J. Walachowicz, *Geneza*, passim.

¹⁹ M. Liebegott, *Der brandenburgische Landvogt bis zum XVI. Jahrhundert*, Halle/S. 1906; W. Podehl, *Burg und Herrschaft in der Mark Brandenburg Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte unter Besonderer Berücksichtigung von Altmark, Neumark, und Havelland*, Mitteldeutsche Forschungen; Bd. 76, Köln—Wien 1975.

²⁰ E. Böhm, o.c., s. 42—81.

²¹ Grotefend 689; Rdl III — 1: 38; Kletke 288.

²² Rdl I — 19: 88—89; 24: 107; Kletke 415—416.

²³ Rdl I — 11: 230—231; 18: 401; 19: 22—23, 76—77, 206, 217, 460; 24: 30, 40, 50, 55—56; II — 1: 25; PU VI 3538, 3541; Krabbo 2885, 2887; Kletke 165, 169, 191, 199, 225, 226—228, 237, 288, 313, 263—267.

²⁴ Rdl I — 18: 77—48, 392; 19: 36—38, 246—247, 435; 24: 68—69, 101, 108; II — 2: 209—211, 338—342; III — 3: 137—138; Grotefend 640, 953; Kletke 175—176, 228, 309—311, 319—320, 398—402, 416.

²⁵ Rdl I — 19: 77—78; 24: 64—65; Kletke 237—238, 279, 370.

²⁶ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 16—21.

²⁷ Rdl I — 19: 88—89; 24: 104—108; II — 3: 150—151; Grotefend 689; Kletke 413—416. Landbuch Karola IV z 1375 r., s. 62: — *Marchia Brandenburgensis dividitur primo in tres partes principales, videlicet in Marchiam transalbeanam, transoderanam et mediam* — (podkreślenia — J.W.). Nazwa użyta wyżej najlepiej odpowiada charakterowi i każdorazowym rozmiarom prawoodrzańskiego władztwa Brandenburgii.

początku naszego okresu i w związku z uprzednim władztwem polskim²⁸ oraz *advocatia* — *Vogtei* o zmiennym zasięgu terytorialnym i w związku z różnymi szczeblami hierarchii terenowej²⁹. Do tej kategorii należy zapewne występujący sporadycznie *districtus*³⁰.

Źródła przynoszą także szereg nazw urzędników funkcjonujących w terenie i określanych ogólnie mianem *officiales*³¹ lub *Amtsleute*³². Najliczniej i najczęściej występuje kategoria *advocati*³³ lub *Vögte*³⁴. Egzempcje udzielane w wersji *ab (cum) advocatia*³⁵ odnosiły się także bezpośrednio do tych urzędników. Ich zespołem pomocniczym byli tzw. podwójci (*subadvocati*)³⁶, bedellowie (*bedelli, praecones*)³⁷ i landrajtarzy (*equitatores terrae*)³⁸. Na czele miast stali *praefecti*³⁹ lub *advocati*⁴⁰, we wsiach zaś *sculteti*⁴¹, *villici*⁴², w obszarach leśnych *magistri silvae, custodes silvarum*⁴³. Bezpośredniego poborcę bedy określano czasem mianem

²⁸ Rdl I — 24: 336-338; Krabbo 724 a. Nadto J. Walachowicz, *Geneza*, s. 10, 22-32.

²⁹ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 96-97.

³⁰ Rdl I — 18: 75; 20: 199-200; 24: 336-338; PU IV 2018; V 2981; Krabbo 724 a, 1380, 2305, 2426, 2442; Kletke 13, 76, 80.

³¹ Rdl I — 18: 215, 442-443; 23: 10-11; 24: 8; II — 1: 231; Kletke 45, 52, 54-56; Krabbo 1535, 1666, 1700.

³² Rdl I — 24: 8-9, 39; Krabbo 1743; Kletke 57, 167-169.

³³ Rdl I — 13: 215; 18: 5-6, 25-26, 69-70, 72-73, 101, 215, 371, 373, 440-441; 19: 68-69, 81, 88-89, 180-181, 205-206, 232-237-238, 443-444, 446-448; 20: 184; 21: 181-182; 23: 7-8, 10-11; 24: 5-6, 8-9; PU III 1945; IV 2638; Kletke 27-29, 33, 37-38, 48-50, 52, 53, 57, 60-64, 66-68, 72, 76, 87, 90, 158-159, 166, 264, 273, 290, 295, 296; Krabbo 766, 1045, 1107, 1256, 1405, 1625, 1643, 1666, 1686, 1742, 1754, 1784, 1801, 1865, 1881, 1973, 1999, 2002, 2013, 2023, 2065, 2187, 2308, 2617, 2687.

³⁴ Rdl I — 5: 343-344; 18: 136, 146-147, 226-227, 235, 243, 282-283, 405-406, 471-472; 19: 233, 251-252, 274, 280, 281, 285, 286; 20: 239-240; 24: 40, 79-80, 82, 89, 97-98; II — 3: 95-96, 137-138; Kletke 84, 169, 170, 191, 276-277, 283-289, 297, 322, 328, 334-336, 347, 349, 373, 376-380, 384, 386, 395-399; Krabbo 2526.

³⁵ Rdl I — 7: 243-244; 13: 214; 18: 1-2; 19: 125-126, 443-444; Kletke 26-27, 34, 35, 37-39; Krabbo 986, 1026, 1292, 1405, 1410.

³⁶ Rdl I — 23: 125-126; Kletke 68; Krabbo 2065.

³⁷ Rdl I — 13: 215, 253-254; 23: 7-8; Kletke 27, 68, 152-153; Krabbo 1045, 1253, 2065.

³⁸ PU IV 2093; Rdl I — 23: 10-11; Krabbo 1872.

³⁹ Rdl I — 18: 101-102, 371, 375; 19: 66; II — 1: 248-250, 298-299; Kletke 32-33, 57, 63-64, 77-78, 85; Krabbo 1243, 1744, 1746, 1865, 2013, 2179, 2570, 2578, 2598.

⁴⁰ Rdl I — 19: 181-182; II — 1: 339-340; Kletke 82-83; Krabbo 2287, 2514.

⁴¹ Rdl I — 18: 371; 19: 215; III — 1: 10-12; Kletke 27, 60, 61, 85-86; Krabbo 1045, 1253, 1784, 1801.

⁴² Rdl I — 20: 184; III — 1: 10-12; Krabbo 1253.

⁴³ Rdl I — 18: 127-128, 182, 297, 396; 19: 219; 24: 45-46; PU IV 2093; Kletke 206, 223-224, 230; Krabbo 1872.

*nuntius*⁴⁴. Aparat landwójtowski okresu askańskiego⁴⁵ istotnie uzupełnił wiek XIV urzędnikiem o szerokim zakresie terytorialnym, zwany *capitaneus*⁴⁶, *Hauptmann* lub *Landeshauptmann*⁴⁷ — czasem z przydawką *totius terrae trans Oderam*⁴⁸. Występuje jednak także zamienne stosowanie terminów *capitaneus* i *advocatus*, co stwarza trudności badawcze⁴⁹. W dalszych rozważaniach zajmiemy się specjalnie tą ostatnią grupą urzędników.

Powstaje tu trudne zagadnienie prawidłowego przekładu na język polski źródłowych tytułów urzędniczych łacińskich czy niemieckich. W ogłoszonej ostatnio monografii poświęconej sprawom nowomarchijskim czasów askańskich posłużyliśmy się określeniem landwójt na oznaczenie tych *advocati*, którzy zarządzali tylko jedną ziemią (np. świdwińską) czy kompleksem ziem (np. landwójtostwo myśliborsko-gorzowskie)⁵⁰. Nazwa ta stosowana w nauce niemieckiej i polskiej⁵¹ wydaje się w dalszym ciągu odpowiednia dla dość licznie występującej w XIV w. kategorii urzędników terenowych. *Capitanei* — *Landeshauptmänner* wszakże okazują się jako organ wyższego rzędu, jakościowo inni. Stworzono z nich ogniwo pośrednie między margrabią a terenem powierzonym landwójtom. Zajęli oni pozycję zaufanych namiestników władcy terytorialnego. Najwłaściwszym wydaje się dla nich — stosowany już przez A. Czacharowskiego⁵² — tytuł starosty.

⁴⁴ Rdl III — 1: 10-12; Krabbo 1253.

⁴⁵ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 69-76.

⁴⁶ Rdl I — 18: 107, 137, 225-226, 291, 391, 19: 77-78, 224-225, 461; 22: 47-48; II — 2: 140; Kletke 129, 156, 172, 175, 222, 223, 224, 237-238, 304.

⁴⁷ Rdl I — 18: 129-130, 136, 234-235; 19: 198-199, 209-210, 246-247, 268-269, 274; 24: 78, 101; Kletke 128, 170, 172, 173, 238, 276-277, 319-320, 363-369, 373, 375, 398-399, 409, 412.

⁴⁸ Rdl I — 18: 146-147, 225-226, 334-335; 23: 30; Kletke 222, 347, 375 oraz M. Liebegott, o.c., s. 74; J. Schultze, *Die Mark*, o.c., II, s. 57-60.

⁴⁹ KDW II 1117; Rdl I — 18: 135, 136; 19: 205-206, 210-211, 460; 22: 47-48; 24: 40; II — 2: 177; Kletke 156, 158-159, 166, 170, 174, 194, 276-277, 290.

⁵⁰ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 75-76, 96-127.

⁵¹ Posługują się tą nomenklaturą: P. Niessen, *Geschichte*, o.c., s. 697; tenże, *Die Gross- oder Landvögte in Pommern bis 1325 als Herrschaftsbeamte gegenüber der Städten*, Monatsblätter der Gesellschaft für Pommerschen Geschichte und Alterthumskunde, H. 5-6, Stettin 1930, s. 68-81; M. Liebegott, o.c., passim; K. Ślaski, B. Zientara, *Historia Pomorza*, t. I, cz. 1/2, Poznań 1969, s. 145-146; J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I, Warszawa 1964, s. 277-278, 484; J. Walachowicz, *Landwójtostwo na Pomorzu Zachodnim — kształtowanie się zarządu terytorialnego w dobie pokasztańskiej*, Prace Wyd. Prawa UAM nr 43, Poznań 1969, s. 21-83, 113-221; tenże, *Geneza*, s. 97-127.

⁵² A. Czacharowski, o.c., s. 24-26.

III

1. Podstawową jednostką terytorialną występującą w prowincji *ultra Oderam* była od początku ziemia (*terra*)⁵³ nazywana przez K. Ślaskiego na Pomorzu Zachodnim krainą⁵⁴. Już w latach 1249 - 1250 wspomina się o przechodzeniu w ręce magdebursko-brandenburskie ziem: lubuskiej, kinickiej i kostrzyńskiej⁵⁵. Późniejsze źródła z czasów askańskich informują o istnieniu w ramach *Marchia Transoderana* także innych ziem, takich jak: chojeńska, zwierzyniecka, golenicka, pełczycka, lipiańska, świdwińska, myśliborska, walecka i in.⁵⁶ Były one terytoriami kształtującymi się spontanicznie wokół grodów, czy miast stanowiących punkty oparcia militarnego, gospodarczego czy administracyjnego w świeżo zdobytym kraju. Wszystkie te funkcje przykładowo najlepiej spełniał Gorzów Wielkopolski, przeciwwaga marchijska polskiego Santoka⁵⁷. Askańczycy nie doprowadzili do ustabilizowania podziału na ziemie, których liczba i postać ulegały ciągłym zmianom stosownie do potrzeb rozwijającego się władztwa (np. degradacja Kinic, awans Myśliborza itp.). Początek następnego okresu — Wittelsbachów — przyniósł lustrację nowomarchijską Ludwika I Starszego z 1337 r. Spisujący rejestrowali prawa marchijskie w ziemiach: mieszkowickiej, chojeńskiej, golenickiej, lipiańskiej, myśliborskiej, gorzowskiej, strzeleckiej, choszczneńskiej, pełczyckiej i świdwińskiej. Poza nimi spisano obszary leśne i bogate władztwa patrymonialne. Wolno zapewne twierdzić, że podział na wymienione ziemie zyskał dzięki lustracji rodzaj uznania oficjalnego, co jednak bynajmniej nie oznaczało petryfikacji⁵⁸. W ciągu XIV w. ośrodkami lokalnymi stały się ponadto: Recz, Drawsko, Insko, Dobiegniew, Trzcieńsko, Ośno, Torzym, Sulęcín, Moryń, Lubusz, Frankfurt/O. Lustracja z 1337 r. nie wymieniła ich jako ośrodków ziem, czy to dlatego, że nimi jeszcze wtedy nie były, czy to ze względu na nieobjęcie przeglądem ziemi torzymskiej. Następny spis cesarza Karola IV z 1375 r. zanotował, jako ośrodki miejskie *trans Oderam* — Chojnę, Trzcieńsko, Mieszkowice, Moryń, Myślibórz, Gorzów Wielkopolski, Strzelce Krajeńskie, Barlinek, Dobiegniew, Choszczno, Lipiany, Pełczyce, Drawsko, Odrzycko, Stolec, Chociwel, Ośno,

⁵³ Rdl I — 24: 336 - 338; Krabbo 724 a; Landbuch Ludwika I Starszego, *passim*; J. Walachowicz, *Geneza*, s. 69 - 76.

⁵⁴ K. Ślaski, *Podziały terytorialne Pomorza w XII - XIII w.*, Prace Komisji Hist. PTPN, t. XVIII, z. 4, Poznań 1960, *passim*.

⁵⁵ Rdl I — 24: 336 - 338; Krabbo 724 a.

⁵⁶ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 71.

⁵⁷ Rdl I — 18: 369 - 370 nadto P. Niessen, *Städtisches und territoriales Wirtschaftsleben im märkischen Odergebiet bis zum Ende des 14. Jahrhunderts*, Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte, XVI, 1903, s. 481 - 482; W. Podehl, o.c., s. 283 - 436; J. Walachowicz, *Geneza*, s. 110.

⁵⁸ Landbuch Ludwika I Starszego, *passim*.

Rzepin, Danków, Torzym. Poza punktami pogranicznymi cesarz nie ujawnił więc już żadnych nowych ośrodków⁵⁹.

Powstaje obecnie pytanie podstawowe — czy *terra* była okręgiem zarządu terytorialnego? Już w 1249 r. Bolesław Rogatka przekazał Niemcom kasztelanę lubuską złożoną z ziemi lubuskiej, kinickiej i kostrzyńskiej⁶⁰, co pozwala przypuszczać o podobnej strukturze terytoriów po wprowadzeniu systemu landwójtostw. Na oznaczenie okręgu zarządu pod władzą niemiecką pojawił się termin *advocatia* (czasem wymienny z *districtus, territorium*), o niesłychanie elastycznym zasięgu terenowym⁶¹. Używano go zarówno wobec poszczególnych ziem⁶², jak ich kompleksów⁶³ oraz całej *Terra Transoderana*⁶⁴, co stwarza rozliczne trudności badawcze. Z rozwojem władztwa brandenburskiego po prawej stronie Odry wzrastała liczba ziem określanych jako *advocatia*, lecz bardzo rzadko legitymujących się własnym landwójtem. Niedawno przyjęliśmy — zgodnie ze stanem źródeł dla okresu askańskiego — funkcjonowanie w tych obszarach pięciu landwójtów: chojeńskiego, myśliborsko-gorzowskiego, naddrawskiego, świdwińskiego i prawoodrzańskiego lubusko-frankfurckiego⁶⁵. W okresie XIV w. nastąpiła swoista inflacja landwójtostw. Można doliczyć się aż 22 takich okręgów lokowanych w: Barlinku⁶⁶, Chojnie⁶⁷, Choszczynie⁶⁸, Dankowie⁶⁹, Dobiegniewie⁷⁰, Draw-

⁵⁹ Landbuch Karola IV, s. 5, 18 - 19, 27, 56 - 57, 66; Kletke 363 - 367.

⁶⁰ Rdl I — 24: 336 - 338.

⁶¹ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 70 - 71.

⁶² Rdl I — 18: 31, 122, 226 - 227, 285, 355; 20: 212 - 213; 23: 118; 24: 86; II — 6: 59; Kletke 108, 111, 157, 167, 183, 328, 349, 365.

⁶³ Rdl I — 18: 19, 120, 122, 126, 131 - 132, 137, 226 - 227, 298 - 299; 19: 14, 27 - 28, 141 - 143, 213, 228, 232 - 233; 23: 56, 88; Grotefend 627, 663, 667, 678, 682; WAPS 1175; Kletke 161, 181 - 183, 188 - 190, 205 - 206, 213, 218 - 219, 221, 235, 240 - 241, 243, 247 - 248, 250 - 252, 257, 260 - 261, 265, 267, 270 - 271, 280 - 281, 297, 298, 304.

⁶⁴ Rdl I — 18: 107, 129 - 130, 136 - 137, 146 - 149, 225 - 226, 234 - 235, 291, 391; 19: 77 - 78, 198 - 199, 209 - 210, 224 - 225, 246 - 247, 268 - 269, 274, 461; 22: 47 - 48; 24: 78, 101; II — 2: 140; Kletke 128, 129, 156, 170, 172, 173, 175, 222, 223, 224, 237 - 238, 276 - 277, 304, 319, 320, 347, 360, 368 - 369, 373, 375, 398 - 399, 409, 412.

⁶⁵ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 73 - 76.

⁶⁶ Rdl I — 18: 120, 122, 131 - 132, 298 - 299; 19: 213; 23: 56; Grotefend 627, 667, 678; Kletke 181 - 183, 188, 221, 240 - 241, 243, 248, 251 - 252, 257, 260 - 261.

⁶⁷ Rdl I — 18: 126, 137, 226 - 228, 355; 19: 14, 21 - 28, 216, 228, 232 - 233; 23: 88; Grotefend 663, 667, 682; Kletke 161, 189 - 190, 205 - 206, 213, 218 - 219, 243, 247, 250, 265, 287, 297 - 298, 304, 323.

⁶⁸ Rdl I — 18: 19, 137; 19: 27 - 28; 23: 88; Grotefend 763; Kletke 294, 297 - 298, 304.

⁶⁹ Rdl I — 18: 120, 122, 131 - 132, 298 - 299; 19: 213; 23: 56; Grotefend 627, 667, 678; Kletke 181 - 183, 188, 221, 240 - 241, 243, 248, 251 - 252, 257, 260 - 261.

⁷⁰ Rdl I — 18: 120, 122, 131 - 132, 298, 299; 19: 213; 23: 56; Grotefend 627, 667, 673; Kletke 181 - 183, 188, 221, 240 - 241, 243, 248, 251 - 252, 257, 260 - 261.

sku⁷¹, Insku⁷², Frankfurcie⁷³, Gorzowie Wielkopolskim⁷⁴, Kaliszu Pomorskim⁷⁵, Lipianach⁷⁶, Lubuszu⁷⁷, Mieszkowicach⁷⁸, Moryniu⁷⁹, Myśliborzu⁸⁰, Ośnie⁸¹, Reczu⁸², Strzelcach Krajeńskich⁸³, Sulęcinie⁸⁴, Świdwinie⁸⁵, Torzymiu⁸⁶, Trzcińsku⁸⁷. Miasta te stanowiły stolice niektórych wymienionych wyżej ziem. Interpretacja tego stanu rzeczy wymaga zestawienia szczegółowszych wzmianek źródłowych, dokładniej precyzujących terytoria poszczególnych landwójtostw.

Tabela 1 wskazuje na utrzymywanie w marchii *trans Oderam* przez cały okres XIV w. większych landwójtostw, obejmujących od dwóch do sześciu ziem, preferowanych wyraźnie przed małymi, pojawiającymi się zupełnie sporadycznie. Zauważyć też można swobodę w łączeniu ziem i tworzeniu okręgów powierzanych landwójtom. Ta praktyka zachwiała granicami podziałów administracyjnych, które w czasach askańskich zdawały się rysować dość stabilnie. Zestawiając tabelę 1 wyszliśmy od ziem, które do 1319 r. występowały łącznie i tworzyły względnie jednolite okręgi landwójtowskie. W ciągu XIV w. stanowiły one substrat terytorialny, wokół którego przez dodawanie nowych czy ujmowanie starych ziem lub ich zespołów kształtowano nowe jednostki. Ziemię przeto dawnego

⁷¹ Rdl I — 18: 19, 137; 19: 27 - 28; 23: 88; Grotefend 763; Kletke 294, 297 - 298, 304.

⁷² Rdl I — 18: 19, 120, 236 - 237; 19: 216; Kletke 181, 186, 189 - 190, 378.

⁷³ Rdl II — 3: 95 - 96; Kletke 384.

⁷⁴ Rdl I — 18: 120, 122, 131 - 132, 298 - 299; 19: 213; 23: 56; Grotefend 627, 667, 678; Kletke 181 - 183, 188, 221, 240 - 241, 243, 248, 251 - 252, 257, 260 - 261.

⁷⁵ Rdl I — 18: 19.

⁷⁶ Rdl I — 18: 126; WAPS 1175; Kletke 205 - 206, 213, 218 - 219.

⁷⁷ Rdl I — 18: 122; 20: 212 - 213; 23: 118; 24: 86; Grotefend 806; Kletke 157, 167, 188, 349.

⁷⁸ Rdl I — 18: 126, 288; Grotefend 667; WAPS 1175; Kletke 205 - 206, 213, 218 - 219, 243, 247, 250.

⁷⁹ Rdl I — 18: 126, 228; Grotefend 667; WAPS 1175; Kletke 205 - 206, 213, 218 - 219, 243, 247, 250.

⁸⁰ Rdl I — 18: 126 - 127, 137; 19: 14, 27 - 28, 216, 228, 232 - 233; 23: 88; Grotefend 682, 763; WAPS 1175; Kletke 161, 189 - 190, 205 - 206, 213, 218 - 219, 250, 265, 287, 294, 297 - 298, 304.

⁸¹ Rdl I — 19: 141 - 143; Kletke 235, 256 - 257; 270 - 271, 280 - 281.

⁸² Rdl I — 18: 19, 31, 137; 19: 27 - 28; 23: 88; Grotefend 763; Kletke 294, 297 - 298, 304, 328.

⁸³ Rdl I — 18: 120, 122, 131 - 132, 285, 298 - 299; 19: 213; 23: 56; II — 6: 59; Grotefend 627, 667, 678; Kletke 108, 111, 181 - 183, 188, 221, 240 - 241, 243, 248, 251, 252, 257, 260 - 261.

⁸⁴ Rdl I — 19: 141 - 143; Kletke 235, 256 - 257, 270 - 271, 280 - 281.

⁸⁵ Rdl I — 18: 226 - 227, 355; 19: 14, 216, 228, 232 - 233; Grotefend 682; Kletke 161, 189 - 199, 250, 265, 287, 328.

⁸⁶ Rdl I — 19: 141 - 143; Kletke 235, 256 - 257, 270 - 271, 280 - 281.

⁸⁷ Rdl I — 18: 126, 137, 226 - 227; 19: 14, 27 - 28, 216, 228, 232 - 233; 23: 88; Grotefend 682, 763; WAPS 1175; Kletke 161, 189 - 190, 205 - 206, 213, 218 - 219, 250, 265, 287, 294, 297, 298, 304.

wójtostwa chojeńskiego znajdowały się nader często w związku z terenami myśliborsko-gorzowskimi (2 g, h, i), rzadziej z naddrawskimi (3 l) czy świdwińskimi (4 n). Podobnie zauważyć można łączenie ziem myśliborsko-gorzowskich z chojeńskimi (1 a, b, d) i naddrawskimi (3 k, l). Te ostatnie zaś widzimy nieraz wiązane z chojeńskimi (1 d) czy myśliborsko-gorzowskimi (2 f, i). Połączenie Świdwina z Chojną i Trzcińskiem zanotowano tylko w latach 1344 - 1373 (4 n); Świdwin stanowił zresztą w okresie 1319 - 1384 r. władztwo patrymonialne Wedłów⁸⁸. Na tle ustawicznie zmieniających się konstelacji terytorialnych na obszarze właściwej Nowej Marchii zgoła inaczej przedstawiała się ziemia torzymska, oddzielona od niej w sposób naturalny i wolna od jakichkolwiek związków administracyjnych z obszarami północnymi (5 p, q, r, s, t). Jako okręg landwójtowski rozciągała się ona czasem po lewej stronie Odry (5 s). Sporadycznie tylko wystąpiły w tabeli pojedyncze ziemie w roli landwójtostw. Należały do nich: Chojna, Lubusz, Świdwin, Strzelce Krajeńskie i Recz. Zauważmy najpierw, że pierwsze trzy z nich nie musiały być bynajmniej mikrolandwójtostwami, ich nazwy urobione od najważniejszego miasta regionu były zapewne właściwe dla szerszego terytorium (1 e; 5 p, q, r; 4 o). Pozostały więc w końcu tylko Strzelce Krajeńskie i Recz (3 j, 3 m) jako pewne, okresowe i, jak wnosić można, jedyne wyjątki od zasady większych obszarów zarządu. Potwierdzono więc w ten sposób ostatecznie, że każda *terra-Land* mogła być landwójtostwem (*advocatia*), ale w praktyce margrabiowie z reguły łączyli mniejsze jednostki w większe i powierzali je jako takie jednemu landwójtowi.

Tabela 2 zestawia miejscowości, w których od 1319 do 1402 r. poświadczono obecność landwójta marchii. Zostały one zgrupowane według podziału czasów askańskich⁸⁹. Pominięto jedynie wedłowski Świdwin należący od 1384 r. do państwa krzyżackiego⁹⁰. Nie zauważyliśmy ani jednego pobytu landwójta w tym mieście. Wobec jednak wszystkich czterech pozostałych zespołów ujętych w tabeli 2 wynik zestawienia okazał się znamienny. Centra zarządu lokalnego sprzed 1319 r. nie uległy wcale żadnej dewaluacji. W Chojnie odnotowano przebywanie landwójta aż 24 razy, podobnie gdy spojrzymy łącznie na Myślibórz i Gorzów Wielkopolski. Pierwszeństwo Myśliborza wynikało zapewne także z wagi tego miasta dla prawa miejskiego i administracji kościoła⁹¹. W grupie 3 i 4 miast przodującą rolę odgrywały Choszczno i Frankfurt/O. (5 i 7 pobytów urzędnika). Tabele 1 i 2 nasuwają wniosek, że askańskie centra zarządu terytorialnego spełniały w XIV w. nadal swą ważną rolę, choć

⁸⁸ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 55, 140 oraz Rdl I — 18: 236 - 240; Kletke 378 - 380.

⁸⁹ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 73 - 76.

⁹⁰ Rdl I — 18: 236 - 240; Kletke 378 - 380 oraz K. Heidenreich, o.c., s. 3 - 4; W. Fenrych, *Nowa Marchia*, s. 85.

⁹¹ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 82 - 83, 88.

Tabela 1. Podziały terytorialne trans Oderam w czasach Wittelsbachów i Luksemburgów

Lp.	Określenie landwójtowskie w okresie 1319 - 1402		Data	Dokumenty
	ziemie sprzed 1319 r.	ziemie dołączone po 1319 r.		
1. a.	Chojna, Trzcińsko, Lipiany, Moryń	Myślibórz, Mieszkowice	1350	Rdl I – 18: 126; WAPS 1175; Kletke 205 - 206, 213, 218 - 219
b.	Chojna, Moryń	Mieszkowice	1352 - 1353	Grotefend 667; Rdl I – 18: 228; Kletke 243, 247, 250
c.	Chojna, Trzcińsko	Świdwin, Myślibórz	1344 - 1349	Rdl I – 18: 226 - 227; 19: 14, 216, 228, 232 - 233; Grotefend 682;
			1353 - 1355	Kletke 161, 189 - 190, 250, 265, 287
d.	Chojna, Trzcińsko	Choszczno, Recz, Drawsko, Myślibórz	1353 - 1354	Rdl I – 18: 137; 19: 27 - 28; 23: 88; Grotefend 763; Kletke 294, 297 - 298, 304
e.	Chojna	—	1372	Rdl I – 18: 355; Kletke 328
2. f.	Gorzów Wielkopolski, Barlinek	Danków, Strzelce Krajeńskie, Dobiegniew	1348 - 1354	Rdl I – 18: 120, 122, 131 - 132, 298 - 299; 19: 213; 23: 56; Grotefend 627, 667, 678; Kletke 181 - 183, 188, 221, 240 - 241, 234, 248, 251 - 252, 257, 260 - 261
g.	Myślibórz, Mieszkowice	Trzcińsko, Lipiany, Moryń	1350	Rdl I – 18: 126; WAPS 1175; Kletke 205 - 206, 213, 218 - 219
h.	Mieszkowice	Moryń, Chojna	1352 - 1353	Grotefend 667; Rdl I – 19: 228; Kletke 243, 247, 250
i.	Myślibórz	Trzcińsko, Chojna, Recz, Drawsko, Choszczno	1359 - 1362	Rdl I – 18: 137; 19: 27 - 28; 23: 88; Grotefend 763; Kletke 294, 297 - 298, 304

3. j.	Strzelce Krajeńskie	—	1331 - 1333	Rdl II — 6: 59; I: 18: 285; Kletke 108, 111
k.	Danków, Strzelce Krajeńskie, Dobiegniew	Gorzów Wielkopolski, Barlinek	1348 - 1354	Rdl I — 18: 120, 122, 131 - 132, 298 - 299; 19: 213; 23: 56; Grotefend 627, 667, 678; Kletke 181 - 183, 188, 221, 240 - 241, 243, 248, 251 - 252, 257, 260 - 261
l.	Choszczno, Drawsko, Recz, Kalisz Pomorski	—	1349 - 1354	Rdl I — 18: 19
l.	Choszczno, Recz, Drawsko	Trzcianko, Chojna, Myślibórz	1359 - 1365	Rdl I — 18: 137; 19: 27 - 28; 23: 88; Grotefend 763; Kletke 294, 297 - 298, 304 Rdl I — 18: 31; Kletke
m.	Recz	—	1368	328
4. n.	Świdwin	Chojna, Trzcianko	1359 - 1373	Rdl I — 18: 226 - 227; 19: 14, 216, 228, 232 - 233; Grotefend 682; Kletke 161, 189 - 190, 250, 265, 287
o.	Świdwin	—	1354	Rdl I — 18: 226 - 227; Kletke 265
5. p.	Lubusz	—	1328 - 1348	Rdl I — 20: 212 - 213; Kletke 157, 167
q.	Lubusz	—	1348 - 1349	Rdl I — 18: 122; Kletke 188
r.	Lubusz	—	1350 - 1373	Rdl I — 23: 118; 24: 86; Grotefend 806; Kletke 349
s.	Ośno, Sulęcín	Eberswalde	1352 - 1353	Rdl I — 19: 141 - 143; Kletke 235, 256 - 257; 270 - 271; 280 - 281
t.	Ośno, Torzym	—	1352 - 1355	Rdl I — 19: 141 - 143; Kletke 235, 256 - 257, 270 - 271, 280 - 281

Tabela 2. Miejscowości odwiedzane przez landwójtów

Lp.	Miejsce pobytu landwójta	Liczba pobytów	Okres
1	Chojna	24	1348 - 1381
	Kostrzyn	3	1352 - 1398
	Trzcińsko	1	1364
2	Myślibórz	18	1347 - 1399
	Gorzów Wielkopolski	6	1331 - 1383
	Barlinek	5	1346 - 1362
	Mieszkowice	2	1359 - 1382
3	Choszczno	5	1350 - 1388
	Dobiegniew	2	1354 - 1385
	Danków	1	1334
	Drawsko	1	1400
	Strzelce Krajeńskie	1	1355
4	Frankfurt/O.	7	1347 - 1373

w warunkach stale zmieniającego się ich zasięgu terytorialnego. Wydaje się przeto, że do 1402 r. w *Marchia Transoderana* działały nadal landwójtostwa: chojeńskie, myśliborsko-gorzowskie, naddrawskie — które w XIV w. może wolno nazywać choszczneńskim lub kalisko-pomorskim⁹² — i prawoodrzańskie frankfurckie (Lubusz zszedł na plan dalszy, nowy ośrodek po dziś polskiej stronie Odry trudno ustalić). Konstruowanie dla Torzymia statusu landwójtostwa oddzielonego od Nowej Marchii — co czyni ostatnio E. Bohm — nie ma poważniejszego oparcia w źródłach XIV w.⁹³ W warunkach XIV w. miniaturowe *advocatiae* — odpowiedniki ziem czy krain — były częściami składowymi landwójtostw. One zapewne stanowiły teren działania aparatu pomocniczego landwójtów, do którego należeli różni subadvocati, bedelli, praecones terrarum⁹⁴.

Ponad przedstawionymi podziałami powołano od czasów Wittelsbachów nowy okręg zarządu terytorialnego, obejmujący całą *terram Transoderanam*. Stał się on obszarem działania starosty (*capitaneus*).

2. Dokumenty pozwoliły ustalić ogółem 47 tzw. kadencji imiennych landwójtów. Sprawowali je w landwójtostwie chojeńskim: Teodoryk Dosse (1273 - 1277)⁹⁵, Hasson Wedel Uchtenhagen (1344 - 1349 — Chojna, Myślibórz)⁹⁶, Teodoryk Brederlow (1348 - 1349 — Chojna)⁹⁷, Hasson Wedel Uchtenhagen (1350 — Myślibórz, Mieszkowice, Trzcińsko,

⁹² Tabela nr 1, kolumna 3 l, i; tabela nr 2, kolumna 3.

⁹³ E. Bohm, o.c., s. 53 - 54, 69, 72.

⁹⁴ J. Walachowicz, *Landwójtostwo*, s. 131; tenże, *Geneza*, s. 96; A. Czacharowski, o.c., s. 23.

⁹⁵ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 98.

⁹⁶ Rdl I — 19: 14, 216; Kletke 161, 189 - 190.

⁹⁷ Rdl I — 19: 210 - 211; Kletke 174.

Lipiany, Moryń)⁹⁸, Jan Wedel (1351 — Chojna)⁹⁹, Otton Mörner (1351 - 1352 — Mieszkowice, Moryń)¹⁰⁰, Hasson Wedel Uchtenhagen (1352 - 1357 — Moryń, Mieszkowice, Barlinek, Trzcińsko, Chojna, Świdwin)¹⁰¹, Rudolf Liebenenthal (1352 - 1353 — nie posiadał Gorzowa Wielkopolskiego, Strzelce Krajeńskich, Dobiegniewa, Barlinka, Dankowa — zapewne więc ziemie chojeńskie)¹⁰², Wedegon Wedel Uchtenhagen (1359 - 1362 — Choszczno, Recz, Myślibórz, Lipiany, Trzcińsko, Chojna, Drawsko)¹⁰³, Mikołaj Rohr (1372 — Chojna?)¹⁰⁴, Hasson Wedel Uchtenhagen (1371 - 1372 — Chojna, Myślibórz)¹⁰⁵, Arnold Osten (1381 — Chojna)¹⁰⁶, Jan Wedel (1381 — Choszczno, Drawsko, Chojna)¹⁰⁷. W landwójtostwie myśliborsko-gorzowskim zauważyliśmy: Teodoryka Brunkow (1291), Wenera Splintera (1295), Reineke Golina (1300), Henryka Siedowa (1319)¹⁰⁸, Betkina Ostena (1331 - 1333 — Strzelce Krajeńskie, Danków)¹⁰⁹, Henninga Uchtenhagena (1348)¹¹⁰, Betkina Ostena (1348 - 1354 — Gorzów Wielkopolski, Dobiegniew, Barlinek)¹¹¹, Dobrogosta Ostena (1360 - 1364 — nie miał Recza, Choszczna, Myśliborza, Lipian, Trzcińska, Chojny i Drawska)¹¹². Landwójtostwem nad drawskim zarządzali: Henryk Dosse (1286)¹¹³, Hasson Eilenstädt (1296)¹¹⁴, Busson Köckstadt (1297)¹¹⁵, Hasson Glambeck może identyczny z Hassonem Wedlem (1301, 1303 - 1307)¹¹⁶, Zabel Badel (1303)¹¹⁷, Ebel z Widuchowej (1317)¹¹⁸, Ru-

⁹⁸ Rdl I — 18: 126; 19: 223; Kletke 205 - 206, 220 - 221.

⁹⁹ Rdl I — 19: 223; Kletke 220 - 221.

¹⁰⁰ Rdl I — 19: 22 - 25, 77 - 78; 24: 55 - 56; Kletke 225 - 228, 232, 237 - 238.

¹⁰¹ Rdl I — 18: 126, 226 - 227, 298 - 299; 19: 228, 232 - 233; Grotefend 682; Kletke 205 - 206, 249, 250 - 252, 265, 287.

¹⁰² Rdl I — 19: 228; Grotefend 667; Kletke 243, 247, 250.

¹⁰³ Rdl I — 18: 137; 19: 27 - 28, 208; Grotefend 763; Kletke 170, 294, 304.

¹⁰⁴ Rdl I — 12: 355; Kletke 343.

¹⁰⁵ Rdl I — 12: 355; 18: 480 - 481; 19: 254 - 256; Kletke 336, 343 - 344.

¹⁰⁶ Rdl I — 19: 275 - 276; Grotefend 891; Kletke 375.

¹⁰⁷ Rdl I — 18: 234 - 235; Kletke 375.

¹⁰⁸ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 98.

¹⁰⁹ Rdl I — 18: 285; II — 6: 59; Grotefend 442; Kletke 108, 111.

¹¹⁰ A. Czacharowski, o.c., s. 20.

¹¹¹ Rdl I — 18: 120, 122, 131 - 132, 298 - 299; 19: 213; 23: 56; Grotefend 575, 577, 627, 667, 678, 686, 697; Kletke 181, 182 - 183, 188, 221, 240 - 241, 243, 251 - 252, 257, 260 - 261.

¹¹² Rdl I — 19: 83 - 84, 238; Grotefend 763, 801; Kletke 298, 314.

¹¹³ Rdl I — 19: 443 - 444; Kletke 37 - 38; Krabbo 1405.

¹¹⁴ Rdl I — 18: 5 - 6; Kletke 49 - 50; Krabbo 1643.

¹¹⁵ Rdl I — 19: 446; Kletke 53; Krabbo 1686.

¹¹⁶ Rdl I — 18: 72 - 73, 101; 19: 68 - 69, 447 - 448; II — 1: 248 - 256; Kletke 62 - 64, 66 - 68; Krabbo 1826, 1865, 1881, 1973, 1999, 2013, 2023. Identyeczność podkreśla A. Czacharowski, o.c., s. 22. Por. też H. Cramer, *Die Herren von Wedel im Lande über der Oder, Besitz und Herrschaftsbildung bis 1402*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschland, Bd. 18, Berlin 1968, passim.

¹¹⁷ Rdl I — 23: 7 - 8; Kletke 68; Krabbo 1256.

¹¹⁸ Rdl I — 18: 282 - 283; Kletke 84; Krabbo 2526.

dolf Liebenthal (1317)¹¹⁹, Hasson Wedel Senior (1331 - 1340 — po Noteć)¹²⁰, Hasson Wedel Senior (1348 - 1348 — Choszczno, Recz Drawsko, Insko, Kalisz Pomorski)¹²¹, Hasson Wedel Falkenburg (1349 - 1354 — Choszczno, Recz, Drawsko, Insko, Kalisz Pomorski)¹²², Jan Wedel (1350 — Recz, Choszczno, Drawsko)¹²³, Jan Rakow (1368 — Recz)¹²⁴, Jakub Günthersberg (1378 — naddrawski z siedzibą w Kaliszu Pomorskim)¹²⁵, Henryk Günthersberg (1399 - 1402 — naddrawski)¹²⁶. Dla prawoodrzańskiego landwójtostwa lubusko-frankfurckiego zachowały się informacje o landwójtach: Borucie (1253)¹²⁷, Plotzko Lossowie (1303)¹²⁸, Henryku Werbinie (1313)¹²⁹, Henryku Wulkowie (1328 - 1348 — Lubusz)¹³⁰, Janie Wedlu (1348 - 1349 — Lubusz)¹³¹, Hermannie Wulkow (1350 - 1378 — Lubusz)¹³², Janie Waldow (1352 - 1353 — Ošno, Sulęcín i na zachód od Odry Eberswalde)¹³³, Teodoryku Weissensee (1352 — Ošno, Torzym)¹³⁴, Rentze Guzku (1353 — Lubusz)¹³⁵, Janie Waldow (1362 — Ošno, Sulęcín)¹³⁶, Janie Wulkowie (1388 — Frankfurt/O.)¹³⁷. W kolejnych landwójtostwach wiemy więc o 13, 8, 15 i 11 tzw. kadencjach urzędniczych.

W okresie askańskim na 16 znanych źródłowo landwójtów w sposób pewny tylko w dwóch przypadkach zauważamy krewnych: chojeńskiego Teodoryka (1273 - 1277) i naddrawskiego Henryka Dossów (1286). Stanowiło to zaledwie 12,5% znanych powołań na ten urząd. Tymczasem za Wittelsbachów i Luksemburgów (do 1402 r.) widzimy na 31 wypadków tylko 6 osób, które zresztą z wahaniem uznać można za zasadniczo ze sobą niespokrewnionych, to jest około 20 %. W 18 przypadkach stanowiących 58% obserwujemy nadto wielokrotne powoływania na landwójtostwo. Wskazuje to niezbicie na opanowanie zarządu terytorialnego tego szczebla przez niektóre rody feudalne. Zestawia je dla okresu 1319 -

¹¹⁹ Rdl I — 18: 445; Kletke 87; Krabbo 2617.

¹²⁰ Rdl I — 18: 115; II — 6: 59; Kletke 108, 149.

¹²¹ Rdl I — 18: 120; Kletke 181.

¹²² Rdl I — 18: 19, 236 - 237; 19: 216; Kletke 186, 189 - 190, 378.

¹²³ WAPS 1175; Kletke 213.

¹²⁴ Rdl I — 18: 136; Grotefend 721; Kletke 276 - 277.

¹²⁵ Rdl I — 24: 87 - 88; Kletke 371 - 372.

¹²⁶ Rdl I — 18: 483 - 484; 24: 103, 108; Kletke 403, 406, 409 - 410, 416.

¹²⁷ Krabbo 766.

¹²⁸ KDW II 873.

¹²⁹ Rdl I — 20: 199 - 200.

¹³⁰ Rdl I — 20: 212 - 213; 23: 82; Grotefend 737; Kletke 157, 167.

¹³¹ Rdl I — 19: 228; Kletke 250, 256 - 257.

¹³² Grotefend 806; Rdl I — 24: 86; Kletke 349.

¹³³ Rdl I — 19: 139, 143; 20: 216 - 217; Kletke 242, 248, 305 - 306.

¹³⁴ Rdl I — 19: 141 - 143; Grotefend 724; Kletke 235, 256 - 257, 270 - 271, 280 - 281.

¹³⁵ Rdl I — 20: 216 - 217; Kletke 248.

¹³⁶ Rdl I — 19: 143; Kletke 305 - 306.

¹³⁷ Rdl II — 3: 95 - 96; Grotefend 916; Kletke 384.

Tabela 3. Pochodzenie rodowe landwójtów

Lp.	Landwójtowie w okresie od 1319 do 1402 r.		
	pochodzący z rodu	liczba kadencji	%
1	Wedłów	12	39
2	Ostenów	4	13
3	Liebenthalów	2	6
4	Waldowów	3	10
5	Wulkowów	2	6
6	Günthersbergów	2	6
7	innych	6	20
	Razem	31	100

- 1402 tabela 3. Okazuje się, że prym wśród eksploatatorów landwójtostwa wiódł liczny ród Wedłów, który zajmował to stanowisko w różnych układach terytorialnych i chronologicznych aż 12 razy, to jest w 39%. Skład rodziny Wedłów trudno badać skutkiem częstego występowania imienia Hasson i nieprecyzyjnego określania pochodzenia. Genealogia tego rodu nie przedstawia się bynajmniej jasno¹³⁸. Znajdujemy w landwójtostwie naddrawskim Hassona Glambecka, Hassona Wedla, Hassona Wedla Seniora i Hassona Wedla Falkenburgera; w chojeńskim Hassona Wedla Uchtenhagena i Wedegona Wedla Uchtenhagena; w lubuskim, naddrawskim i chojeńskim Jana Wedla. W terytoriach myśliborsko-gorzowskich działali znów Henning Wedel Uchtenhagen, Betkin, Dobrogost i Arnold Ostenowie. Ostatni pojawiał się zwłaszcza w terytorium chojeńskim. Jakubowi Günthersbergowi powierzono rejon naddrawski, gdzie urzędował także Henryk Günthersberg. Landwójtami lubuskimi byli Henryk i Hermann Wulkowowie. Rudolf Liebenthal był zrazu landwójtem naddrawskim, a potem także chojeńskim. Jana Waldowa widzimy najpierw w Ośnie, Sulęcinie i za Odrą w Eberswalde, potem prawdopodobnie tylko w Ośnie i w Sulęcinie, w końcu we Frankfurcie/O.

Z przedstawionego obrazu wynika, że landwójtostwo w rękach bogatych feudałów mogło coraz bardziej tracić dla marchii swe podstawowe znaczenie. W tym też zapewne oraz w bardziej zachodnich i ogólnoeuropejskich zainteresowaniach politycznych nowych dynastów Brandemburgii leżały główne przyczyny szukania przez margrabiów wśród rycerstwa zaufanych, którzy w ich imieniu, zastępując pana terytorialnego, mogli przeciwdziałać wzrastającej anarchii i uratować dla władcy to, co jeszcze nie przepadło. Rolę tę wyznaczono starostom¹³⁹. Termin *Vogtei over Odere* wystąpił po raz pierwszy już w 1302 r. Oznaczono nim wtedy jed-

¹³⁸ Por. przypis 116.

¹³⁹ A. Czacharowski, o.c., s. 28 — sądzi, że powstanie starostwa to nie tyle inicjatywa panującego, co stanów. Nie podziela my tego poglądu.

nak z pewnością tylko landwójtostwo naddrawskie¹⁴⁰. W dokumencie margrabiego Ottona V z 1297 r. odnajdujemy zagadkowych *capitanei* w Międzyrzeczu, którzy jednak najprawdopodobniej posiadali go jako gród pograniczny o znaczeniu lokalnym¹⁴¹. Można ich przeto zestawiać z burgrabią Oderbergu, znanym w 1372 r. w charakterze *capitaneus castri*¹⁴². Te odosobnione informacje dyplomatyczne nie uzasadniają poglądu o początkach starostwa nowomarchijskiego pod rządami askańskimi. Dopiero od Wittelsbachów pojawiają się w nieprzerwany sposób wzmianki o tego rodzaju urzędnikach, przez nich zapewne wprowadzonych¹⁴³. Tytuł *capitaneus* — wszakże w znaczeniu landwójta — wystąpił pod tą dynastią najpierw w dyplomie Wincentego z Szamotuł w 1331 r.¹⁴⁴ Już jednak w 1334 r. odnotowano dygnitarza o interesującej nas właściwości terytorialnej, Ottona Illeberga, z tytułem *dapifer generalis trans Oderam*, doprowadzającego do ugody pomiędzy biskupem lubuskim a rajcami frankfurckimi¹⁴⁵. Był on zapewne zarządcą nowomarchijskim, chociaż jako stolnik miał też godność nadworną. System zarządzania za pośrednictwem namiestników ustabilizował się w Nowej Marchii za czasów Ludwika I Starszego, a jego sprawne funkcjonowanie miała zapewniać lustracja z 1337 r., w której sporządzeniu mieli zapewne swój udział miejscowi urzędnicy terenowi¹⁴⁶.

Właśnie dla XIV w. zestawić można stosunkowo kompletną listę starostów *terrae Transoderanae* obejmującą: Jana Bucha (1336 - 1340, określany jako *generalis*, lecz pełniący niewątpliwie także funkcje starosty nowomarchijskiego)¹⁴⁷, Alberta Wolfsteina (1341 - 1346)¹⁴⁸, Teodoryka Brederlowa (1347)¹⁴⁹, Fryderyka Lochena (1347 - 1351, sprawujący obok zadań bardziej ogólnych również bez wątplenia starostwo *trans Ode-*

¹⁴⁰ PU IV 2018; Krabbo 1830. Nadto J. Walachowicz, *Landwójtostwo*, s. 75. A. Czacharowski, o.c., s. 27 sądzi, że użycie terminu *capitaneus* w dokumencie oznacza bez wątpienia starostę. Wydaje się, że terminologia w tym zakresie nie była aż tak precyzyjna.

¹⁴¹ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 46.

¹⁴² Rdl I — 12: 355; Kletke 343.

¹⁴³ J. Schultze, *Die Mark*, o.c., II, s. 49, 57 - 60; J. Walachowicz, *Geneza*, s. 97.

¹⁴⁴ KDW II 1117; A. Czacharowski, o.c., s. 106 - 109.

¹⁴⁵ Rdl I — 23: 27; Kletke 117.

¹⁴⁶ Landbuch Ludwika I Starszego, *passim*. Nadto M. Liebegott, o.c., s. 127 - 133; J. Strzelczyk, o.c., s. 144; J. Schultze, *Die Mark*, o.c., t. II, s. 57 - 60.

¹⁴⁷ Oddziaływanie Jana Bucha stwierdzić można wobec Choszczna, biskupstwa lubuskiego, Frankfurtu nad Odrą, Chojny, Ińska i Gorzowa Wielkopolskiego — a więc terytoriów *Marchiae Transoderanae*. Por. Rdl I — 18: 13, 385, 453; 19: 198 - 199; 23: 30; II — 2: 140; Kletke 127, 128, 133, 150 oraz J. Schulze, *Die Mark*, o.c., II, s. 58.

¹⁴⁸ Rdl I — 19: 205 - 206, 460; 22: 47 - 48; 24: 38, 39, 40, 47; II — 2: 177; Kletke 156, 158 - 159, 165 - 168, 170, 187, 191, 194.

¹⁴⁹ Rdl I — 19: 210 - 211; Kletke 169, 172, 173, 174.

ram)¹⁵⁰, Hassona Wedla Uchtenhagena (1352 - 1353)¹⁵¹, Ottona Schlieffena (1353 - 1354)¹⁵², Hassona Wedla Falkenburga (1354 - 1356)¹⁵³, Jana Wedla (1356 - 1360)¹⁵⁴, Jana Hausena (1360)¹⁵⁵, Chrystiana Bosela (1362)¹⁵⁶, Nickla Ertmannsdorfa (1364)¹⁵⁷, Henryka hr. Schwarzburga (1365)¹⁵⁸, Gebharda Alvenslebena (1367 - 1370)¹⁵⁹, Hassona Wedla Uchtenhagena (1371 - 1373)¹⁶⁰, Bodona Castollowitza (1377)¹⁶¹, Jana Wedla (1381 - 1382)¹⁶², Arnolda Ostena (1383)¹⁶³, Gaspara Donina (1384)¹⁶⁴, Arnolda Ostena (1385 - 1392)¹⁶⁵, Gaspara Donina (1393 - 1395)¹⁶⁶, Jana Wartenberga (1396 - 1402)¹⁶⁷. Zestawienie objęło 17 osób i różni się od zestawu M. Liebegotta, który za starostów nazywanych przez siebie landwójtami uważał także Jana Wedla w 1349 r., Rudolfa Liebenthala w 1353 r. i Fryderyka Schlieffena w 1365 r.¹⁶⁸ Dwaj pierwsi wszakże byli tylko landwójtami w naszym rozumieniu¹⁶⁹, ostatni zaś wystąpił tylko w roli współnominata przy Henryku hr. Schwarzburga, zapewne bez rzeczywistego pełnienia funkcji starościńskiej¹⁷⁰. Korekty wymagają też daty urzędowania Arnolda Ostena ustalone przez M. Liebegotta na okres 1384 - 1388, zamiast na lata 1383 i 1385 - 1392. Podobnie Jan War-

¹⁵⁰ Fryderyk Lochen przebywał w Myśliborzu, Chojnie i Barlinku. Wydawał dokumenty dotyczące Dankowa, Łagowa, Gorzowa Wielkopolskiego, Drawska, Chojny i Bierzwnika. Por. Rdl I — 18: 291, 391; 19: 209 - 210, 224 - 226, 131 - 132, 461; Kletke 170, 172 - 173, 175, 222 - 224 oraz J. Schultze, *Die Mark*, o.c., II, s. 90 - 91, 125 przyp. 35.

¹⁵¹ Rdl I — 18: 129 - 130; 19: 77 - 78; Grotefend 678; Kletke 237 - 238 oraz J. Schultze, *Die Mark*, o.c., I, s. 117.

¹⁵² Rdl I — 18: 25 - 26, 226 - 227; 19: 232, 462; Grotefend 678; Kletke 255 - 256, 264, 273.

¹⁵³ Rdl I — 18: 135 - 136; Grotefend 720, 721; Kletke 275 - 277, 290 i J. Schultze, *Die Mark*, o.c., II, s. 124 - 125.

¹⁵⁴ Rdl I — 18: 471 - 472; 19: 81, 233, 237 - 238; 21: 181 - 182; Grotefend 744, 745.

¹⁵⁵ Rdl I — 19: 238; Kletke 298.

¹⁵⁶ Rdl I — 18: 137; II — 2: 442; Kletke 304.

¹⁵⁷ Rdl I — 19: 245; Kletke 318; A. Czacharowski, o.c., s. 25.

¹⁵⁸ Rdl I — 19: 246 - 247; 24: 78; Kletke 319 - 326. Nadto M. Liebegott, s. 74.

¹⁵⁹ Rdl I — 5: 343 - 344; 19: 251 - 252; 24: 82; Kletke 322, 328, 334 - 336.

¹⁶⁰ Rdl I — 18: 146 - 147, 405 - 406; Kletke 347 - 349.

¹⁶¹ Rdl I — 19: 268 - 269; Kletke 368 - 369.

¹⁶² Rdl I — 18: 234 - 235; Kletke 375 - 376.

¹⁶³ Rdl I — 18: 407; 24: 89; Kletke 377 - 378.

¹⁶⁴ Rdl I — 19: 274; Kletke 373.

¹⁶⁵ Rdl I — 18: 87, 414 - 415; 19: 480 - 481; II — 3: 95 - 96; Kletke 380, 386, 391, 382.

¹⁶⁶ Rdl I — 13: 272; 24: 97 - 98, 395, 397.

¹⁶⁷ Rdl I — 18: 243, 482 - 483; 19: 36 - 39, 88 - 89, 286; 24: 101; II — 3: 137 - 138; Kletke 398 - 404, 406, 409 - 412, 415.

¹⁶⁸ M. Liebegott, o.c., s. 13.

¹⁶⁹ Rdl I — 19: 228; Grotefend 667, 806; Kletke 243, 247, 250, 256 - 257.

¹⁷⁰ Rdl I — 18: 246 - 247; 19: 251 - 252; 24: 82; Kletke 322, 328, 334 - 336.

tenberg był starostą do 1402 r., a nie tylko do 1396 r.¹⁷¹ Katalog M. Liebegotta udało się też uzupełnić nazwiskami: Jana Bucha, Teodoryka Brederlowa, Fryderyka Lochena, Jana Hausena, Chrystana Bosela, Nickla Erdmannsdorfa, Gebharda Alvenlebena i Bodona Castollowitza. Ze starostów okresu Wittelsbachów zestawionych przez A. Czacharowskiego trzeba było wykluczyć — poza wymienionymi już wyżej — także Hassona Wedla z 1331 r., jako sprawującego najprawdopodobniej jedynie urząd landwójtowski¹⁷².

Złożony z 17 osób zespół starostów nowomarchijskich zestawiony został w 21 okresach urzędowania. Warto zwrócić uwagę na stosunkowo rzadkie wielokrotne powoływania tej samej osoby na urzędnika. Jedynie Hasson Wedel Uchtenhagen, Jan Wedel, Arnold Osten i Gaspar Donin dwukrotnie sprawowali władzę starościńską. W pozostałych 76% przypadków powoływano na starostę tylko raz. Wielokrotne nominacje pojawiały się częściej pod rządami Luksemburgów niż Wittelsbachów.

Odnajdujemy wreszcie w dyplomach osoby pełniące funkcje podstawowych. W 1336 r. widzimy niejakiego Eberwina działającego [...] *ex iussu illius de Buch* [...], a w 1346 r. ze starostą Albertem Wolfsteinem wystąpił Cuno Sack¹⁷³.

3. Landwójtowie, starostowie i związani z nimi ich krewni są wymienieni imiennie ogółem w 97 dyplomach Wittelsbachów (28 Ludwika I Starszego, 44 Ludwika II Rzymskiego, 25 Ottona VIII Gnuśnego) i 20 Luksemburgów (1 cesarza Karola IV, 13 Zygmunta I, 3 Jana Zgorzeleckiego, 3 Josta). Pozwala to na ich złączenie z poszczególnymi władcami i ustalenie tzw. ekip zarządu kraju. Z Ludwikiem I Starszym współdziałali: Betkin i Arnold Ostenowie; Wedego Wedel, Hasson Wedel Starszy, Jan Wedel, Hasson Wedel Falkenburg, Hasson Wedel Uchtenhagen, Henryk Wedel Uchtenhagen; Teodoryk i Henning Brederlowowie; Fryderyk Lochen; Otton, Henryk, Reinekin Mörnerowie; Jan Buch; Albert Wolfstein¹⁷⁴. Z Ludwikiem II Rzymskim związani byli: Albert Wolfstein; Otton Mörner; Otton Schlieffen; Rudolf Liebenthal; Rentze Guzk; Chrystan Bosel; Nickel Erdmannsdorf; Betkin i Dobrogost Ostenowie; Jan Wedel, Wedego Wedel, Hasson Wedel Falkenburg, Hasson Wedel Uchten-

¹⁷¹ Rdl I — 18: 243, 482 - 483; 19: 36 - 39, 88 - 89, 286; 24: 101; II — 3: 137 - 138, Kletke 398 - 404, 406, 409 - 412, 415.

¹⁷² A. Czacharowski, o.c., s. 24 - 26, tabela II.

¹⁷³ Rdl I — 18: 13; 19: 460. Kletke 127, 194. Nadto J. Walachowicz, *Landwójtostwo*, s. 134 - 135, 240 - 242; tenże, *Geneza*, s. 99, 102.

¹⁷⁴ Rdl I — 18: 115, 120, 122, 126 131 - 132, 285, 291, 298 - 299, 391; 19: 14, 131 - 132, 205 - 206, 209 - 211, 213, 216, 223 - 226, 228, 460 - 461; 20: 212 - 213; 22: 47 - 48; 23: 56, 82; 24: 39 - 40, 47; II — 2: 177; 6: 59; Grotefend 442, 575, 577, 627, 667, 678, 686, 697, 727; WAPS 1175; Kletke 108, 111, 149, 156 - 167, 169 - 170, 172 - 175, 181 - 183, 188 - 190, 205 - 206, 213, 220 - 224, 240 - 241, 243, 250 - 252, 256 - 257, 260 - 261.

hagen¹⁷⁵. Do ekipy Ottona VIII Gnuśnego należeli: Jan Wedel, Hasson Wedel Uchtenhagen; Hermann Wulkow; Mikołaj Rohr; Gebhard Starszy i Młodszy, Henryk i Werner Alvenslebenowie; Fryderyk Schlieffen; Hans Rakow; Dobrogost Osten; Henryk hr. Schwarzburg¹⁷⁶. W okresie luksemburskim do 1402 r. w otoczeniu Zygmunta I widzimy: Henryka Günthersberga; Jana Wartenberga; Jana Wulkowa i Arnolda Ostena¹⁷⁷. Z Janem VI Zgorzeleckim współpracowali Arnold Osten i Gaspar Donin, z Jostem zaś Bodon Castolowitz¹⁷⁸. Wymienione osoby stanowiły zapewne trzon marchijskiej elity władzy w *Terra Transoderana*.

Należeli oni wraz z innymi z otoczenia władcy — zgodnie z zasadami przyjmowanymi w nominacjach — do zespołów uwierzytelniających rachunki i rozliczających landwójtów czy starostów z Marchią. Tworzono je z reguły jako czteroosobowe, przez powołanie po dwóch zaufanych margrabiego i zainteresowanego urzędnika¹⁷⁹. Komisje takie działały w 1346 r. wobec starosty Alberta Wolfsteina (burgrabia Jan Nörenberg, Günther hr. Schwarzburg, marszałek Jan Hausen, cześnik Wilhelm Bombrecht, wójt Markward Loterpeck)¹⁸⁰, w 1347 r. dla starosty Teodoryka Brederlowa i jego syna (Fryderyk Lochen, Hasson Wedel Falkenburg, Hasson Wedel Senior, Günther Günthersberg)¹⁸¹ i w 1354 r. dla landwójta Betkina Ostena (marszałek Mikołaj Kokeritz, Hasson Wedel Uchtenhagen, Hasson Wedel Falkenburg, Otton Schlieffen)¹⁸². Kompletety te mogły działać zarówno na terenie Nowej Marchii, jak i poza jej granicami (Szpandawa, Myślibórz)¹⁸³. Ich decyzje podlegały zatwierdzeniu margrabiego¹⁸⁴.

Ludzie tego elitarnego grona uczestniczyli w załatwianiu wielu spraw wewnętrznych i zewnętrznych *Terrae Transoderanae*, czy to na zasadzie

¹⁷⁵ Rdl I — 18: 25 - 26, 120, 122, 126, 129 - 132, 135 - 137, 226 - 227, 291, 298 - 299, 391, 471 - 472; 19: 22 - 25, 27 - 28, 77 - 78, 81, 83 - 84, 131 - 132, 139, 141 - 143, 208 - 210, 213, 224 - 226, 228, 232 - 233, 237 - 238, 462; 20: 216 - 217; 21: 181 - 182; 23: 56; 24: 55 - 56; Kletke 170, 172 - 173, 175, 181 - 183, 188, 205 - 206, 220 - 221, 225 - 228, 232, 237 - 238, 240 - 243, 248 - 252, 255 - 257, 260 - 261, 265, 270 - 271, 277, 281, 287 - 298, 294 - 298, 304 - 306, 314.

¹⁷⁶ Rdl I — 5: 343 - 344; 12: 355; 18: 146 - 147, 405 - 406, 480 - 481; 19: 228, 246 - 247, 251 - 252, 264; 24: 78, 82; Kletke 250, 256 - 257, 322, 328, 334 - 336, 343 - 344, 347 - 348.

¹⁷⁷ Rdl I — 18: 87, 234 - 235, 407, 414 - 415, 482 - 484; 19: 36 - 39, 88 - 89, 274 - 276, 480 - 481; 24: 87 - 88, 89, 101, 103, 108; II — 3: 95 - 96, 137 - 138; Kletke 371 - 376, 375 - 378, 380, 386, 391 - 392, 398 - 404, 406, 409 - 412, 415 - 416.

¹⁷⁸ Rdl I — 13: 272; 18: 87, 414 - 415; 19: 268 - 269, 480 - 481; 24: 97 - 98, 385, 397; II — 3: 95 - 96; Kletke 368 - 369, 380, 386, 391, 392.

¹⁷⁹ Rdl I — 18: 146 - 147; 23: 56; 24: 79 - 80; Kletke 240 - 241, 322, 347. Nadto M. Liebegott, o.c., s. 43.

¹⁸⁰ Rdl I — 24: 39; Kletke 167 - 168.

¹⁸¹ Rdl I — 24: 76 - 77; Grotefend 805; Kletke 172 - 173, 318.

¹⁸² Rdl I — 18: 131 - 132; Grotefend 697; Kletke 260 - 261.

¹⁸³ Rdl I — 24: 39; Kletke 167 - 168, 172.

¹⁸⁴ Rdl I — 24: 76; Kletke 318.

specjalnych zleceń margrabiego, czy też rady składanej ad hoc lub urzędującej stale i wyposażonej w określone uprawnienia. W charakterze doradców wystąpili w 1334 r., w sprawie o pewne opłaty między biskupem lubuskim Janem a Frankfurtem (radca marchijski Jan Buch, Betkin Wildberg, Henning Jagow — *dapiferi et alii consilarii*)¹⁸⁵. W latach 1348 - 1349 otrzymali od Ludwika I Starszego *plenam facultatem* w zakresie rokowań ze stronnikami Waldemara Samozwańca i ostatecznie doprowadzili do normalizacji stosunków Marchii z Chojną (Hasson Wedel Senior, Hasson Wedel Falkenburg, Henning i Arnold Wedlowie Uchtenhagenowie, Betkin Osten, Jan Wedel, Otton Mörner oraz rajcy frankfurcy)¹⁸⁶. Podobne porozumienia zawarto z Myśliborzem, Lipianami i Trzcińskiem¹⁸⁷. W 1353 r. Ludwik II Rzymski zobowiązał się przestrzegać postanowień układu, jaki zostałyby uprzednio zawarty z zachodniopomorskim Barnimem III przez Hassona Wedla Uchtenhagena, Betkina Ostena, Teodoryka Mörnera i rajców Chojny, Choszczna, Myśliborza i in. miast¹⁸⁸. W następnym 1354 r. w porozumieniu biskupa kamieńskiego Jana z Ludwikiem II Rzymskim w sprawie pomocy biskupiej dla Marchii przeciwko sąsiadowi zachodniopomorskiemu (200 zbrojnych) powołano komisję do rozstrzygania ewentualnych sporów pomiędzy stronami w osobach: Hassona Wedla Uchtenhagena, Wedegona Wedla, Henninga Wedla Starszego i Hassona Wedla Falkenburga z marchijskiej oraz dwóch doradców z kamieńskiej strony. Przewidziano też ewentualność ustanowienia arbitra, gdyby uzgodnienie stanowiska przez zainteresowanych okazało się niemożliwe¹⁸⁹. Przedstawiciele elity władzy przejawiali swą aktywność nie tylko w sposób akcydentalny, lecz także stały. Widzimy ich przeto obecnych przy boku margrabiów w ramach tzw. rady marchijskiej¹⁹⁰. Za radą tego gremium udzielano urzędnikowi absolutorium w postaci przyjęcia rozliczeń¹⁹¹, nadawano dobra i przywileje feudalom¹⁹². W połowie XIV w. znajdujemy stałe zespoły doradców przy starostach, związane genezą z czasami niepokojów wewnętrznych spowodowanych przez Waldemara Samozwańca¹⁹³. Radę ośmiu (Hasson Wedel Senior, Hasson Wedel Uchtenhagen, Betkin Osten, Otton Mörner i po jednym rajcy z Choszczna, Gorzowa Wielkopolskiego, Strzele Krajeńskich, Chojny) widzimy przy boku starosty Hassona Wedla Falkenburga w 1354 r.¹⁹⁴ Rycerze wchodzący w skład powyższej rady zapewniali nie

¹⁸⁵ Rdl I — 23: 27; Kletke 117.

¹⁸⁶ Rdl I — 18: 122; 19: 216, 228; Kletke 188 - 190, 250.

¹⁸⁷ Rdl I — 19: 216; A. Czacharowski, o.c., s. 46.

¹⁸⁸ Rdl I — 19: 250; Kletke 332 oraz J. Schultze, *Die Mark*, II, s. 117 - 118.

¹⁸⁹ Rdl Suppl. 29 - 31; Kletke 206 oraz J. Schultze, *Die Mark*, II, s. 121.

¹⁹⁰ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 181, 182.

¹⁹¹ Rdl I — 18: 131 - 132; Grottefend 697; Kletke 260 - 261.

¹⁹² Rdl I — 18: 462 - 463; Kletke 198.

¹⁹³ J. Strzelczyk, o.c., s. 149 - 165.

¹⁹⁴ Rdl I — 18: 135; Grottefend 720; Kletke 275 oraz M. Liebegott, o.c., s. 68, 73, 124.

tylko stanowy, ale i fachowy jej charakter, jako aktualni (myśluborsko-gorzowski Betkin Osten, chojeński Hasson Wedel Uchtenhagen) albo byli landwójtowie (naddrawski Hasson Wedel Senior, chojeński Otton Mörner) marchijscy¹⁹⁵. Z pomocy tego samego zespołu korzystał Hasson Wedel Falkenburg zapewne w 1355 r.¹⁹⁶, już jako marszałek i namiestnik brandenburski margrabiego. Podobną radę, choć w innym składzie i z kompetencją w sprawach wojny, odnajdujemy przy staroście Janie Wedlu w 1381 r. (starosta generalny Reinhard Strele, rajcy Choszczna, Drawska, Chojny)¹⁹⁷. W obu powyższych przypadkach wymienione gremia krepowały urzędnika swą radą i w niektórych przypadkach nawet zgodą. Dawały jednak także szersze oparcie społeczne dla działań podejmowanych i przeprowadzanych przez margrabię i urzędników.

Współudział rycerstwa i miast w zarządzaniu Nową Marchią był oczywiście wyrazem wzrostu roli czynnika stanowego, przejmującego częściowo kontrolę nad krajem. Przed reprezentantami stanów stawiała Marchia na landtagach do rozwiązania poważne zagadnienia. W 1345 r. na sejmie w Berlinie odmówiono akceptacji marchijskiej reformy mennicznej i związanego z nią projektu podatku nadzwyczajnego¹⁹⁸. W walce z opozycją margrabia stosował m. in. także dywersję przeciwko solidarności stanów, skoro w 1348 r. skłonił przedstawicieli Mieszkowic do rezygnacji z prawa do konfederowania się bez zgody władcy lub jego starosty z innymi miastami, za cenę ulg w orbarze¹⁹⁹. Niepopularność Wittelsbachów ułatwiła w 1348 r. początkowy sukces Waldemarowi Samozwańcowi, jego jednak ostateczny upadek spowodował redukcję wpływów miast na rzecz rycerstwa. Problematykę ewolucji roli czynników stanowych, walki o bezpieczeństwo wewnętrzne w drodze zawieranych pokojów ziemskich, także na tle stosunków z sąsiadami Brandenburgii, przedstawił wyczerpująco dla XIV w. A. Czacharowski²⁰⁰.

IV

1. Z XIV w. zachowało się dość dużo, bo aż 26 aktów powołujących urzędników terenowych, z których 10 uznać można za nominacje na starostwo²⁰¹, resztę zaś na landwójtostwo²⁰². Wszystkie wydane zostały

¹⁹⁵ Rdl I — 18: 115, 120, 122, 126, 131 - 132, 226 - 227, 298 - 299; 19: 22 - 25, 77 - 78, 213, 228, 232 - 233; 23: 56; 24: 55 - 56; II — 6: 59. Grotefend 575, 577, 627, 667, 678, 682, 688, 697; Kletke 108, 149, 181 - 183, 188, 205 - 206, 221, 225 - 228, 232, 237 - 238, 240 - 241, 243, 247, 249 - 252, 257, 260 - 261, 265, 287.

¹⁹⁶ Rdl III — 1: 35 - 36; Grotefend 725; Kletke 281 - 282.

¹⁹⁷ Rdl I — 18: 234 - 235; Kletke 375.

¹⁹⁸ Rdl I — 4: 52 - 53 oraz A. Czacharowski, o.c., s. 43.

¹⁹⁹ Rdl I — 19: 15 oraz A. Czacharowski, o.c., s. 44.

²⁰⁰ A. Czacharowski, o.c., s. 36 - 53, 136 - 175.

²⁰¹ Rdl I — 18: 129 - 130, 135 - 136, 146 - 147, 234 - 235; 24: 78, 79 - 80, 82; Grotefend 678, 720, 721; Kletke 169, 275 - 277, 319, 322, 335 - 336, 347, 375.

²⁰² Rdl I — 18: 18, 31, 120, 126, 151, 226 - 227; 19: 139, 141 - 143, 216; 20: 216.

przez margrabiów, głównie z dynastii Wittelsbachów — 23 (Ludwika I Starszego — 5, Ludwika II Rzymskiego — 13, Ottona VIII Gnuśnego — 5)²⁰³ lecz także Luksemburgów — 3 (Karola IV — 1, Zygmunta I — 2)²⁰⁴. Świadczy to niewątpliwie o bezspornym prawie władców terytorialnych do obsadzania starostw i landwójtostw, choć w 1356 r. dla marszałka Hassona Wedla Falkenburga potwierdzono to uprawnienie w przypadku sprawowania przezeń starostwa generalnego Brandenburgii w czasie nieobecności margrabiego²⁰⁵. Powoływał on wtedy również, podobnie jak margrabia, członków zespołów pomagających urzędnikowi i krepującym go w działaniu²⁰⁶. W nominacjach stwierdzono wielokrotnie prawa nominatów do obsadzania niższych stanowisk sądowych i administracyjnych²⁰⁷. Nie sądzimy jednak, aby dawało to z reguły starostom prawo mianowania landwójtów. W 1319 r., w wydany w Choszczynie dokumencie Wacława IV dla stanów ziemi lubuskiej (Lubusz, Frankfurt, Müncheberg) czytamy: [...] *Vortmer so scole wi enen intoghenin man tu eym voghede setten nach der manne un stede rade, komt he deme land nicht evene, so scole wi enen anderen setten, de den landen bequeme si [...]*, co oznaczało ograniczenie w zakresie wyboru kandydata do nominacji (indygena) i jego usunięcia przez radę i zgodę wasali i miast, które jakoby najlepiej znały potrzeby kraju²⁰⁸. Na istnienie podobnego aktu dla innych ziem *trans Oderam* brakuje dowodu źródłowego. W 1349 r. margrabiowie Ludwik I Starszy i Ludwik II Rzymski, godząc się z Myśliborzem należącym uprzednio do stronników Walde-mara Samozwańca, stwierdzili w dyplomie wydany w Chojnie: [...] *Vortmeyr wy louen dat wy nych wyllen tu vns vthemysche vromede lude dy vnse vorbenumede borgher besweren muchten. Wy en wyllen em ok nycht setten voghede noch anbachtlude, dat en sy met ghemeynen rade vnd volbort vnser man vnd vnser stede [...]*²⁰⁹. Podobne sformułowania zawiera ugoda z Chojną z tegoż roku²¹⁰.

Przytoczone dokumenty ujrzały światło dzienne w specyficznych warunkach. Wacław IV, autor pierwszego z nich, był regentem w okresie

- 217; 24: 87 - 88; Grotetfend 667, 763; WAPS 1175; Kletke 181, 186, 189 - 190, 205 - 206, 213, 242, 243, 248, 265, 305 - 306, 328, 371 - 372 oraz J. Walachowicz, *Landwójtostwo*, s. 114, 248 - 267.

²⁰³ Rdl I — 18: 19, 31, 120, 126, 129 - 130, 136, 146 - 137; 19: 139, 141 - 143, 216; 20: 216 - 217; 24: 78 - 80, 82; Grotetfend 667, 678, 721, 729, 763; WAPS 1175; Kletke 169, 181, 186, 189 - 190, 205, 206, 213, 238, 242, 243, 248, 265, 270 - 271, 275 - 277, 305 - 306, 319, 322, 328, 335, 336.

²⁰⁴ Rdl I — 18: 151, 234 - 235; 24: 87 - 88; Kletke 371 - 372, 375.

²⁰⁵ Rdl III — 1: 35 - 36.

²⁰⁶ Grotetfend 725; Kletke 281 - 282.

²⁰⁷ Rdl I — 18: 135, 234 - 235; Grotetfend 720; Kletke 275, 375.

²⁰⁸ PU V 3294; Krabbo 2763; Kletke 91, 92.

²⁰⁹ Rdl I — 18: 457 - 458; Kletke 189; A. Czacharowski, o.c., s. 148 - 150.

²¹⁰ Rdl I — 19: 215.

małoletności Henryka II Askańczyka i zapewne liczył na możliwość rewindykacji części czy nawet inkorporacji całego tworu askańskiego *trans Oderam* na rzecz Pomorza Zachodniego, co skłaniało go do uступłości wobec stanów. Rządził Nową Marchią za radą i zgodą rycerstwa²¹¹. Dwa następne z cytowanych aktów przedstawiają się także dość niejasno. Powstały one w sytuacji zagrożenia panowania Wittelsbachów przez sprawę Waldemara Samozwańca i adresowne były wyłącznie do Myśliborza i Chojny — stronników uzurpatora. Mówiły jednak o wasalach i miastach w ogóle. Ich interpretacja pójść może w kierunku zacieśniającym lub rozszerzającym. W pierwszym przypadku margrabiowie krępowałiby się tylko w zakresie obsady wójtostwa miejskiego, w drugim — landwójtostwa myśliborsko-gorzowskiego czy chojeńskiego. Ryzykowne wydaje się wszakże dostrzeganie w tych dyplomach rezygnacji margrabiów ze swobody nominacji wszystkich landwójtów, a tym bardziej starostów, urzędników co dopiero powołanych do istnienia. Przeczy temu w każdym razie cała następna polityka nominacyjna, nie zawierająca śladów konsultacji z przedstawicielami stanów w przedmiocie obsady stanowisk terenowych. Wiek XIV dostarczył też przykładów powoływania na te urzędy osób nie będących tubylcami (Schwarzburg, Schlieffen, Günthersberg, Donin, Castollowitz, Wartenberg)²¹². Koncesje z połowy XIV w. miały więc zapewne charakter koniunkturalny, przejściowy. Często ich nie przestrzegano. W 1368 r. stany brandenburskie protestowały przeciwko rządowi obcych urzędników, którzy jednak uparcie się pojawiali²¹³. Nominacje margrabiowskie znajdowały jednak ograniczenia w sytuacji faktycznej kraju, którą tworzyły wielmożne rody feudalne, wpływowe miasta i deficyt skarbu Marchii. Magnaci znajdujący się w radzie władcy wpływali bez wątpienia na kierunek jego polityki nominacyjnej, miasta zaś gwarantowały rzeczywiste dokonywanie rozliczeń margrabiego z urzędnikiem²¹⁴, co w niemałym stopniu krępowało Marchię.

Powołanie nowego starosty czy landwójta utrudnione było jednak przede wszystkim koniecznością uprzedniego wyrównania rachunków z dotychczasowym urzędnikiem. Spotykamy wprowadzenie sformułowania stwierdzające, iż urzędnik może funkcjonować póki jest użyteczny dla Marchii²¹⁵, dokumenty nominacyjne z reguły wszakże uzależniają zwol-

²¹¹ A. Czacharowski, o.c., s. 99.

²¹² Rdl I — 13: 272; 18: 25 - 26, 151, 225 - 226, 291, 391, 483 - 484; 19: 131 - 132, 209 - 210, 224 - 225, 232, 274, 368 - 369, 462; 24: 60, 78, 87 - 88, 97 - 98, 108; Grotefend 503, 633, 678; Kletke 170, 172 - 173, 175, 222 - 223, 224, 255 - 256, 264 - 265, 268 - 269, 273. A. Czacharowski, s. 156, trafnie wskazuje na niezależność starosty Hassona Wedla Uchtenhagen w 1352 r. od miast.

²¹³ A. Czacharowski, o.c., s. 170 - 171.

²¹⁴ Rdl I — 18: 31, 146 - 147, 234 - 235; Grotefend 667; WAPS 1175; Kletke 213, 243, 328, 347, 375 i A. Czacharowski, o.c., s. 160.

²¹⁵ Rdl I — 24: 78, 82; Kletke 319, 335 - 336. Nadto M. Liebegott, o.c., s. 29.

nienie z urzędu od załatwienia kłopotliwych rachunków²¹⁶. W 1372 r. Otton VIII Gnuśny stwierdził, że wiadomość o zamiarze usunięcia Hassona Wedla Uchtenhagena ze starostwa powinna być przekazana zainteresowanemu na kwartał przed pozbawieniem go władzy. Miało to może na celu przygotowanie koniecznych rozliczeń²¹⁷. Wyjątkowo w 1367 r. margrabia miał rozliczyć starostę Gerarda Starszego Alvenslebena w dwa miesiące po zwolnieniu²¹⁸. Jest to jedyna odnaleziona w źródłach wzmianka o możliwości dymisji bez jednoczesnego wyrównania szkód. Próba nierespektowania tych zasad w latach 1352 - 1354 wobec Teodoryka Weissensee nie udała się²¹⁹. Jednakże przykład Jana Wedla z 1384 r. dowodzi legalnej i zarazem realnej możliwości Marchii odmowy akceptacji, jej zdaniem, niesłusznych rachunków²²⁰.

Nominacje podawały zwykle dość precyzyjnie zakres terytorialny przekazywanego nominatowi urzędu przez podanie grodów czy miast stanowiących centra odpowiednich okręgów lub przez wskazanie, że chodzi o całą *Terram Transoderanam*²²¹. W 1353 r. jednak Ludwik II Rzymski przekazał Ottonowi Schlieffenowi ziemie, którymi aktualnie nie zarządzał Betkin Osten. Nominat nie otrzymał więc Gorzowa Wielkopolskiego, Dobiegniewa i Barlinka. Obiecano mu je w przyszłości²²². Jan Wartenberg, choć określany w latach 1396 - 1402 jako starosta, był ograniczony nad Drawą władztwem Günthersbergów²²³.

Powołanie na landwójtostwo czy starostwo wiązało mocodawcę z nominatem, który miał wykonywać tzw. *iura nostra* władcy i działać — — *auctoritate* — — *marchionis* w możliwie najdoskonalszy sposób²²⁴. Jan Wartenberg w 1399 r. — — *vices et potestatem* — — *marchionis Brandenburgensis* — — *optinens*, zatwierdzał altarię w kolegiacie myśliborskiej²²⁵. Samą czynność nominacji określano czasownikowo, jako: *construere*²²⁶, *committere*²²⁷, *bestellen*²²⁸, *übertragen*²²⁹, *ernennen*²³⁰, *haben gelegen*²³¹, *gesetz haben und setzen*²³², wskazując, że urzędnik otrzymał

²¹⁶ Rdl I — 18: 135 - 136, 234 - 235; 24: 78 - 80, 82; Kletke 275 - 277, 319, 322, 335 - 336, 375.

²¹⁷ Rdl I — 18: 146 - 147; Kletke 347.

²¹⁸ Rdl I — 24: 79 - 80; Kletke 322.

²¹⁹ Rdl I — 19: 141 - 143; Kletke 235, 256 - 257, 270 - 271, 280 - 281.

²²⁰ Rdl I — 18: 234 - 235, 239; Kletke 375, 376, 379.

²²¹ Por. przypisy 95 - 137, 145, 147 - 165.

²²² Grotefend 678.

²²³ Rdl I — 24: 102 - 103, 108; Kletke 403, 416.

²²⁴ Rdl I — 18: 146; 23: 30; Kletke 347.

²²⁵ Rdl I — 18: 482 - 483; Kletke 403 - 404.

²²⁶ Rdl I — 18: 292; Kletke 185 - 186.

²²⁷ Rdl I — 18: 126; 19: 143; Kletke 205 - 206, 305 - 306.

²²⁸ Rdl I — 18: 234 - 235; 19: 139; 23: 56; Grotefend 689; Kletke 240 - 242, 375.

²²⁹ Rdl I — 24: 78 - 80; Grotefend 763; Kletke 319, 322.

²³⁰ Rdl I — 18: 135; Grotefend 667, 720; Kletke 243, 275.

²³¹ Rdl I — 24: 87 - 88; Kletke 371 - 372.

²³² Rdl I — 18: 129 - 130; 24: 79 - 80, 82; Kletke 238, 322, 335 - 336.

okręg terytorialny — — *to ir hanth* — —, a więc zapewne do wiernych rąk²³³, aby sprawował władzę państwową zgodnie z interesami margrabiego, kraju i swoim własnym²³⁴. W 1352 r. wskazano na lenny obowiązek starosty Hassona Wedla Uchtenhagena zbrojnej służby konnej w odświętnym stroju przy boku władcy²³⁵, a w 1372 r. z powodów długów Ottona VIII Gnuśnego otrzymał on w zastaw całe starostwo nowomarchijskie z wyjątkiem regale żydowskiego²³⁶. W 1374 r. margrabia Zygmunt I przekazał Henrykowi Günthersbergowi zamek w Kaliszu Pomorskim i landwójtostwo między Drawą a Notecią na prawach dziedzicznych²³⁷.

Dane te nie pozwalają na jednoznaczne określenie związku, jaki łączył Marchię z aparatem terenowym, tym bardziej że zdarzało się stosowanie analogii, co znalazło wyraz w nominacji Hassona Wedla Falkenburga na landwójta naddrawskiego z 1349 r. Jego sytuacja prawna miała być podobna do Mörnerów i Uchtenhagenów²³⁸. Z jednej więc strony dostrzegamy podległość służbową urzędnika w stosunku do margrabiego, z drugiej zaś występują skrzepowania władcy wynikające czy to z prawa lennego czy prywatnego (wierne ręce, zastaw). W pierwszym wypadku margrabia zapewniał urzędnikowi swe poparcie, posłuch ze strony poddanych wszystkich stanów, aprobatę ważniejszych decyzji dokonywaną specjalnymi pismami, współodpowiedzialność za przeprowadzane akcje²³⁹, czy nawet sam bezpośrednio interweniował w jego sprawie²⁴⁰; w drugim zaś zezwalał mu na samodzielność w urzędowaniu, które prowadził nawet pod własną pieczęcią²⁴¹, co kontrolowano przy okazji rozliczeń²⁴². Wydaje się przeto, że objęcie urzędu uzależnione było chyba od złożenia pewnej sumy do skarbu marchijskiego, periodiczne zaś kontrole finansowe miały zapewne także ujawniać stopień zaspokojenia wiarygodności urzędnika. Długość okresu sprawowania władzy zależała więc może od wysokości kwoty przekazanej margrabiemu jeszcze przed nominacją. Powierzanie landwójtostw mogło być też sposobem nagradzania zasług czy jednania stronników politycznych. Stosunki między stronami regulowałyby wtedy zasady *ius pheodale*²⁴³. Sprawowanie więc starostwa generalnego czy landwójtostwa było także przedsięwzię-

²³³ Rdl I — 18: 31, 129 - 130; Grotefend 678; Kletke 238, 248, 328.

²³⁴ Rdl I — 18: 135; 24: 78; Grotefend 678, 720; Kletke 275, 319.

²³⁵ Rdl I — 18: 129 - 130; Kletke 238.

²³⁶ Rdl I — 18: 146 - 147; Kletke 347.

²³⁷ Rdl I — 24: 87 - 88; Grotefend 678; Kletke 371 - 372.

²³⁸ Rdl I — 18: 19; Kletke 186.

²³⁹ Rdl I — 18: 120; 243; 19: 143; 23: 133 - 134; II — 2: 140; Kletke 181, 242, 409 - 410, 415.

²⁴⁰ Kletke 409, 412.

²⁴¹ Rdl I — 13: 242; 18: 243; 19: 480; Kletke 380, 397, 410.

²⁴² Grotefend 667; Kletke 243.

²⁴³ Rdl I — 18: 151; 24: 87 - 88; Kletke 371 - 372. oraz M. Liebegott, o.c., s. 27; A. Czacharowski, o.c., s. 34.

ciem ekonomicznym o nie lada ryzyku. Wyłożone pieniądze urzędnik z reguły odzyskiwał, jak można się spodziewać, z pewną nadwyżką, wszakże dyplomy nominacyjne mówią wielokrotnie o honorowaniu przez Marchię tylko słusznych nakładów i rachunków z czasów urzędowania zainteresowanego²⁴⁴. Doprowadziło to w skrajnym przypadku starosty Jana Wedla do jego ruiny finansowej²⁴⁵.

Starostwo czy landwójtostwo — przekazywane na powyższych warunkach urzędnikowi — wymagało zabezpieczenia zainteresowanych stron (margrabiiego i nominata) przed ewentualnym zagrożeniem interesów materialnych w okresie urzędowania i po jego ustaniu. Z tego też zapewne względu widzimy — zarówno w nominacjach, jak i w innych dyplomach — zespoły krewnych liczące od dwóch do sześciu osób, występujące w roli współmianowanych czy współposiadających urząd. Taką praktykę zauważyliśmy wśród Brederlowów (1347 - 1348)²⁴⁶, Alvenslebenów (1367 - 1370)²⁴⁷, Wedlów Falkenburgów i Uchtenhagenów (1331 - 1382)²⁴⁸, Ostenów (1333 - 1394)²⁴⁹, Mörnerów (1349 - 1352)²⁵⁰, Günthersbergów (1378)²⁵¹, Schlieffenów (1353)²⁵², Schwarzburgów (1365)²⁵³. Nie chodziło tu bynajmniej o kolegialne urzędowanie wymienionych osób, wśród których bywały i dzieci²⁵⁴, gdyż rzeczywistym urzędnikiem był

²⁴⁴ Rdl I — 18: 18, 31, 120, 126, 129 - 130, 135, 136, 146 - 147, 226 - 227, 246 - 235; 19: 139, 141 - 143, 216; 20: 216 - 217; 24: 78, 79 - 80, 82, 87 - 88; Grotefend 667, 763; WAPS 1175; Kletke 169, 186, 189 - 190, 205 - 206, 213, 242, 243, 248, 265, 275 - 277, 305 - 306, 322, 328, 335 - 336, 347, 371 - 372, 375.

²⁴⁵ Rdl I — 18: 234 - 235, 239; Kletke 375, 376, 379.

²⁴⁶ Rdl I — 19: 210 - 211; 24: 76 - 77; Grotefend 305; Kletke 169, 172, 173, 174, 318.

²⁴⁷ Rdl I — 5: 343 - 344; 24: 79 - 80, 82; Kletke 322, 328, 335 - 336.

²⁴⁸ Rdl I — 12: 355; 18: 19, 115, 120, 122, 126, 129 - 130, 135 - 137, 146 - 147, 226 - 228, 234 - 237, 355, 405 - 406, 471 - 472, 480; 19: 14, 27 - 28, 77 - 78, 81, 208, 216, 232 - 233; 237 - 238, 255 - 256; 20: 239 - 240; 21: 181 - 182; II — 6: 59; Grotefend: 577, 678, 682, 683, 720, 721, 745, 763; Kletke 108, 149, 161, 170, 181, 186, 188, 189 - 190, 205 - 208, 237 - 238, 249 - 250, 265, 275 - 277, 287, 288, 299, 304, 343 - 344, 347 - 349, 375 - 376, 378.

²⁴⁹ Rdl I — 18: 87, 120, 122, 131 - 132, 234 - 235, 285, 298 - 299, 407 - 408, 414 - 415; 19: 83 - 84, 213, 238, 275 - 276, 480 - 481; 23: 56; 24: 60, 89; II — 3: 95 - 96; 6: 59; Grotefend 442, 575, 577, 627, 667, 678, 686, 697, 801, 891, 899, 903, 905, 916, 925, 932, 933, 934; Kletke 108, 111, 181 - 183, 188, 221, 240 - 241, 243, 251 - 252, 255 - 257, 260 - 261, 298, 314, 375, 377 - 378, 384, 386, 391 - 392.

²⁵⁰ Rdl I — 19: 23 - 25, 77 - 78; 24: 55 - 56; Kletke 225 - 228, 232, 237 - 238.

²⁵¹ Rdl I — 18: 483 - 484; 24: 87 - 88, 102 - 103; 108; Kletke 371 - 372, 403, 409 - 410, 416.

²⁵² Rdl I — 18: 25 - 26, 226 - 227; 19: 232; 24: 60; Grotefend 678; Kletke 255 - 256, 264 - 265.

²⁵³ Rdl I — 19: 246; 24: 78; Kletke 319 - 320.

²⁵⁴ Rdl I — 18: 129 - 130; 19: 77 - 78, 246 - 247; 24: 78; Grotefend 678; Kletke 237 - 238, 248, 319, 320.

pierwszy na liście²⁵⁵, lecz o gwarancje majątkowe. Margrabia zobowiązywał się do rozliczeń urzędowania z byłym urzędnikiem, a w razie jego śmierci z dziedzicami, uprawnionymi do dochodzenia praw po zmarłym i odpowiedzialnymi za jego długi²⁵⁶. Dawać to musiało w efekcie sposobność uzyskania zwrotu określonych sum od strony dłużnej, którą mogli być: margrabia, były urzędnik oraz ich potomni. Interesy zabezpieczał skład komisji rozliczających o równej liczbie przedstawicieli panującego i zainteresowanego urzędnika, powszechnie przyjmowany w nominacjach marchijskich²⁵⁷.

Starostowie i landwójtowie sprawowali swe funkcje z reguły dość krótko. Nominacje nie zawierają wprawdzie jakichkolwiek danych na temat okresu urzędowania, w pozostałym materiale źródłowym obserwujemy jednak sytuację znamioną. Odpowiednie dane zbiera tabela 4. Okazuje się, że większość dostępnych badaniu urzędników pojawiała się w dyplomach zaledwie w okresie jednego lub dwóch lat. W kategorii landwójtów zauważyliśmy 33 takie przypadki, co stanowi 70,2⁰%, wśród starostów zaś 12 to jest 57⁰%. W sumie w ramach krótszych urzędowań do 5 lat mieści się aż 85,1⁰% landwójtów i 96,25⁰% starostów. Reszta, tj. odpowiednio 14,9⁰% i 3,75⁰%, urzędowała dłużej. Źródła potwierdzają więc regułę częstej wymiany osób na stanowiskach terenowych.

Tabela 4. Okres sprawowania władzy urzędnika terenowego

Lp.	Okres urzędowania	Landwójtowie		Starostowie	
		liczba	%	liczba	%
1	1 rok	26	55,3	8	38
2	2 lata	7	14,9	4	19
3	3 lata	1	2,1	2	9,5
4	4 lata	2	4,2	1	1,25
5	5 lat	4	8,6	3	28,5
6	6 lat	4	8,6	1	1,25
7	7 lat	—	—	1	1,25
8	8 lat	—	—	1	1,25
9	9 lat	1	2,1	—	—
10	10 lat	—	—	—	—
11	więcej	2	4,2	—	—
	Ogółem	47	100,0	20	100

²⁵⁵ Rdl I — 18: 136, 471; 19: 223, 233; Grotefend 721, 744, 745; Kletke 220 - 221, 276 - 277, 288 - 290.

²⁵⁶ Rdl I — 18: 120, 126 - 127, 129 - 130, 136, 146 - 147, 151, 226 - 227, 234 - 235; 24: 78, 79 - 80, 82, 87 - 88, 102 - 103; WAPS 1175; Grotefend 678, 720, 721, 763; Kletke 169, 186, 213, 218 - 219, 238, 248, 265, 275 - 277, 319, 322, 335 - 336, 347, 371 - 372, 375, 403. Podobnie A. Czachowski, o.c., s. 34.

²⁵⁷ Rdl I — 18: 131 - 132, 146 - 147; 23: 56; 24: 39, 76 - 77, 79 - 80; Grotefend 697, 805; Kletke 167 - 168, 172 - 173, 240 - 241, 260 - 261, 318, 322, 347.

Problematykę awansów na starostwo nowomarchijskie (kolumna „uprzednio”) i dalszej kariery po starostwie (kolumna „następnie”) ujmuje tabela 5. Stwierdzić trzeba najpierw, że osoby, które powoływał margrabia na starostwo *trans Oderam*, były z reguły silnie związane z działalnością terenową w aparacie zarządu kraju. W przypadku starostów Alberta Wolfsteina, Teodoryka Brederlowa, Hassona Wedla Uchtenhagena, Ottona Schlieffena, Hassona Wedla Falkenburga, Jana Wedla, Jana Hausena, Gebharda Alvenslebena i Arnolda Ostena (52⁰/o ogółu znnych starostów nowomarchijskich) stwierdzić można uprzednio pełnienie terenowych burgrabstw ²⁵⁸, sołectw ²⁵⁹, landwójtostw ²⁶⁰ czy innych starostw w Brandenburgii ²⁶¹. Po odbyciu urzędowania w charakterze starosty Nowej Marchii zarządem terenowym zajmowali się nadal Hasson Wedel Uchtenhagen, Henryk hr. Schwarzburg, Gebhard Alvensleben, Bodon Castollowitz jako burgrabio wie ²⁶² czy starostowie innych prowincji ²⁶³. Administracja kraju opierała się więc w sumie aż w 69⁰/o na zespole osób wyjątkowo silnie związanych z zarządem terytorialnym, co gwarantować musiało jej stosunkowo dobre funkcjonowanie. Często jednak (ok. 44⁰/o) przed objęciem starostwa urzędnik pełnił różne funkcje i urzędy o charakterze centralnym i nadwornym. Wśród starostów widzimy przeto uprzednich doradców marchijskich czy nowomarchijskich ²⁶⁴, cześników (*pincerna*) ²⁶⁵, komorników (*magister camerae*) ²⁶⁶, marszałków ²⁶⁷, kontrolerów starostw ²⁶⁸. Po starostwie w Nowej Marchii Jan Buch otrzymał tytuł *magister coquinae* ²⁶⁹, zaś Hasson Wedel Falkenburg został mar-

²⁵⁸ Por. poz. 2 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 19: 74; Kletke 165.

²⁵⁹ Por. poz. 3 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 24: 32; Kletke 155 - 156.

²⁶⁰ Por. poz. 4, 5, 6, 7 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 12: 355; 18: 19, 25 - 26, 122, 126, 127, 135 - 136, 226 - 227, 480 - 481; 19: 14, 216, 223, 228, 232 - 233, 254, 255, 256; 22: 47 - 48; Grotefend 577, 678, 682, 683, 720, 721; Kletke 156, 161, 186, 188 - 190, 205 - 206, 218 - 221, 248 - 250, 264 - 265, 273, 275 - 277, 287, 336, 343 - 344.

²⁶¹ Por. poz. 7 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 18: 142 - 143; 407; 24: 89; Grotefend 899; Kletke 331, 337 - 338.

²⁶² Por. poz. 5 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 18: 25 - 26; 19: 462; Kletke 273.

²⁶³ Por. poz. 8, 9, 10 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 18: 142 - 143, 234 - 235, 405 - 406; 20: 239 - 240; 24: 60; II — 2: 476; Kletke 255 - 256, 331, 347 - 349, 375 - 376.

²⁶⁴ Por. poz. 1 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 18: 135 - 136; 23: 27; Grotefend 720, 721; Kletke 117, 275 - 277.

²⁶⁵ Por. poz. 2, 7, 9 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 18: 454; 19: 206; 24: 31; Grotefend 701; Kletke 154, 159.

²⁶⁶ Por. poz. 6 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 12: 354 - 355; 18: 23, 25 - 26, 80 - 81, 128 - 132, 297; 19: 14, 76 - 77, 203, 462; Grotefend 697, 721; Kletke 159, 161, 230, 237, 260 - 261, 267 - 268, 273, 276 - 277, 286 - 287.

²⁶⁷ Por. poz. 7 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 24: 39; II — 3: 15 - 18; Kletke 167 - 168.

²⁶⁸ Por. poz. 5 tabeli nr 5 oraz Kletke 172.

²⁶⁹ Por. poz. 1 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 24: 33; Kletke 159.

Tabela 5. Awanse urzędnicze

Lp.	Urzędnik	Uprzednio	Starosta	Następnie
1	Jan Buch	1334 — radca marchijski	1336 - 1340	1344 — kuchmistrz dworu
2	Albert Wolfstein	1341 — cześnik	1341 - 1346	
3	Teodoryk Brederlow	1337 - 1340 — urzęd- nik (?) 1341 — sołtys Klempiczu	1347	
4	Hasson Wedel Uchtenhagen	1344 - 1343 — land- wójt chojeński	1352 - 1353 1371 - 1373	1354 — brurgrabia Świdwina radca nowo- marchijski 1355 — marszałek
5	Hasson Wedel Falkenburg	1349 - 1354 — land- wójt naddraw- ski 1347 — kontroler Teodoryka Brederlowa	1354 - 1356	1355 - 1366 marszałek
6	Jan Wedel	1344 - 1355 — komor- nik 1348 - 1349 — land- wójt lubuski 1351 — landwójt (zastępczy) naddrawski	1356 - 1360 1381 - 1382	
7	Jan Hausener	1337 - 1351 — komor- nik 1341 — landwójt Łużyc 1344 — cześnik 1346 — marszałek	1360	
8	Henryk hr. Schwarz- burg		1365	1366 — starosta Starej Marchii
9	Gebhard Alvensleben	1354 — cześnik	1367	1369 — starosta nadłabski
10	Bodon Castollowitz		1377	1377 — komornik landwójt Łużyc, starosta Marchii Środ- kowej 1391 — Starosta No- wej Marchii Brandenbur- skiej
11	Arnold Osten	1381 — landwójt chojeński	1383 - 1392	— 1388 deputat stanów do Trenczyna

szalkiem z władzą namiestnika generalnego w skali Brandenburgii²⁷⁰. Henrykowi hr. Schwarzburga powierzono starostwo staromarchijskie²⁷¹, Gebhardowi Alvenslebenowi połabskie²⁷², Bodonowi Castollowitzowi — komornikowi cesarskiemu — łużyckie i środkowomarchijskie²⁷³. Arnold Osten posłował w 1388 r. jako reprezentant Nowej Marchii na sejm w Trenczynie²⁷⁴. Tabela nasuwa wniosek, że kandydat na starostę legitymować się musiał z jednej strony znajomością spraw zarządu terytorialnego, z drugiej zaś szczególnym zaufaniem margrabiego. Dodać także można, iż reprezentował on miejscowy czynnik feudalny. Na liście starostów przeważały osoby, posiadające *trans Oderam* rozległe dobra ziemskie (np. Wedlowie, Brederlowowie, Ostenowie i in.).

Już w czasach askańskich landwójtowie zajmowali szczególne miejsce przy boku władcy. Należąc do rycerskiej i zarazem niemieckiej świty margrabiego (*militēs*), bywali często wyróżniani zaszczytnym mianem *domini* i określani, jako *testes idonei*²⁷⁵. Nazywano ich tak zapewne z uwagi na kondycję społeczną²⁷⁶ i przede wszystkim z powodu rangi zajmowanego urzędu. Tę dygnitarską tytulaturę stwierdzamy np. u cho-

Tabela 6. Starosta w formule testacyjnej

Miejsce starosty w formule świad- ków w okresie 1319 - 1402	Liczba	%	Dokumenty
Pierwsze	10	37	Rdl I — 18: 137, 225 - 226, 291, 391, 453; 19: 131 - 132, 224 - 225, 461; II. 2: 140.
Drugie	4	15	Rdl I — 18: 385; 19: 77 - 78, 198 - 199, 237 - 238.
Trzecie	5	18	Grotefend 934; Rdl I - 18: 405 - 406, 471, 472; 19: 81, 238.
Czwarte	1	4	Rdl I — 19: 251- 252.
Piąte	3	11	Rdl I — 1: 343 344; 18: 418; 22: 47 - 48.
Szóste	3	11	Kletke 290; Rdl I — 19: 232; 21: 181 - 182.
Siódme	1	4	Rdl I — 19: 233.
Razem	27	100	

²⁷⁰ Por. poz. 5 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 11: 230 - 231; 18: 301 - 302; 19: 27 - 28, 78 - 80, 143 - 144, 233, 237; 21: 179; 23: 79, 84; III — 1: 35 - 36; Grotefend 725, 726, 729, 733, 745; Kletke 278, 281 - 285, 288 - 290, 294, 320 - 321.

²⁷¹ Por. poz. 8 tabeli nr 5 oraz Rdl II — 2: 476.

²⁷² Por. poz. 9 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 18: 142 - 143; Kletke 331.

²⁷³ Por. poz. 10 tabeli nr 5 oraz Rdl I — 18: 268 - 269; II — 3: 59; Kletke 367 - 369.

²⁷⁴ Por. poz. 11 tabeli nr 5 oraz Rdl II — 3: 95 - 96; Grotefend 916; Kletke 384.

²⁷⁵ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 100.

²⁷⁶ Z. Wielgosz, *Rola rycerstwa w brandenburskiej ekspansji na wschód, Europa — Słowiańszczyzna — Polska*, Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego, Poznań 1970, s. 94.

jeńskiego Teodoryka Dosse, myśliborsko-gorzowskich Fryderyka Brunkowa i Wernera Splintera, naddrawskiego Hassona Glambecka i frankfurckiego Plotzkona Lossowa²⁷⁷. Podobna praktyka utrzymywała się w ciągu XIV w. wobec landwójtów²⁷⁸, a zwłaszcza starostów²⁷⁹. Ciekawe spostrzeżenia dotyczące tych ostatnich zestawia tabela 6, ujmująca pozycję starościńską w zespołach *testes* zamieszczanych w dokumentach marchijskich. Jeżeli uznać w tych wielonazwiskowych kompletach osób trzy pierwsze miejsca za najważniejsze ze względu na tzw. *gradus honorum*, to okaże się, iż w 74% wzmianek znaleźli się na nich właśnie starostowie. Dalsze zajmowali tylko w 26% przypadków. Znamienny ten wynik nabiera szczególnej wymowy, gdy spojrzeć na tabelę 7, zestawiającą urzędników i dygnitarzy poprzedzających starostę lub następujących po nim w formule testacyjnej. Z zasady wyprzedzali go tylko marszałkowie nadworni, okreśłani jako *marescalci* czy *curiae nostrae magistri*. Wyprzedzili oni przed nim w 57%, za nim zaś w 43% wypadków, co pozwala uznać ich za stojących wyżej od niego. Znajduje to potwierdzenie w karierze urzędniczej Hassona Wedla Falkenburga, który właśnie ze starostwa nowomarchijskiego awansował w roku 1355 na marszałka z wła-

Tabela 7. Starosta wśród urzędników marchijskich

Urzędnik	Poprzedzał starostę		Następował po staroście	
	liczba	dokumenty	liczba	dokumenty
Marszałek	8	Rdl I 5: 343 - 344; 18: 405 - 406, 414; 19: 233, 251 - 252; 22: 47 - 48; Kletke 290.	6	Rdl I 18: 225 - 226, 385; 19: 224, 238, 461; 21: 181 - 182.
Komornik	2	Rdl I 19: 232; 21: 181 - 182.	6	Rdl I 18: 129 - 130, 225 - 226, 385, 405, 471; 22: 47 - 48.
Sędzia nadworny	1	Rdl I 18: 471 - 472.	1	Rdl I 18: 405 - 406.
Cześnik	—	—	3	Rdl I 19: 131 - 132, 232, 461.
Kuchmistrz dworu	—	—	5	Rdl I 19: 233, 238, 461; 21: 181 - 182; Kletke 290.
Pisarz nadworny	—	—	3	Rdl I 19: 233, 181 - 182; Kletke 290.
Inni starostowie i landwójtowie	—	—	4	Rdl I 18: 137, 471; 19: 237 - 238; 22: 47 - 48.

²⁷⁷ Rdl I — 13: 215; 18: 69 - 70, 72 - 73; 440 - 441; KDW II 873; Kletke 27, 33, 48 - 49, 62 - 63; Krabbo 1045, 1256, 1525, 1826.

²⁷⁸ Rdl I — 18: 13, 385, 454; 23: 27, 30; 24: 55 - 56; Kletke 117, 127, 133, 150, 226 - 228.

²⁷⁹ Rdl I — 18: 19; 19: 88 - 89, 460; 23: 27; Kletke 117, 186, 194.

dzą namiestnikowską na całą Brandenburgię na czas nieobecności margrabiego²⁸⁰. Inni dygnitarze, zarówno centralno-nadworni (komorzy — *camerae nostrae magister*, cześnik — *pincerna*, sędzia nadworny — *Richter*, kuchmistrz — *magister coquinae*, kanclerz — *notarius*, *protho-notarius*, *oberster Schreiber* i in.), jak i terenowi (starostowie łужицьki, połabski, staromarchijski i in.) pojawiali się z reguły za starostą *Terrae Transoderanae*. Podkreśla to dobitnie pozycję tego urzędnika, jako namiestnika marchijskiego w terenie.

2. Dyplomy nominacyjne nie poruszają zasadniczo wprost problemu wynagrodzeń, pozostawiają jednak w ręku urzędnika gospodarowanie dochodami okręgu i wydatkowanie z nich na potrzeby urzędowania, w czym kryje się zapewne także zapłata dla zainteresowanego²⁸¹. W niektórych dokumentach odnajdujemy jednak pewne szczegóły. W 1354 r. Ludwik II Rzymski stwierdził, że starosta Hasson Wedel Falkenburg miał mu corocznie świadczyć 40 grzywien brandenburskich, resztę zaś pozostawił do rozliczenia²⁸². Hassonowi Wedlowi Uchtenhagenowi zastrzegł w 1372 r. Otton VIII Gnuśny, że zastaw na Nowej Marchii nie obejmuje regale żydowskiego, eksploatowanego przez kamerę marchijską, zaś dług 2125 kóp groszy czeskich zostanie spłacony dochodami starostwa, co znaleźć powinno potwierdzenie w rozliczeniach²⁸³. Rozmiary wydatków na urzędowanie oznaczył margrabia przez określenie limitu 100 grzywien denarów lekkich landwójtowi Recza Hansowi Rakowowi w 1368 r.²⁸⁴ oraz staroście Gebhardowi Alvenslebenowi w 1367 r., stwierdzając, że przeznaczać na nie należy połowę dochodów z Nowej Marchii²⁸⁵. Wreszcie landwójt Henryk Günthersberg otrzymał za wierną służbę zarządzania Kaliszem Pomorskim oraz okręgiem między Drawą i Notecią sumę 1000 kóp groszy czeskich²⁸⁶. Okazuje się więc, że starostowie i landwójtowie partycypowali w dochodach swych urzędów, uzyskując tą drogą wynagrodzenie, a w wypadku otrzymania urzędu z powodu zobowiązań finansowych margrabiego wobec nominata także — jak sądzimy — odpowiedni procent od kapitału. System wynagradzania urzędników przeplatał się jednak nader często z formą beneficjalną, gdyż inaczej trudno zrozumieć zbyt nieraz często występujące nadania na rzecz niektórych rodów feudalnych.

Nie sposób na tym miejscu szerzej rozwinąć problematykę nadań

²⁸⁰ Rdl III — 1: 35 - 36; Grotefend 725; Kletke 281 - 282 oraz J. Schultze, *Die Mark*, II, s. 125.

²⁸¹ Rdl I — 18: 146 - 147; 24: 78; Kletke 319, 347.

²⁸² Rdl I — 18: 18, 136; Grotefend 721; Kletke 276 - 277.

²⁸³ Rdl I — 18: 146 - 147; Kletke 347.

²⁸⁴ Rdl I — 18: 31; Kletke 328.

²⁸⁵ Rdl I — 24: 79 - 80; Kletke 322.

²⁸⁶ Rdl I — 18: 151.

na rzecz rycerstwa. Stanie się ona przedmiotem przygotowywanej monografii. Dla sześciu wybranych rodów rycerskich szczególnie aktywnych w czasach bawarskich (Brederlowów, Günthersbergów, Liebenthalów, Ostenów, Uchtenhagenów i Wedlów) uczynił to A. Czacharowski²⁸⁷. W okresie Wittelsbachów i Luksemburgów, podobnie zresztą jak pod rządami Askańczyków²⁸⁸, zaznaczyła się wybitna rola szeroko rozgałęzionych Wedlów. W latach 1333 - 1397 otrzymali oni ogółem od margrabiów 98 dyplomów, zawierających rozmaite nadania, przywileje, potwierdzenia zobowiązań finansowych Marchii itp. Podobnie, choć w skromniejszym rozmiarze, wydano szczodre akty dla Ostenów w liczbie 19 czy 22 dla Brederlowów. Liczba aktów przekazujących ziemię czy prawa w ręce innych interesujących dla nas rodów oscyluje wokół 10²⁸⁹. Taką stan źródeł musi skłaniać do refleksji, tym bardziej, że członków tych rodzin widzimy wielokrotnie na urzędach (np. Wedlowie pełnili w naszym okresie 4-krotnie starostwo i 13-krotnie różne landwójtostwa). Liczne grody, ziemie, renty itp. przechodziły w ręce czynnika feudalnego, czy to jako ekwiwalenty za wierną służbę, czy też za długi²⁹⁰. Wskażmy na najwymowniejsze przykłady. Wedlowie taką właśnie drogą otrzymali prawa na Santoku w 1335 r., Oderbergu w 1353 r., Ińsku w 1354 r., Reczu w 1369 r., Drawsku w 1371 r.²⁹¹ Z tych też zapewne powodów Ludwik I Starszy przekazał w 1343 r. Sandow i Kammer Janowi Buchowi, Klötz zaś Gebhardowi Alvenslebenowi, w 1347 r. Kalisz Pomorski Brederlowowi, a w 1351 r. Danków Ostenom²⁹². Wynagrodzeniem za oddane usługi był też Kostrzyn od 1397 r. i poświadczona od 1401 r. Cedynia w ręku Jana Wartenberga²⁹³. Zobowiązania wobec Mörmerów skłoniły władcę do przekazania im prawa bicia monety w Nowej Marchii w 1351 r., oraz w 1352 r. poboru orbarzy Morynia i Mieszkowic, łącznie z połową marchijskich dochodów *trans Oderam*²⁹⁴. Wymienione i inne akty, których przytoczyć można by znacznie więcej, miały charakter nadań lub zastawów do czasu zwrotu wierzycielowi sumy dłużnej lub też zaspoko-

²⁸⁷ A. Czacharowski, o.c., s. 55 - 91.

²⁸⁸ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 94 - 95.

²⁸⁹ Przykładami dyplomów wydanych dla Wedlów, Günthersbergów, Alvenslebenów, Günthera hr. Schwarzburga i Jana Wartenberga były: Rdl I — 18: 31 - 32, 112 - 113, 123, 134 - 135, 229 - 230, 382 - 383; 19: 36 - 38, 221 - 223; 24: 81; II — 2: 169; Kletke 123, 145, 204, 230, 274, 330, 339, 399 - 400, 406, 410 - 411 i in.

²⁹⁰ Rdl I — 12: 354 - 355; 18: 31 - 33, 80 - 81, 107, 116, 127 - 128, 134 - 135, 229 - 231, 307, 312, 382 - 383; 19: 13, 14, 24 - 25, 27 - 28, 30 - 38; 23: 56; 24: 46, 81; II — 1: 38; 2: 169; Grotefend 632, 733, 897; Kletke 123, 129, 151, 159, 184, 221 - 222, 228, 230, 232, 240 - 241, 267 - 268, 274 - 275, 286 - 287, 294, 330, 333 - 334, 339, 345, 376 i in.

²⁹¹ Rdl I — 18: 31 - 32, 134 - 135, 229 - 230, 382 - 383; Kletke 123, 274, 330, 339 i in.

²⁹² Rdl I — 18: 296 - 297; II — 2: 167, 169; Grotefend 634; Kletke 168, 224 - 225.

²⁹³ Rdl I — 19: 36 - 38, 88 - 89; Kletke 399 - 400, 406, 410 - 411.

²⁹⁴ Rdl I — 19: 24 - 25; 24: 55 - 56; Kletke 226 - 228, 232.

jenia go z przychodów przekazywanych dóbr czy uprawnień²⁹⁵. Pełnego zestawienia tabelarycznego nadań marchijskich z tytułu urzędowania dla aparatu terenowego Nowej Marchii w czasach Wittelsbachów dokonał A. Czacharowski²⁹⁶. Rosły w ten sposób fortuny feudalne oraz uszczuplały się dochody skarbu.

Obowiązek wzajemnych rozliczeń w momencie ustania urzędowania realizowany był przez składanie rachunków²⁹⁷. W dyplomach nominacyjnych podkreślano często, że bez ich przyjęcia o znamionach absolutorium urzędnik nie może być zwolniony ze swego stanowiska²⁹⁸. Na straży tej procedury postawiono czynniki stanowe, zwłaszcza zaś miasta²⁹⁹. Prowadziło to w najlepszym przypadku do zgodnego zakończenia kadencji urzędniczej. Rodziło jednak także konflikty. Jeden z nich powstał skutkiem usiłowań usunięcia w latach 1352 - 1354 landwójta Teodoryka Weissensee z landwójtostwa Ośna i Sulęcina-Torzymia bez likwidacji zobowiązań Marchii wobec niego. Sprawę zakończyła porażka Ludwika II Rzymskiego³⁰⁰. Wszakże brak akceptacji nakładów Jana Wedla na starostwo nowomarchijskie ze strony margrabiego Zygmunta I stał się przyczyną bankructwa starosty w 1384 r.³⁰¹

Kontrola stanu finansowego starostwa czy landwójtostwa, od której zależeć miało utrzymanie bądź zwolnienie urzędnika ze stanowiska³⁰², wymagała zachowania odpowiednich zwyczajów. Obowiązywały formy pisemne, wymagające składania dokumentów stwierdzających wydatki, dochody, nakłady, szkody itp., poniesione przez zainteresowanego w czasie pełnienia funkcji urzędniczych³⁰³. Rachunki te margrabia miał honorerować w granicach uzasadnionej słuszności³⁰⁴, w której zbadaniu pomagały mu powoływane zwykle czteroosobowe komisje ekspertów, złożone po połowie z zaufanych Marchii i urzędnika³⁰⁵. W 1346 dla starosty

²⁹⁵ Rdl I — 18: 31 - 32, 229 - 231, 397; 19: 36 - 38, 88 - 89, 130, 472 - 473; Kletke 119 - 120, 241, 330, 339, 345, 399 - 400, 406, 410 - 411 oraz A. Czacharowski, o.c., s. 34.

²⁹⁶ A. Czacharowski, o.c., s. 30 - 33, tabela III.

²⁹⁷ Rdl I — 18: 31, 126, 129 - 130, 135 - 136, 146 - 147, 226 - 227, 234 - 235; 19: 139, 141 - 142; 24: 58, 78 - 80, 82; Grotefend 667, 678, 720, 721; Kletke 169, 205 - 206, 238, 242, 243, 265, 270 - 271, 275 - 277, 319, 322, 328, 335 - 336, 347.

²⁹⁸ Rdl I — 18: 126, 135, 136, 146 - 147; 19: 139; 24: 82; Grotefend 678, 720, 721; Kletke 169, 205 - 206, 242, 275 - 277, 335 - 336, 347. Nadto M. Liebegott, o.c., s. 29.

²⁹⁹ Grotefend 667; Kletke 243; M. Liebegott, o.c., s. 74.

³⁰⁰ Rdl I — 19: 139, 141 - 142, 143; 20: 216 - 217; Kletke 242, 248, 270 - 271, 305 - 306.

³⁰¹ Rdl I — 18: 234 - 235, 239; Kletke 375 - 376, 379.

³⁰² Rdl I — 18: 126, 135 - 136, 146 - 147, 151, 234 - 235, 461; 20: 139; 24: 82; Grotefend 678, 720, 721; Kletke 198, 205 - 206, 242, 275 - 277, 335 - 336, 347, 371 - 372, 375.

³⁰³ Rdl I — 18: 129 - 130, 135 - 136; Grotefend 720, 721; Kletke 238, 275 - 277.

³⁰⁴ Rdl I — 18: 129 - 130; Kletke 238.

³⁰⁵ Rdl I — 18: 146 - 147; 20: 216 - 217; 24: 79 - 80; Kletke 248, 322, 347.

Alberta Wolfsteina funkcjonowała taka komisja, w Szpandawie³⁰⁶, w 1347 r. dla Teodoryka Brederlowa w Myśliborzu³⁰⁷, w 1354 r. dla Betkina Ostena³⁰⁸. Kiedy, w 1343 r. Albert Wolfstein okazał się dłużnikiem Marchii, margrabia przekazał swą wierzytelność Żydom Inśka³⁰⁹. Rozliczenia mogły być prowadzone także z krewnymi starosty czy landwójta, jego sukcesorami, dziećmi — gdyby nie był już przy życiu³¹⁰. W efekcie postępowania kontrolnego powstawał protokół, który przedkładano margrabiemu do zatwierdzenia³¹¹. Akceptacja zapewne nie zawsze następowała, skoro pojawiały się zatargi³¹². W razie uznania rachunków — zwłaszcza gdy stwierdzały one sumy dłużne po stronie Marchii — dochodziło do wydawania dyplomów, podających ich wysokość oraz sposób likwidacji³¹³. Pewna ilość takich zachowanych aktów umożliwia wgląd w te sprawy.

Teodoryk Brederlow był starostą nowomarchijskim w 1347 r., w latach zaś 1348 - 1349 występował w charakterze landwójta chojeńskiego. Zachowały się cztery dokumenty o znaczeniu rachunkowym z okresu 1347 - 1353³¹⁴. W 1347 r. komisja uznała dług marchijski na sumę 190,5 grzywien srebra brandenburskiego i 124 grzywny, 6 denarów brandenburskich³¹⁵. W latach 1352 - 1353 zwrotów ze strony margrabiego dochodził syn Teodoryka Henning³¹⁶.

Urząd starosty pełnili następujący Wedlowie: Hasson Wedel Uchtenhagen (1352 - 1353, 1371 - 1373), Hasson Wedel Falkenburg (1354 - 1356), Jan Wedel (1356 - 1360, 1381 - 1382). Landwójtami marchijskimi byli: w landwójtostwie chojeńskim — Hasson Wedel Uchtenhagen (1344 - 1350, 1352 - 1357, 1371 - 1372), Jan Wedel (1351, 1381), Wedegon Wedel Uchtenhagen (1359 - 1362); w landwójtostwie naddrawskim — Hasson Glambeck (1301), Hasson Wedel (1303 - 1307), Hasson Wedel Senior (1331 - 1340, 1348 - 1349), Hasson Wedel Falkenburg (1349 - 1354), Jan Wedel (1350); w landwójtostwie myśliborsko-gorzowskim Henning Wedel Uchtenhagen (1348); w landwójtostwie lubusko-frankfurckim — Jan Wedel (1348 - 1349). Znamienne, że prawie wszystkie wymienione tzw. kadencje pochodzą z XIV w., i że występują pod rządami Wittelsbachów.

³⁰⁶ Rdl I — 24: 39; Kletke 167 - 168.

³⁰⁷ Kletke 172 - 173.

³⁰⁸ Rdl I — 18: 131 - 132; Grotefend 697; Kletke 260 - 261.

³⁰⁹ Rdl I — 24: 33; WAPS 604; Kletke 159.

³¹⁰ Rdl I — 18: 129 - 130, 135 - 136; 24: 78; Grotefend 720; Kletke 275 - 277, 319.

³¹¹ Rdl I — 24: 79 - 80; Kletke 322.

³¹² Rdl I — 18: 234 - 235; 19: 139, 141 - 143; Kletke 242, 270 - 271, 305 - 306, 375.

³¹³ Np. Rdl I — 18: 243; 19: 18 - 19, 88 - 89, 285; 24: 40, 76 - 77; Grotefend 805; Kletke 170, 172, 204 - 205, 318, 398, 410 - 411. Zestawia je w tabeli III A. Czacharowski, o.c., s. 30 - 33.

³¹⁴ Kletke 172 - 173, 236, 252, 318.

³¹⁵ Kletke 172 - 173.

³¹⁶ Kletke 236.

Za Askańczyków słyszymy tylko o landwójtach naddrawskich Hassonie Glambecku (1301), może identycznym z Hassonem Wedlem (1303 - 1307). Mimo bardzo znacznej potęgi tego rodu w czasach askańskich nie opanował on jeszcze wtedy aparatu władzy *Terrae Transoderanae* ³¹⁷. Dokumenty, które uznać można za rozliczenia związane z urzędowaniem, zachowały się z lat 1340 - 1382 w liczbie ośmiu ³¹⁸. Przedstawiciele tego rodu pełnili także szereg innych urzędów oraz często udzielali pożyczek margrabiom. Zachowało się przeto 98 dyplomów dla Wedlów, które stanowią nadania w lenno, egzempcje czy różne inne koncesje. Wśród nich 26 wzmiankuje o zobowiązaniach, długach powodujących zastawy itp. za okres 1336 - 1397. Nie pozwalają one jednak na rozstrzygnięcie, czy te obligacje powstały w wyniku sprawowania urzędów czy też miały one inne źródła. Spowodowało to ich nieuwzględnienie na tym miejscu ³¹⁹. Po wojnie z Barnimem III pomorskim Ludwik I Starszy uznał w 1340 r. swój dług wobec Hassona Wedla Starszego na sumę 1370 grzywien denarów (bez 3 denarów) i 154 grzywny srebra brandenburskiego, które obiecał zwrócić mu i Teodorykowi Brederłowowi i ich potomkom ³²⁰. W 1354 r. zadłużenie Marchii u Wedlów wynosiło 239 grzywien lekkich, 15 szelągów, 6 denarów i stało się powodem powołania Hassona Wedla Falkenburga na urząd starosty Nowej Marchii ³²¹. W tymże roku Ludwik II Rzymski przekazał Henrykowi Wedlowi Starszemu Insko za dług 274 grzywny srebra brandenburskiego. Miasto odzyskać miała Marchia po regulacji zobowiązań ³²². W 1355 r. Hasson Wedel Falkenburg i Jan Wedel przedłożyli margrabiemu rachunki na sumę 1055 grzywien denarów szczecińskich ³²³. W 1369 r. Otton VIII Gnuśny zobowiązał się do spłaty w ciągu czterech lat 1300 grzywien srebra brandenburskiego na rzecz Wedlów Uchtenhagenów i Mellenów ³²⁴. W 1369 r. Hasson i Tietze Wedlowie otrzymali miasto i zamek w Reczu do czasu spłaty długów ³²⁵. W 1372 r. Otton VIII Gnuśny był winien Hassonowi Wedlowi Uchtenhagenowi 2125 kóp groszy czeskich. Starostwo nowomarchijskie właśnie sprawowane przez wierzyciela miało zabezpieczać zwrot tej sumy ³²⁶. W 1382 r. Jan Wedel zastawiał własne Mieszkowice i Świdwin za po-

³¹⁷ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 67 - 68.

³¹⁸ Rdl I — 18: 115, 146 - 147, 234 - 235; 236 - 237; 24: 93 - 94; II — 3: 114; Kletke 149, 274 - 275, 347, 345 - 346, 378, 392.

³¹⁹ Np. Rdl I — 12: 354 - 355; 18: 33, 80 - 81, 110, 124 - 125, 127, 153, 230 - 231, 382 - 383; 24: 46; Kletke 123, 135, 174, 184, 208 - 207, 221, 267 - 287, 333 - 334, 339, 345, 400.

³²⁰ Rdl I — 18: 115; Kletke 149.

³²¹ Kletke 274 - 275.

³²² Rdl I — 18: 234 - 235; Kletke 375.

³²³ Rdl I — 18: 236 - 237; Kletke 378.

³²⁴ Rdl I — 18: 141 - 142; Kletke 328.

³²⁵ Rdl I — 18: 31 - 32; Kletke 330.

³²⁶ Rdl I — 18: 146 - 147; Kletke 347.

zyczkę 500 grzywien denarów lekkich, związaną ze sprawowaniem starostwa nowomarchijskiego³²⁷. Ta „kadencja” stała się powodem ruiny materialnej Jana Wedla, który obciążony długami — nie uznanymi przez margrabiego Zygmunta I — musiał w końcu sprzedać w 1384 r. Świdwin Krzyżakom, aby spłacić wierzycieli. Sam otrzymał dożywotnie zabezpieczenie materialne w oznaczonym miejscu od Zakonu³²⁸. Zadłużenie margrabiów u Wedlów ulegało ciągłym zmianom.

Albert Wolfstein był starostą nowomarchijskim w okresie 1341 - 1346. Spraw rozliczeń dotyczy sześć zachowanych dokumentów z lat 1340 - 1349³²⁹. Listę tę otwiera dyplom z 1340 r., bezpośrednio przed objęciem urzędowania, stwierdzający zadłużenie marchijskie u zainteresowanego na sumę 38 grzywien srebra brandenburskiego i 53 grzywien denarów lekkich³³⁰. Skłoniło to — być może — margrabiego do powierzenia Albertowi Wolfsteinowi starostwa nowomarchijskiego. Wzajemne obligacje margrabiego i starosty ulegały częstym fluktuacjom. W 1343 r. stwierdzono, że Albert Wolfstein był winien margrabiemu 200 grzywien, którą to wierzytelność Ludwik I Starszy odstąpił Żydom Inśka³³¹. Już jednak w 1345 r. powstała sytuacja odwrotna, gdyż margrabia okazał się dłużnikiem na sumę 365,5 grzywien srebra brandenburskiego oraz 12 grzywien denarów lekkich (te ostatnie za notariat pełniony przez syna Alberta Wolfsteina, Mikołaja)³³². W 1346 r. dług marchijski może w części wyrównano, skoro szacowano go wtedy tylko na 107,5 grzywien srebra brandenburskiego (występuje nadto zagadkowa kwota 119,75 grzywien). Dług ten pochodził z okresu od 28 X 1345 do 16 XII 1346 i został ustalony przez komisję oraz zatwierdzony przez Ludwika I Starszego³³³. Już po okresie starostwa Alberta Wolfsteina w 1347 r. margrabia spłacał mu należność orbedą Dobiegniewa, Strzelc Krajeńskich, Gorzowa Wielkopolskiego i ich okręgów tak długo, póki rachunki nie zostaną wyrównane. Poszkodowanych przez starostę wynagradzał władca jeszcze w 1349 r.³³⁴

Otton Mörner był landwójtem chojeńskim w latach 1351 - 1352. Wystąpił on 5-krotnie w dyplomach będących śladami zobowiązań Marchii wobec niego i grona krewnych, pełniących zresztą różne funkcje urzędowe. Długi margrabiego wobec samego Ottona Mörnera są więc niemożliwe do wyodrębnienia³³⁵. Mörnerowie otrzymali także 20 dokumen-

³²⁷ Rdl I — 18: 235; Kletke 376.

³²⁸ Rdl I — 18: 236 - 240; Kletke 378 - 380.

³²⁹ Rdl I — 24: 29, 33, 38 - 39, 40, 47; WAPS 604; Kletke 149, 159, 165, 167 - 168, 170, 187.

³³⁰ Rdl I — 24: 29; Kletke 149.

³³¹ Rdl I — 24: 33; Kletke 159.

³³² Rdl I — 24: 38; Kletke 165.

³³³ Rdl I — 24: 39; Kletke 167 - 168.

³³⁴ Rdl I — 24: 40, 47; Kletke 170, 187.

³³⁵ Rdl I — 19: 14, 22 - 25; 77 - 78; 24: 55 - 56; Kletke 161, 225 - 228, 232, 237 - 238.

tów przekazujących im lenna, egzempeje itp., wśród których w pięciu przypadkach z lat 1350 - 1355 mówi się o należnościach od margrabiego. Nie można ich jednak wiązać z działalnością urzędową Ottona Mörnera³³⁶. Długi wobec niego i jego bliskich spłacała Marchia w 1344 r. będą i służbami Mirowa i Godkowa³³⁷; w 1351 r. będą Kurzycka, mającą zrównoważyć wypłatę Ottona Mörnera na rzecz Henryka Diuite w wysokości 50 grzywien srebra brandenburskiego³³⁸; dochodami mennicznymi z *Terra Transoderana* w 1351 r.³³⁹ i 1352 r.³⁴⁰ W 1352 r. Ludwik II Rzymski przekazał Mörnerom za pożyczkę 588 grzywien srebra brandenburskiego będą Morynia i Mieszkowic, połowę pożytków mennicznych z Morynia, będą z Mirowa i Godkowa oraz kary pieniężne orzeczone w landwójtostwie. Ustalono też sposób potrąceń z sumy dużej³⁴¹. Spłaty na rzecz Mörnerów miały więc charakter gotówkowy³⁴².

Betkin Osten był landwójtem myśliborsko-gorzowskim w latach 1331 - 1333, 1348 - 1353. Z końcem ostatniego okresu pojawiły się — chyba ostateczne — rozliczenia z lat 1353 i 1354. Pierwszy dyplom Ludwika II Rzymskiego miał zapewne charakter wstępny. Margrabia uznał swe zobowiązania, których wysokości jednak nie określił. Dla zabezpieczenia ustanowił zastaw na lasach dankowskich i ich dochodach, będzie Bronowic i Buszowa z obietnicą dalszych dochodów z ziemi gorzowskiej oraz ogólnikowo określanych praw na Dankowie, Santoku i Osiecznie³⁴³. W 1354 r. regulacja okazała się szczegółowsza. Określono wysokość długu na sumę 1400 grzywien srebra brandenburskiego. Miejsce zastawu zajęto lenno dziedziczne, na będzie i służbach przewozowych Bronowic, Buszowa, Bobrówka, Lichenia, Lipich Gór, Baczyny, Wawrowa, Raclawia i ewentualnie na cle Gorzowa Wielkopolskiego. O innych prawach znanych z 1353 r. nie wspomniano, zaś lasy dankowskie wróciły do Marchii³⁴⁴. W obu dokumentach użyto formy renty, jako sposobu wynagrodzenia i regulacji zobowiązań. Wystąpiły jednak różnice w jej cenie. W 1353 r. przyjęto proporcję 1:10 zarówno w zakresie rent srebrnych, jak i denarowych. W 1354 r. ustalono stosunek dla Ostena chyba korzystniejszy 1:7. W ostatnim przypadku jednak grzywna przeliczeniowa renty kosztowała 7 grzywien ważonych³⁴⁵. Margrabiemu przysługiwało prawo wykupu.

Teodoryk Weissensee — landwójt Osna i Torzymia — został zapewne

³³⁶ Rdl I — 19: 18 - 19, 26, 22 - 23, 77 - 78; Kletke 204, 205, 225, 237 - 238, 274, 285.

³³⁷ Rdl I — 19: 14; Kletke 161.

³³⁸ Rdl I — 19: 22 - 23; Kletke 225.

³³⁹ Rdl I — 24: 55 - 56; Kletke 226 - 228.

³⁴⁰ Rdl I — 19: 24 - 25; Kletke 232.

³⁴¹ Rdl I — 19: 77 - 78; Kletke 237 - 238.

³⁴² Rdl I — 19: 14, 22 - 25, 77 - 78; 24: 55 - 56; Kletke 161, 225 - 228, 232, 237 - 238.

³⁴³ Rdl I — 18: 298 - 299; Grotefend 686; Kletke 251 - 252.

³⁴⁴ Rdl I — 18: 131 - 132; Grotefend 697; Kletke 260 - 261.

³⁴⁵ Rdl I — 18: 131 - 132, 298 - 299; Grotefend 686, 697; Kletke 251 - 252, 260 - 261.

usunięty z urzędu z pogwałceniem zwyczajnej procedury przez Ludwika II Rzymskiego, który w 1452 r. powołał na Ošno i Sulęcín Jana Wal-dowa, zastrzegając *seriose*, że nie wolno nikomu uznawać za landwójta Teodoryka Weissensee. Jego dochody i dobra przejść miały także w ręce nowego urzędnika³⁴⁶. Jednakże w 1354 r. margrabia zmuszony był uznać swój dług w rozmiarze 2390 grzywien denarów brandenburskich, obiecać jego zwrot do 11 listopada 1354. lub ekwiwalentne nadanie ziemskie (stosownie do rady Hermanna Wulkowa, Betkina Hoynego i rajców frankfurckich), zabezpieczyć wymienioną sumę ponownym powołaniem na Ošno i Torzym (choć bez latyfundium biskupa i kapituły oraz joannitów w Łagowie i Sulęciniu), zapewnić stosowanie starych zwyczajów przy zwalnianiu z urzędu³⁴⁷. W 1355 r. Teodoryk Weissensee otrzymał od Ludwika II Rzymskiego nadanie dóbr ziemskich i uprawnień, co zapewne trzeba uznać za rekompensatę długu³⁴⁸.

Gaspar Donin sprawował nowomarchijski urząd starosty dwukrotnie: w latach 1384 i 1393 - 1395. Sprawozdania i rozliczenia za te okresy nie zachowały się. Wszakże z dokumentu margrabiego Josta (1398 r.) dowiadujemy się o pożyczce zaciągniętej przez starostę Jana Wartenberga, na spłatę należności Gaspara Donina w wysokości 570 kóp groszy czeskich. Wierzytelność ta, powstała zapewne w czasie urzędowania, została w ten sposób spłacona przez Marchię³⁴⁹.

Jan Wartenberg był starostą nowomarchijskim Zygmunta I w latach 1396 - 1402, tj. do momentu sprzedaży Nowej Marchii, dokonanej na podstawie zlecenia marchijskiego z 1398 r.³⁵⁰ Współsprzedającym ziemię drawską był Henryk Günthersberg, który miał tam prawa majątkowe związane może z uprzednim landwójtostwem³⁵¹. Załatwianie tych spraw dawało im okazję do rozliczeń, choć samego aktu brakuje. Wynagrodzeniem za starostwo było zapewne dla Jana Wartenberga w 1397 r. nadanie dziedziczne Kostrzyna (zamek, chyża, czynsze, renty, cła, kościoły, młyny, jeziora, rybołówstwo, łowiectwo), który zresztą w 1398 r. zastawił starosta margrabiemu Jostowi za 2000 kóp szerokich groszy czeskich, dla spłaty Gaspara Donina. Po zwrocie tej sumy na wiosnę 1399 r. Kostrzyn miał wrócić do Jana Wartenberga. W 1399 r. jednak Jost oświadczył, że pożyczył tylko połowę wymienionej kwoty. Listy zastawne na Kostrzyn ogłoszono więc za nieważne³⁵². W czym rękę i na jakich prawach był Kostrzyn w latach 1398 - 1399, trudno dociec, bo właśnie w 1399 r. margrabia Zygmunt I zastawił go Janowi Wartenber-

³⁴⁶ Rdl I — 19: 143; Kletke 305 - 306.

³⁴⁷ Rdl I — 19: 141 - 142; Kletke 270 - 271.

³⁴⁸ Rdl I — 19: 142; Grotefend 724; Kletke 280 - 281.

³⁴⁹ Rdl I — 19: 37; Grotefend 953; Kletke 402.

³⁵⁰ Rdl II — 3: 137 - 138; Kletke 401.

³⁵¹ Rdl I — 18: 243; Kletke 409 - 410.

³⁵² Rdl I — 19: 39; Kletke 406.

gowi za dług 10 000 kóp groszy czeskich, tak jakby nie było aktu z 1397 r.³⁵³ W 1401 r. Jan Wartenberg był także panem Cedyńi³⁵⁴. W 1402 r. jego grody nowomarchijskie przeszły w ręce zakonu.

Beneficjalny system wynagrodzeń dla urzędnika współistniał z rozwiniętą praktyką rozliczeń finansowych. Składanie rachunków do weryfikacji przez odpowiednie komisje i akceptacja ich przez margrabiego wiązały się ze sposobem prowadzenia starostwa czy landwójtostwa, które powierzano urzędnikowi z pewną swobodą w zakresie gospodarowania zasobami okręgu. Badania rachunków były zatem formą kontroli jego działalności i prowadziły do wyrównywania wzajemnych zobowiązań. Ścisłe rozliczanie urzędników stanowiło zdrową zasadę organizacyjną marchijskiego aparatu władzy terenowej.

V

Starosta często pełnił uprzednio, równocześnie lub następnie stanowisko landwójta. Stwierdziliśmy to wobec Wedlów Uchtenhagenów i Falkenburgów oraz Arnolda Ostena³⁵⁵. Łączenie tych stanowisk było może nawet regułą polityki marchijskiej, nie można tego jednak wykazać w stosunku do wszystkich znanych źródłowo starostów. Jako jeden z landwójtów sprawował starosta normalną władzę w swoim okręgu landwójtowskim w zwyczajnym rozmiarze kompetencji sędowo-zarządzającej. Potwierdzają to nominacje marchijskie dla landwójtów z lat 1348, 1349, 1350, 1352, 1353, 1354, 1360, 1362, 1368, 1374, 1378³⁵⁶. Problematykę zakresu osobowego, terytorialnego i merytorycznego uprawnień tego urzędnika w terenie przedstawiliśmy już w innych pracach dotyczących Pomorza Zachodniego i zwłaszcza Nowej Marchii³⁵⁷.

Dla właściwego określenia pozycji i kompetencji starosty cenne okazują się teksty nominacji, pochodzące zwłaszcza z lat 1352, 1353, 1354, 1363, 1370, 1372 i 1381. W 1354 r. margrabia Ludwik II Rzymski stwierdził, że starosta wykonywać miał tzw. *iura nostra*, co powinien czynić

³⁵³ Rdl I — 19: 36 - 39; Kletke 400, 402, 406.

³⁵⁴ Rdl I — 19: 88 - 89; Kletke 410 - 411.

³⁵⁵ Rdl I — 12: 35; 18: 19, 101, 120, 126, 226 - 227, 234 - 237, 298 - 299, 480 - 481; 19: 14, 68 - 69, 216, 223, 228, 232 - 233, 254 - 256, 275 - 276, 447 - 448; Grotefend 682, 891; WAPS 1175; Kletke 63 - 64, 66 - 68, 101, 281, 186, 189 - 190, 205 - 206, 220 - 221, 243, 249, 250 - 252, 256 - 257, 265, 287, 336, 343 - 344, 375, 378 oraz M. Liebegott, o.c., s. 118 - 119.

³⁵⁶ Rdl I — 18: 31, 19, 120, 126, 151, 226 - 237; 19: 139, 141 - 143; 20: 216, 217; 24: 87 - 88; Grotefend 667, 763; WAPS 1175; Kletke 186, 206, 213, 242 - 243, 248, 265, 270 - 271, 305 - 306, 328, 371 - 372. Naddto J. Walachowicz, *Landwójtostwo*, s. 214 - 221.

³⁵⁷ J. Walachowicz, *Landwójtostwo*, s. 138 - 217; tenże, *Geneza*, s. 102 - 107.

zgodnie z interesem Marchii i swym własnym³⁵⁸. Sprecyzowano w ten sposób wymóg użyteczności urzędnika, sformułowany ogólnie w 1353 r.³⁵⁹ Tak szeroki zakres władzy przekazanej staroście na całym obszarze *ultra Oderam* i wobec wszystkich jego mieszkańców — chrześcijan i niechrześcijan, ludności miejskiej i żyjącej poza miastem³⁶⁰ — pozwala widzieć w nim namiestnika Brandenburgii dla tej prowincji³⁶¹. Stwierdził to dobitnie margrabia Zygmunt I ustanawiając w 1381 r. Jana Wedla: [...] *czu eynem hauptmann vnd eynem verweser der vorgeschrieben landes dissehalbe der Oder, czu vorsteende vnd czu verwesende mit ganczer macht weyze als wir selben* [...] ³⁶² Nie oznaczało to jednak wcale zupełnie nieograniczonego stanowiska urzędnika.

Skrepowanie starosty ze strony Marchii można zauważyć najpierw w samym akcie nominacji, który, choćby nawet dochodził do skutku w warunkach zadłużenia margrabiego, był zawsze aktem władzy zwierzchniej. Częste zmiany i krótkie kadencje starostów potwierdzają wcale niemałą ich zależność od władcy terytorialnego. W nominacjach znajdujemy też wyłączenia pewnych spraw spod władzy starościńskiej. W 1352 r. zastrzeżono wyłącznie dla margrabiego nadawanie *lenn*³⁶³. W 1381 r. zakaz ten zawężono tylko do *lenn* świeckich³⁶⁴. W 1383 r. Arnold Osten tytułował się: *voghed unde vorliger gheistliker unde weliker leyne der marke an dessid der Oder*³⁶⁵, co wskazywałoby na możliwość nadawania przezeń wszelkich *lenn* marchijskich. Otton VIII Gnuśny zastrzegł w 1372 r. dochody od ludności żydowskiej bezpośrednio dla kamery marchijskiej³⁶⁶. Starostowie nie mianowali także landwójtów, skoro zachowało się sporo aktów margrabiego powołujących na ten urząd³⁶⁷. Skrepowanie starosty występowało także w płaszczyźnie stanowej. Stwarzała je występująca od 1354 r. tzw. Rada Nowomarchijska. Jej skład zależał wprawdzie od woli margrabiego, ale reprezentował także formę samorządu stanowego, skoro zasiadali w niej przedstawiciele miejscowego rycerstwa i miast (Henryk Starszy Wedel, Betkin Osten, Hasson Wedel Uchtenhagen, Otton Mörner oraz po jednym rajcy z Choszczna, Chojny, Strzelc Krajeńskich i Gorzowa Wielkopolskiego). Ludwik II Rzymski oświadczył w 1354 r., że bez zgody tego kolegium,

³⁵⁸ Rdl I — 18: 135 - 136; Grotefend 720, 721; Kletke 275 - 277.

³⁵⁹ Grotefend 678; Kletke 248.

³⁶⁰ Rdl I — 18: 129 - 130, 136; Kletke 238, 276 - 277.

³⁶¹ Rdl I — 18: 129 - 130, 135 - 136, 146 - 147, 234 - 235; 24: 78 - 80; Grotefend 678, 720, 721; Kletke 238, 248, 275 - 277, 357, 319, 322, 375.

³⁶² Rdl I — 18: 234 - 235; Kletke 375.

³⁶³ Rdl I — 18: 129 - 130; Kletke 238.

³⁶⁴ Rdl I — 18: 234 - 235.

³⁶⁵ Rdl I — 18: 407 - 408; Grotefend 903; Kletke 378.

³⁶⁶ Rdl I — 18: 146 - 147; Kletke 347.

³⁶⁷ Rdl I — 18: 19, 120, 126, 136, 225 - 227; 18: 139, 141 - 143; 20: 216 - 217; 24: 87 - 88; Grotefend 667, 721, 763; WAPS 1175; Kletke 186, 205 - 206, 213, 222, 242, 243, 248, 265, 270 - 271, 276 - 277, 305 - 306, 371 - 372.

na czele którego stał starosta, nie przedsięwzięcie niczego, co mogłoby dotyczyć ziem i miast *Terrae Transoderanae*. Rada i zgoda tego zespołu krępowała także starostę w jego ważniejszych posunięciach, alienacjach, surowszych karach pieniężnych itp.³⁶⁸ W 1381 r. margrabia Zygmunt I oddając w ręce starościńskie nawet możliwość rozpoczęcia akcji militarnej, uzależnił ją jednak od wiedzy i zgody starosty generalnego Reinharda Strelego oraz Choszczna, Drawska i Chojny³⁶⁹. W efekcie takiego stanu rzeczy zarząd nowomarchijski w drugiej połowie XIV w. można by określić jako częściowo stanowy. Władza znajdowała się wprawdzie w ręku margrabiiego i jego nominata, ale jej działanie znajdowało ograniczenie w silnym już czynniku stanowym, którego akceptacji potrzebowali zarówno władca terytorialny, jak i jego lokalny pełnomocnik.

Dyplomy nominacyjne sprecyzowały kompetencję starosty w zakresie sądowym, skarbowo-zarządzającym, ogólnoporządkowym i wojskowym.

W 1352 r. Ludwik II Rzymski potwierdził uprawnienia sądowe starosty Hassona Wedla Uchtenhagena w sprawach miejskich i ziemskich, co, po wyłączeniu obszarów immunitetowych, oznaczało pełną jurysdykcję w starostwie³⁷⁰. Wszakże według nominacji z 1354 r. dla Hassona Wedla Falkenburga był on krępowany w zakresie surowszych kar majątkowych radą i zgodą kolegium stanowego funkcjonującego przy jego boku³⁷¹. Władzę sądową przekazał też margrabia Zygmunt I Luksemburg w 1381 r. staroście Janowi Wedlowi ze Świdwina, dodając nadto, że miał on obsadzić sądy działające w ziemiach. W rachubę wchodzić tu mogli landwójtowie i urzędujący z nimi ławnicy (*Landschöffen*). W dyplomie stwierdzono, że Jan Wedel ze Świdwina otrzymał jako namiestnik całą władzę margrabiiego, może więc przejął także prawo mianowania landwójtów³⁷².

Stosunkowo najpełniej informują nominacje o władzy skarbowo-zarządzającej starosty. Zapewniała mu ona z jednej strony pełną kontrolę nad zasobami *Terrae Transoderanae*, z drugiej zaś gwarantowała istotny wpływ na zarząd terytorialny. Starosta więc administrował najpierw zbieraniem i gromadzeniem dochodów płynących z wszelkich danin i służb³⁷³, a zwłaszcza bedy³⁷⁴, ceł³⁷⁵, czynszów³⁷⁶, mennic³⁷⁷, świadczeń w zbo-

³⁶⁸ Rdl I — 18: 135 - 136; Grotefend 720, 721; Kletke 275 - 277; M. Liebegott, o.c., s. 80 - 81.

³⁶⁹ Rdl I — 18: 234 - 235; Kletke 375.

³⁷⁰ Rdl I — 18: 129 - 130; Kletke 238; M. Liebegott, o.c., s. 115 - 117.

³⁷¹ Rdl I — 18: 135 - 136; Kletke 275 - 277.

³⁷² Rdl I — 18: 234 - 235.

³⁷³ Rdl I — 18: 234 - 235; Kletke 375.

³⁷⁴ Rdl I — 12: 354 - 356; 18: 139 - 140, 234 - 235; Kletke 238, 354 - 355, 375.

³⁷⁵ Rdl I — 18: 129 - 130; Kletke 238.

³⁷⁶ Rdl I — 18: 234 - 235; Kletke 375.

³⁷⁷ Rdl I — 18: 135 - 136; Grotefend 720, 721; Kletke 275 - 277.

zu³⁷⁸, tzw. *Heidehafer* czy *Heidepfennig*³⁷⁹, dochodów leśnych³⁸⁰ i mostowych³⁸¹, komunikacyjnych³⁸². Krępował też margrabiego w dysponowaniu sumami, jakie on otrzymywał np. od Kazimierza Wielkiego z powodu ślubu z królową Kunegundą³⁸³ czy z racji wykupu jeńców przetrzymywanych w Szpandawie i w Tangermünde³⁸⁴. Miał więc uprawnienia nie tylko wobec lokalnych, ale i centralnych przychodów Marchii. Otton VIII Gnuśny, powołując na starostę Gebharda Starszego Alvenslebena, w 1370 r. podkreślił jego obowiązek dostarczania margrabiemu, jego żonie i całej świcie środków utrzymania w czasie ich pobytu w starostwie³⁸⁵. Powszechnie też podtrzymywali władcy obowiązek prowadzenia rachunków w sprawach materialnych urzędu³⁸⁶. W 1354 r. Ludwik II Rzymski przekazał staroście generalnemu Hassonowi Wedlowi Falkenburgowi prawo mianowania tzw. rajtarów ziemskich i leśnych (*Landreiter, Heidereiter*), zaś w 1381 r. Zygmunt I oddał w ręce Jana Wedla ze Świdwina także władzę kompletowania sądów funkcjonujących w ziemiach (*Landgericht*) i uprawnienie do nadawania, za następną konfirmacją marchijską, lenn duchownych³⁸⁷. Sferę zarządu starościńskiego zabezpieczono w 1352 r. stwierdzeniem Ludwika II Rzymskiego: — — *so schole wy vnnd willen nicht one synen odder syner erben willen in den steden edder Landen ichtes vorkopen, vorschetten edder lathen in keyne wiss.* Oznaczało to skrępowanie margrabiego w jego posunięciach wobec Nowej Marchii zgodą jej starosty³⁸⁸. Zygmunt I w 1381 r. przekazał starostwo po prostu *mit ganczer macht weyze als wir selben*³⁸⁹, co stawiało urzędnika w sytuacji namiestnika, który *schal he uns selber antworten vnnd nemanth anders*³⁹⁰. Określono tak odpowiedzialność starosty przed margrabią. Sądzić chyba w tym świetle wolno, że z kolei landwójtowie podlegali nadzorowi starosty, przed którym byli zapewne odpowiedzialni.

³⁷⁸ Rdl I — 18: 234 - 235; Kletke 375.

³⁷⁹ Rdl I — 18: 129 - 130, 135 - 136, 234 - 245; Grotefend 720 - 721; Kletke 238, 275 - 277.

³⁸⁰ Rdl I — 18: 129 - 130, 135 - 136; Kletke 238, 275 - 277.

³⁸¹ Rdl I — 18: 146 - 147; Kletke 347.

³⁸² Rdl I — 18: 146 - 147; Kletke 347.

³⁸³ Rdl I — 18: 135 - 136; Grotefend 720, 721; Kletke 275 - 277 oraz M. Liebegott, o.c., s. 68.

³⁸⁴ Rdl I — 24: 78; Kletke 319.

³⁸⁵ Rdl I — 24: 82; Kletke 335 - 336.

³⁸⁶ Rdl I — 18: 129 - 130, 135 - 136, 146 - 147, 234 - 235; 24: 78 - 80, 82; Grotefend 678, 720, 721; Kletke 238, 248, 275 - 277, 319, 322, 335 - 336, 347, 375 oraz M. Liebegott, o.c., s. 156.

³⁸⁷ Rdl I — 18: 135 - 136, 234 - 235; Kletke 275 - 277. Nadto M. Liebegott, o.c., s. 473.

³⁸⁸ Rdl I — 18: 129 - 130; Kletke 238.

³⁸⁹ Rdl I — 18: 234 - 235; Kletke 375.

³⁹⁰ Rdl I — 18: 129 - 139; Kletke 238 oraz M. Liebegott, o.c., s. 68.

Władza ogólnoporządkowa starosty koncentrowała się, jak wnosić można, przede wszystkim na zabezpieczeniu sprawnego funkcjonowania niższośćnego aparatu państwa. W dokumencie dla Jana Wedla ze Świdwina z 1381 r. Zygmunt I postanowił, że: *schol der egenante vnser hauptman alle lantgerichte des obgenanten landes dieselbe der Oder seczen vnd darczu lantrichter seczen vnd entseczen nach desselben landes nucze und frome. Ouch schol er alle heydenreuter, forster, vnd ander lanambachtleute der vrogenanten landes dissehalb der Oder seczen vnd entseczen nach desselben landes nucze und frome*³⁹¹. Użyteczność dla kraju owych sądów i sędziów (czy landwójtów i ławników, czy tylko ławników), rajtarów ziemskich i leśnych oraz innych funkcjonariuszy stanowiła kryterium dla starosty, wykonującego nad nimi uprawnienia nadzoru i kontroli oraz pociągającego ich do odpowiedzialności za wykonywaną służbę. Troska o porządek i bezpieczeństwo publiczne zajmować mogła bezpośrednio uwagę starosty bardziej może tylko w jego landwójtostwie.

Władza wojskowa landwójtów, z których jednym był starosta, polegająca na egzekwowaniu obowiązków militarnych ludności w zakresie obrony i ekspansji, utrzymywaniu w stanie gotowości grodów i innych urządzeń obronnych oraz na dowodzeniu siłą zbrojną swego okręgu, przedstawiona została już na innych miejscach³⁹². Nominacje starościńskie nie wnoszą tu zbyt wiele. W 1372 r. Otton VIII Gnuśny potwierdził — podlegający rozliczeniom z margrabią — zarząd starosty Hassona Wedla Uchtenhagena nad grodami — zamkami (Stolzenburg, Danków)³⁹³. W 1399 r. Zygmunt I nadał Henrykowi Günthersbergowi zamek w Kaliszu Pomorskim wolny od starosty³⁹⁴. W dokumentach często podkreślano, iż zamki rycerstwa nowomarchijskiego w razie potrzeby miały być otwarte dla margrabiego i jego starosty³⁹⁵. W 1381 r. Zygmunt I zezwolił nawet Janowi Wedlowi ze Świdwina na rozpoczęcie i prowadzenie działań zbrojnych poza granicami brandenburskimi, wszakże za wiedzą i zgodą starosty generalnego Reinharda Strelego i przedstawicieli Choszczna, Drawska i Chojny. Szkody wojenne obiecano rekompensować, łupy zastrzeżono dla Marchii³⁹⁶. Starosta był też zapewne uprawniony do prowadzenia rokowań pokojowych i ustaleń wysokości odszkodowań wojennych dla wasali i miast, skoro właśnie w takich sprawach upoważniono w latach 1350 i 1354, nawet będącego wówczas jeszcze land-

³⁹¹ Rdl I — 18: 135-136, 234-235; Grotefend 720, 721 oraz M. Liebegott, o.c., s. 119, 130-133.

³⁹² M. Liebegott, o.c., s. 158-178; J. Walachowicz, *Geneza*, s. 122-127.

³⁹³ Rdl I — 18: 146-147; Kletke 347.

³⁹⁴ Rdl I — 24: 102-103; Kletke 403.

³⁹⁵ Rdl I — 18: 109; 19: 131-132; 24: 61-62; Kletke 133-134, 152, 172-173, 268.

³⁹⁶ Rdl I — 18: 234-235; Kletke 375.

wójtem Chojny, Myśliborza, Mieszkowic, Trzcińska, Lipian i Morynia, Hassona Wedla Uchtenhagena³⁹⁷.

Uprawnienia starostów przewidziane w nominacjach znalazły praktyczny wyraz w ich działalności. Władza sądowa starosty potwierdzona została w dokumentach z 1360 i 1382 r. W pierwszym Otton VIII Gnuśny zatwierdził mieszkańcom Morynia w obecności starosty Jana Wedla przywilej wyłączności sądu sołtysa miejskiego w ich sprawach³⁹⁸; w drugim Gorzów Wielkopolski wykupił przed starostą Arnoldem Ostenem wyższe sądownictwo i 1/4 niższego wraz z ekspektatywą na pozostałe 3/4 z rąk sołtysów Fryderyka Belkowa i Piotra Rakowa³⁹⁹. Podobnie zapewne interpretować trzeba obecność Schlieffena w dyplomie Ludwika II Rzymskiego z 1354 r., którym przekazał on klasztorowi w Bierzwniku pełny immunitet sądowy w pięciu wsiach⁴⁰⁰. Starostowie wykonywali jednak sądownictwo także osobiście. Świadczą o tym ich rozstrzygnięcia merytoryczne. W 1346 r. Albert Wolfstein doprowadził do ugody w sprawie między klasztorem w Kołbaczu a Wulkowami o zabójstwo w Barlinku Henryka Wulkowa. Dokonał tego wspomagany przez *plures honestos viros*, w towarzystwie rajców Barlinka. Klasztor zapłacił Wulkowom 12 grzywien denarów szczecińskich⁴⁰¹. W 1350 r. tenże Albert Wolfstein wraz z Cuno Sackiem rozstrzygnął kompromisowo spór o 12 łanów w Laszkowie między klasztorem w Bierzwniku a Hagenami. Klasztorowi przyznano 4 łany, 8 zaś wziął dożywotnio szwagier powodów. Po jego i żony śmierci grunty te miały wrócić do zakonników⁴⁰². W 1381 r. w Chojnie starosta Gaspar Donin oddalił na rzecz tego miasta pretensje Sacków do wsi Barnkowa⁴⁰³. W 1395 r. pogodził on opata z Chorina z Hassonem Wedlem w przedmiocie Mirowa i Godkowa, z korzyścią dla klasztoru⁴⁰⁴. Arnold Osten pozostawił z okresu swego starostwa także dwa orzeczenia. Jedno z 1385 r. wydał w otoczeniu rady Dobiegniewa w sprawie między Wedlami Neuwedel, Fryderykiem Stegelitzem i Hassonem Tutzem a klasztorem w Bierzwniku o cenę kupna jeziora⁴⁰⁵; drugie z 1388 r. dotyczyło sporu tego klasztoru z Burhardem Borkiem. Prawa opata bierzwnickiego wobec 20 łanów spornych w Objezierzu zostały uznane na roku sądowym w Choszcznie. Rozstrzygnięcia dokonał starosta w otoczeniu wasali marchijskich i rajców Choszczna⁴⁰⁶. Oba wyroki Arnolda Ostena okazały

³⁹⁷ Rdl I — 18: 126, 226 - 227; Kletke 205 - 206, 218 - 219, 265.

³⁹⁸ Rdl I — 19: 81; Kletke 296.

³⁹⁹ Rdl I — 24: 89; Kletke 377.

⁴⁰⁰ Rdl I — 18: 25 - 26; 19: 462; Kletke 273.

⁴⁰¹ Rdl II — 2: 177; Kletke 166.

⁴⁰² Rdl I — 19: 460; Kletke 194.

⁴⁰³ Rdl I — 19: 274; Kletke 373.

⁴⁰⁴ Rdl I — 13: 272; Kletke 397.

⁴⁰⁵ Rdl I — 19: 480; Grotefend 905; Kletke 380.

⁴⁰⁶ Rdl I — 19: 481; Kletke 386.

się korzystne dla kościoła. Starostowie Albert Wolfstein w 1359 r., Gaspar Donin w 1395 r., Arnold Osten w latach 1385 i 1388 przywieszali pod dyplomami zawierającymi ich wyroki własne pieczęcie⁴⁰⁷.

Starosta, jako terenowy namiestnik margrabiego, był głównym zarządcą domeny. Interesowały go przede wszystkim sprawy związane z różnymi formami obrotu nieruchomościami, uszczuplenia dochodowości dóbr panującego w drodze przywilejów egzempcyjnych, stanowienia rent itp. oraz niższego aparatu zarządzania. Ludwik II Rzymski zagwarantował starostom nowomarchijskim prawo zgody na wszelkie zmiany czynione w tej prowincji przez margrabiego⁴⁰⁸. Korzystali oni z tego prawa w sposób milcząco afirmujący treści dokumentów marchijskich, jako ich świadkowie, jak i bardziej aktywnie, przez wprowadzanie do odpowiednich aktów stosowanych formuł, stwierdzających ich urzędową rolę w czynności prawnej, czy nawet przez wydanie własnego dyplomu.

Milcząca obecność starosty Henryka Lochena potwierdzono w 1347 r. w przywileju egzempcyjnym dla Dankowa⁴⁰⁹, w 1348 r. w nadaniu lennym dla mieszczan gorzowskich Henryka i Piotra Rakowów⁴¹⁰, w 1351 r. w darowiźnie dla Drawska⁴¹¹, w 1351 r. w dyplomie dla Chojny⁴¹²; starosty Ottona Schlieffena w 1354 r. w akcie donacyjno-libetacyjnym dla klasztoru w Bierzwniku⁴¹³; starosty Jana Hausena w 1360 r. w nadaniu ziemskim na prawie lennym dla Chojny⁴¹⁴ i starosty Jana Wedla w konfirmacjach przywilejów wydanych przez Ottona VIII Gnuśnego w 1360 r. dla Chojny, Myśliborza, Lipian, Barlinka, Choszczna, Recza, Drawska i Gorzowa Wielkopolskiego⁴¹⁵.

Znaczenie starosty przy dokonywanej czynności prawnej podkreślono wyraźnie w dokumencie z 1347 r. zastawiającym u joannitów zamek w Łagowie, co zostało dokonane *mit rat unsers lieben gestrengen hauptmans frederich von Lochen*⁴¹⁶. Obciążając w 1353 r. rentą 8 grzywien denarów brandenburskich i przyznając 20 grzywien z bedy Wawrowa i Baczyny Marwitzom, Ludwik II Rzymski stwierdził ich pobór bez [...] *Otonis de Sliwen, militis advocati transoderani impedimento* [...] ⁴¹⁷. W dyplomie z 1401 r. biskupa kamieńskiego Mikołaja odnotowano stwier-

⁴⁰⁷ Rdl I — 13: 272; 19: 460, 481 - 482; Kletke 194, 397, 380, 386 oraz J. Walachowicz, *Rozwój immunitetu sądowego na Pomorzu Zachodnim do 1295 r.*, CPH, t. IX, z. 2, 1957, s. 45 - 49; tenże, *Landwójtostwo*, s. 139 - 169.

⁴⁰⁸ Rdl I — 18: 129 - 130; Kletke 238 oraz J. Walachowicz, *Landwójtostwo*, s. 169 - 211.

⁴⁰⁹ Rdl I — 18: 291; Kletke 172.

⁴¹⁰ Rdl I — 18: 391; Kletke 175.

⁴¹¹ Rdl I — 18: 225 - 226; Kletke 222.

⁴¹² Rdl I — 18: 224 - 225; Kletke 224.

⁴¹³ Rdl I — 18: 25 - 26; 19: 462; Kletke 273.

⁴¹⁴ Rdl I — 19: 238; Kletke 298.

⁴¹⁵ Rdl I — 18: 471 - 472; 19: 237 - 238; Kletke 296 - 297.

⁴¹⁶ Rdl I — 19: 131 - 132; Kletke 172 - 173.

⁴¹⁷ Rdl I — 24: 60; Kletke 255 - 256.

dzenie, że uposażenie altarii w kościele parafialnym w Przyjezierzu ustanowił Mikołaj Sack — — *juxta* — — *assensum, jussionem et approbationem nobilis viri Johannis Wardenberg, domini et heredis castri Zehden et advocati nove Marchie* ⁴¹⁸.

Najpełniej wreszcie znaczenie starosty dla domeny marchijskiej zaznaczyło się w aktach tylko przed nim samym dokonywanych lub potwierdzanych jego własnym dokumentem. W 1348 r. wobec starosty Teodoryka Brederlowa Siedowowie dokonali aktu subinfeudacji na rzecz miasta Chojny ⁴¹⁹. W roku 1392 Arnold Osten imieniem margrabiego Jana Zgorzeleckiego przekazał Hagenom barlineckie beneficjum sołtysie, dzierżone dotąd przez Toytęna ⁴²⁰. Do tego samego zakresu spraw, choć w nierównie szerszej mierze, należały nadzwyczajne pełnomocnictwa dla starosty Jana Wartenberga z lat 1398 - 1402, zlecające mu przeprowadzenie sprzedaży i odbioru należnych kwot pieniężnych z tytułu przekazania najpierw Drawska i ziemi drawskiej (tu współudział z Henrykiem Günthersbergiem), a potem całej Nowej Marchii Zakonowi Krzyżackiemu ⁴²¹.

Starosta nie tylko godził się na uszczuplenie domeny, jak to wykazano wyżej, ale prowadził także akcje rewindykacyjne. Dowodem może być skarga Ottona Kittlitz, posiadacza Dankowa i okolicy na starostę Jana Wartenberga, skierowana do króla i zarazem margrabiego brandenburskiego Zygmunta I w 1401 r. Spowodowała ona królewski [...] *ernsten Befehl, dass Ihr denselben Otto von Kittlitz in Besitzzung der Stadt Tankow und ihrer Zugehörung, wie er sie bei unsern Bruder Johan (Herzog zu Gorlitz), der sie ihm gegeben, gehabt hat, geruhlich nach seiner Briefe Laut und Anweisung ungehindert lasset und ihm darin keinerlei Einfälle und Hindernisse thut, sondern ihm und die seinen darin behaltet und beschirmt. Anders thut nicht bei unsern Hulden* [...] ⁴²². Ton tej interwencji oraz jej wysoki charakter dobrze zapewne świadczą o znaczeniu starosty w powierzonej mu prowincji.

W okresie od 1347 do 1356 r. często wymienia się starostów jako świadków wydawania dyplomów marchijskich, dotyczących świadczeń ludności na rzecz Marchii, głównie w dziedzinie wszystkich rodzajów bedy. W tej właśnie roli wystąpił Fryderyk Lochen w latach 1347, 1348, 1351 (dwa razy); Hasson Wedel Uchtenhagen w 1352 r.; Otton Schlieffen w 1353 r. i 1354 r. oraz Jan Wedel w 1356 r. ⁴²³ Chodziło zapewne zwykle o zgodę tego urzędnika na dysponowanie przez margrabiego będą miast

⁴¹⁸ Rdl I — 19: 88 - 89; Kletke 410 - 411.

⁴¹⁹ Rdl I — 18: 391; Kletke 175.

⁴²⁰ Rdl I — 18: 87; Grotefend 932, 933; Kletke 392.

⁴²¹ Rdl I — 18: 243; II — 3: 137 - 138; Kletke 401, 409 - 410.

⁴²² Kletke 410 - 411.

⁴²³ Rdl I — 18: 25 - 26, 225 - 226, 291, 391, 471; 19: 77 - 78, 233, 461, 462; 24: 60; Kletke 172, 175, 222 - 223, 236 - 238, 255 - 256, 273, 288 - 289.

(Dankowa, Gorzowa Wielkopolskiego, Drawska, Choszczna, Strzele Krajeńskich, Barlinka, Myśliborza, Lipian, Morynia, Mieszkowic)⁴²⁴ czy wsi (Wawrowa, Baczyny, Rakowa, Objezierza, Górzna, Kolska, Wielisławic)⁴²⁵ lub też na udzielanie immunitetów ekonomicznych dla klasztoru w Bierzwniku, który w 1351 r. określono jako ośmioletni formułą: *per octo annos continuos ab omni donatione et onere cuiuslibet seruitutis et talie qualitercunque nominate nobis faciendo et seruicio curruum presentibus liberamus — — sic quod nec nobis nec ulli officiatorum nostrorum ad aliquam donacionem nec seruitutem dictis octo annis durantibus aliquatenus teneantur — —*. Była to wolnizna na zagospodarowanie tzw. nowizn (*ndvalia*)⁴²⁶. W 1354 r. Otton Schlieffen asystował przy nadaniu pięciu wsi (Rakowa, Objezierza, Górzna, Kolska i Wielisławic) i obowiązujących w nich egzempcji od czynszów oraz obowiązków lennych wasali, wszakże z ogólnie zastrzeżonymi i bliżej nieokreślonymi powinnościami wobec margrabiego⁴²⁷. Niektóre dokumenty wskazują na aktywną gospodarkę starosty zasobami marchijskimi. W 1393 r. Jan Zgorzelecki stwierdził zastaw orbedy Trzcińska przez starostę Gaspara Donina u Kremsowów, a w 1396 r. Jan Wartenberg kwitował Chojnie pobranie od niej środków pochodzących z tej opłaty⁴²⁸. Pod 1370 r. odnotowano Gebharda Alvenslebena w związku z klejnotami króla duńskiego przechowywanymi w Chojnie⁴²⁹. Jan Wartenberg pożyczał w 1398 r. znaczne sumy od margrabiego Josta pod zastaw Kostrzyna, w 1401 r. wykupywał od joannitów Santok, a w 1402 r. zajęty był — po uprzednim przekazaniu Drawska i ziemi drawskiej — alienacją całej Nowej Marchii na rzecz Zakonu⁴³⁰.

Uprawnienia starosty w zakresie regaliów marchijskich znalazły potwierdzenie zwłaszcza w 16 wzmiankach źródłowych, z których dwie dotyczą mennicy; osiem cel, ruchu towarów i cen; pięć młynów i jedna rybołówstwa⁴³¹. Znamienne określenie spotykamy w dyplomie Ludwika I Starszego z 1336 r., w którym potwierdzono liczne nadania młynne dla Choszczna. W ostatnim zdaniu stwierdzono: *iste additiones facte sunt*.

⁴²⁴ Rdl I — 18: 225 - 226, 291, 391, 471; 19: 233; Kletke 172, 175, 222, 288 - 289.

⁴²⁵ Rdl I — 24: 60; Kletke 242, 255 - 256.

⁴²⁶ Rdl I — 19: 461; Grotefend 633; Kletke 223.

⁴²⁷ Rdl I — 18: 25 - 26; 19: 462; Kletke 273.

⁴²⁸ Rdl I — 19: 285; 24: 97 - 98; Kletke 395, 398.

⁴²⁹ Rdl I — 19: 251 - 252; Kletke 334.

⁴³⁰ Rdl I — 18: 243; 19: 37 - 38; II — 3: 137 - 138; Grotefend 953; Kletke 401 - 402, 409 - 410, 412.

⁴³¹ Rdl I — 18: 13, 25 - 26, 225 - 226, 385, 391, 405 - 406, 414 - 415; 19: 77 - 78, 198 - 199, 209 - 211, 224, 462; Kletke 112, 127, 128, 150, 170, 174 - 175, 222 - 223, 237 - 238, 273, 348, 391. Por. też J. Walachowicz, *Monopole książęce w skarbowości wczesnofeudalnej Pomorza Zachodniego*, Prace Kom. Hist. PTPN, t. XX, z. 2, Poznań 1963, s. 251 - 253.

a domino Eberwino ex iussu illius de Buch⁴³². Ostatni był właśnie starostą. Formułę tę uznać można za potwierdzenie praw starościńskich nie tylko wobec młynarstwa, ale także w dziedzinie innych monopolii.

W 1347 r. wydano dyplom Ludwika I Starszego, zatwierdzający obszerny akt starosty Fryderyka Lochena o organizacji i działaniu mennicy nowomarchijskiej⁴³³. W 1352 r. Ludwik II Rzymski zastawiając m. in. swe dochody z mennicy [...] *disser syth der Oder* [...] za długi u prepozyta Teodoryka i Mörmerów dokonał tego w obecności starosty Hassona Wedla Uchtenhagena⁴³⁴.

W 1336 r. starosta Jan Buch — — *auctoritate domini nostri marchionis* — — przekazał cło miejskie Frankfurtowi nad Odrą⁴³⁵. W 1340 r. wystąpił przy Ludwiku I Starszym jako świadek dyplomu przekazującego Gorzowowi Wielkopolskiemu połowę cła pobieranego od towarów płynących w dół rzeki w Santoku. Całą opłatę celną zastrzegł sobie margrabia tylko od spławianego drzewa budulcowego. Jednocześnie zwolniono rzeczywistych mieszkańców Gorzowa Wielkopolskiego od ceł w grodzie santockim⁴³⁶. Fryderyk Lochen wystąpił w 1351 r. jako świadek konfirmacji marchijskiej pełnego immunitetu celnego Chojny na terenie Brandenburgii oraz obietnicy nadania temu miastu na 10 lat cła w Schwedt, o ile miejscowość ta wróci od Pomorza Zachodniego do Marchii⁴³⁷. W podobnej roli wystąpili Otton Schlieffen w 1354 r. (konfirmacja chojeńskich przywilejów celnych)⁴³⁸ i Hasson Wedel Uchtenhagen w 1373 r. (zezwolenie na pobieranie ceł w Gorzowie Wielkopolskim z przeznaczeniem na utrzymanie gmachów publicznych, według jednocześnie stanowionej szczegółowej taryfy wysokości opłat od określonych towarów i jednostek miary)⁴³⁹.

Śladem zainteresowania się starosty zaopatrzeniem kraju w zboże i jego cenami okazał się dokument Ludwika I Starszego z 1336 r., zezwalający Chojnie na wywóz tego artykułu, jednak z ograniczeniami biorącymi pod uwagę interes kraju. Pierwszym świadkiem tego dyplomu był Jan Buch⁴⁴⁰. Arnolda Ostena widzimy w konfirmacji gorzowskiego prawa składu z 1391 r., wydanej przez Jana Zgorzeleckiego. Określiła ona towary podlegające składowi i stawki opłat pobierane od nich przez miasto⁴⁴¹.

Obiekty regale młynnego bywały często przedmiotem nadań mar-

⁴³² Rdl I — 18: 13; Kletke 127.

⁴³³ Rdl I — 19: 209 - 210; Kletke 170.

⁴³⁴ Rdl I — 19: 77 - 78; Kletke 237 - 238.

⁴³⁵ Rdl I — 23: 30.

⁴³⁶ Rd II — 18: 385; Kletke 150.

⁴³⁷ Rdl I — 19: 224 - 225; Kletke 222 - 224.

⁴³⁸ Rdl I — 19: 232; Kletke 264.

⁴³⁹ Rdl I — 18: 405 - 406; Kletke 348.

⁴⁴⁰ Rdl I — 19: 198 - 199; WAPS 41; Kletke 128.

⁴⁴¹ Rdl I — 18: 414 - 415; Grotefend 929; Kletke 391.

chijskich. Szczególne prawo starosty do dysponowania nimi za następnym zatwierdzeniem margrabiego sformułowano w 1336 r. Teodoryka Brederłowa określono przymiotnikiem *idoneus* w akcie Siedowów subinfeudującym na rzecz Chojny w 1348 r. także liczne młyny, prawa wodne i rybołówcze⁴⁴². Fryderyk Lochen był świadkiem dokumentów Ludwika I Starszego z 1348 r., przekazującego w lenno Rakowom czynsze z młynów podgorzowskich⁴⁴³ oraz z 1351 r. nadającego młyny dla Drawska⁴⁴⁴. Podobnie Otton Schlieffen znalazł się na liście świadków darowizny, obejmującej również młyny, dla klasztoru w Bierzwniku⁴⁴⁵.

Kompetencja policyjna starosty znalazła wyraz w dyplomie dla Mieszkowic z 1348 r., w którym sformułowano zakaz konfederowania się miast bez zgody margrabiego lub jego starosty⁴⁴⁶. Te same cele znajdujemy w liście władcy powołującym stany brandenburskie do Trenczyna. Celem tego zgromadzenia, zwołanego w 1388 r. przez Zygmunta I, było poszukiwanie środków dla zabezpieczenia pokoju wewnętrznego w Brandenburgii. W delegacji nowomarchijskiej znalazł się starosta Arnold Osten⁴⁴⁷.

Władzę wojskową starosty potwierdziły dokumenty z lat 1338, 1349, 1354, 1365 i 1396⁴⁴⁸. W 1338 r. poświadczono pociąganie przez starostę Jana Bucha rycerzy do służby wojskowej, a w 1365 r. Otton VIII Gnuśny uznał konieczność udziału Henryka hr. Schwarzburga w decyzji o losie jeńców przetrzymywanych w Szpandawie i Tangermünde⁴⁴⁹. Otton Schlieffen dysponował w 1354 r. siłą 200 rycerzy, co przewyższało dwukrotnie oddział landwójta świdwińskiego Hassona Wedla Uchtenhagena. Obaj uzyskali pełnomocnictwo margrabiego w dziedzinie prowadzenia rokowań pokojowych z Pomorzem Zachodnim i zawarcia pokoju⁴⁵⁰. Polityka wobec tego kraju pojawiła się też w prośbie wielkiego mistrza krzyżackiego, skierowanej w 1396 r. do starosty Jana Wartenberga, aby nie przepuszczał przez Nową Marchię antykrzyżackich oddziałów szczecińskiego Świętobora⁴⁵¹. Wynagrodzenie szkód poniesionych przez wasali w służbie marchijskiej za rządów starostów: Jana Bucha w 1338 r., Alberta Wolfsteina w 1349 r., Ottona Schlieffena w 1354 r. brała zwykle, na siebie Marchia⁴⁵².

⁴⁴² Rdl I — 19: 210 - 211; Kletke 174.

⁴⁴³ Rdl I — 18: 391; Kletke 175.

⁴⁴⁴ Rdl I — 18: 225 - 226; Kletke 222.

⁴⁴⁵ Rdl I — 18: 25 - 26; 19: 462; Kletke 273.

⁴⁴⁶ Rdl I — 19: 15 oraz A. Czacharowski, o.c., s. 44.

⁴⁴⁷ Rdl II — 3: 95 - 96; Grotefend 916; Kletke 384 oraz J. Walachowicz, *Landwójtostwo*, s. 211 - 214.

⁴⁴⁸ Rdl I — 18: 226 - 227; 24: 78, 101; II — 2: 140; Kletke 191, 265, 319 398 - 399 oraz J. Walachowicz, *Landwójtostwo*, s. 214 - 217.

⁴⁴⁹ Rdl I — 24: 78; Kletke 319.

⁴⁵⁰ Rdl I — 18: 226 - 227; Kletke 265.

⁴⁵¹ Rdl I — 24: 101; Kletke 398 - 399.

⁴⁵² Rdl I — 18: 226 - 227; II — 2: 140; Kletke 226 - 227, 265.

VI

Przeprowadzona analiza uprawnia do sformułowania następujących wniosków.

a. W okresie terytorialno-politycznego ukształtowania i okrzepnięcia marchii *trans Oderam* (1249 - 1402) nastąpiła gruntowna przebudowa struktury zarządu tej prowincji państwa brandenburskiego. Pod rządami askańskimi (do 1319/1320) przeprowadzono likwidację polskiej kasztelanii i zastąpienie jej landwójtostwem obejmującym z reguły po kilka ziem, związanych z miastem czy grodem. Źródła umożliwiły wyodrębnienie dla tych czasów pięciu landwójtostw: chojeńskiego, myśliborsko-gorzowskiego, naddrawskiego, świdwińskiego i prawodrzańskiego lubusko-frankfurckiego. Dyplomy z XIV w. pochodzące od Wittelsbachów i Luksemburgów informują o 22 landwójtostwach, określanych według miast stanowiących ich ośrodki. Praktyka jednak powoływania landwójtów na terytoria wskazuje na dalsze utrzymywanie przez margrabiów zasady większych okręgów, które powstawały przez powierzanie jednemu urzędnikowi do siedmiu ziem, co pozwala utrzymać tezę o przetrwaniu i funkcjonowaniu pod rządami tych dynastii landwójtostw stworzonych przez Askańczyków, związanych zasadniczo z tymi samymi centrami zarządu (Chojna, Myślibórz, Gorzów Wielkopolski i in.), jednak o często zmienianym zasięgu granic, które skutkiem łączenia i odłączania ziem stawały się mało stabilne. Landwójtostwa te jednak, w warunkach eksplozji ruchu libertacyjno-donacyjnego powierzane bardzo często przedstawicielom bogatych rodów feudalnych, stały się w XIV w. mało przydatne dla panującego. Zarząd terytorialny dojrzał do kolejnej reformy.

b. Zmiany w organizacji zarządu w czasach Wittelsbachów polegały na wprowadzeniu starostwa, jako jednostki terytorialnej obejmującej całą *Marchiam Transoderanam*. Fakt ten złączyć chyba trzeba z lustracją dokonaną na polecenie Ludwika I Starszego w 1337 r. Pozwoliła ona margrabiemu na zorientowanie się w zakresie przysługujących mu praw i dochodów nie objętych dotąd egzempcjami i oddanie ich egzekwowania w ręce starosty, jako zaufanego urzędnika mającego ratować to, co pozostało jeszcze dla władcy. System starostw znajduje też uzasadnienie w obcym wobec Brandenburgii charakterze obu dynastii, które kolejno w XIV w. władały tym księstwem. Zarówno Wittelsbachowie, jak tym bardziej Luksemburgowie prowadzili politykę dynastyczną zorientowaną na cele ogólnoniemieckie czy europejskie, bardziej południowe niż północne. Spowodowało to ich mniejsze zainteresowanie peryferyjną Brandenburgią, większą absencję w tym kraju i wynikającą z tego konieczność posługiwania się w rządzeniu namiestnikami na szczeblu prowincji i nawet całej Marchii. Wprowadzenie jednak hierarchicznego aparatu terenowego stanowiło niewątpliwie sukces XIV w.

c. Powoływanie landwójtów i starostów dokonywało się w drodze

nominaacji marchijskiej. Margrabia był w tym zakresie krępowany głównie sytuacją faktyczną, na którą składały się: rozwinięta własność feudalna świecka i duchowna, wpływowe miasta, niepewność sytuacji politycznej, mała popularność Wittelsbachów i Luksemburgów w Brandenburgii. Formalne ograniczenie możliwości nominacyjnych margrabiego radą i zgodą stanów oraz konieczność powoływania tylko indigenów pojawiło się w 1319 i 1349 r., w obu przypadkach w okresie szczególnej słabości władzy centralnej i wzmożonej aktywności stanów. Wbrew jednak tym przywilejom na stanowiskach starostów często widzimy osoby spoza Marchii i nie dostrzegamy śladów konsultowania ze stanami aktów nominacyjnych. Stawia to pod znakiem zapytania respektowanie przez rząd jego własnych ustępstw. Landwójtostwa i starostwo powierzano zapewne nominatowi za złożeniem odpowiednich sum, których zwrot dokonywał się w toku urzędowania. Dymisja urzędnika była możliwa tylko po uprzednim rozliczeniu wzajemnych zobowiązań i wyrównaniu szkód. Rachunki te mogły być prowadzone z krewnymi i spadkobiercami obu stron. Okres sprawowania władzy przez urzędnika określić można jako krótki.

d. Zarówno landwójt, jak i starosta dysponowali podobną władzą, wykonywaną według dawnego sposobu w zakresie sądowym, skarbowo-zarządzającym, policyjnym i wojskowym. Różnili się wszakże rangą i właściwością terytorialną. Starosta był ogólnym namiestnikiem margrabiego dla całej prowincji *trans Oderam*, co dawało mu szersze kompetencje zwłaszcza w zakresie nadawania lenn, strzeżenia interesów całego okręgu w dziedzinie jego spraw wewnętrznych i także zewnętrznych oraz uprawnienia nadzoru i kontroli wobec landwójtów, prowadzone w imieniu i pod autorytetem władcy. Od połowy XIV w. starosta ograniczony został w wielu sprawach konsultacją a nawet akceptacją stanowej rady ośmiu, złożonej z przedstawicieli rycerstwa i miast *ultra Oderam*.

e. Starostwo, związane z prowincjami brandenburskimi, z których jedną była *Marchia Transoderana*, stanowiło istotne novum w schemacie ustroju zarządu terytorialnego Brandenburgii. Genetycznie związane z rządami Wittelsbachów nosiło w sobie ślady wzorców bawarskich, wzbogacone czeskimi w czasach luksemburskich. Zdradza ono także bardzo wielkie podobieństwo do funkcjonujących w XIV w. w Polsce starostw tak bardzo wtedy przydatnych królowi w wykonywaniu władzy w terenie⁴⁵³. Inna rzecz, że w stosunkowo niedalekiej przyszłości starostwa stały się zarówno w Brandenburgii, jak i w Polsce, przedmiotem ataku stanów i uległy stopniowo feudalizacji.

⁴⁵³ E. Böhm, o.c., s. 80; A. Czacharowski, o.c., s. 19-35, 51-52; S. Kutrzeba, *Starostowie — ich początki i rozwój do końca XIV w.*, RAU WHF, t. XLV, Kraków 1903, passim; J. Walachowicz, *Landwójtostwo*, s. 253-267; J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I, Warszawa 1964, s. 256-257, 457-460.

JERZY WALACHOWICZ (Poznań)

LA STAROSTIE DANS L'ADMINISTRATION TERRITORIALE DE LA MARCHIA TRANSODERANA JUSQU'AUX DÉBUTS DU XVe SIÈCLE

Résumé

L'auteur parle dans son article de l'administration territoriale de la Nouvelle Marche brandebourgeoise et de la terre de Torzym, qui formaient ensemble la dite *Marchiam Transoderanam*. Dans la période de 1249/1250 à 1402 on reconstruisit fondamentalement l'administration de ce province. On liquida tout d'abord la châtellenie polonaise en la remplaçant par la land-mairie (de Chojna, Myślibórz-Gorzów, sur Drawa, Świdwin et Lubusz-Frankfurt sur le rivage droit d'Odra). L'évolution ultérieure, au XIVe s. sous le pouvoir des Wittelsbachs (1323 - 1373) et des Luxembourgs (1373 - 1402) ne liquida pas ces unités malgré qu'on changeait facilement leur forme dans le territoire. Les sources connaissent 22 territoires appelés *terra* ou *advocatia* qui, en changeant leur configuration, entraient dans les cadres des districts de land-mairies. La starostie *ultra Oderam*, qui embrassait en surplus de land-mairies toutes les terres brandebourgeoises sur l'Odra moyenne et Warta inférieure, se forma dans les temps de Louis Ier Agé (en principe après l'inspection de 1337).

Dans la période de la dynastie ascanienne jusqu'en 1319/20 les land-maires (*advocati*) fondés de pouvoir judiciaire, d'administration de finances, de l'ordre général et militaire, exerçaient les fonctions des employés locaux de Brandebourg *ultra Oderam*. Vu le progrès de la féodalité du pays, le développement du mouvement de donation et d'exemption des charges ainsi que la maîtrise, au XIVe s., des land-mairies par des familles puissantes, la Marche se trouva en présence de la réforme de l'apparat territorial pour sauver ce qui ne fut pas encore emporté comme butin par des états. Ce fait coïncida avec l'extinction des Ascaniens (1319/1320) et la prise en possession de l'électorat par les familles de Wittelsbachs en 1323 et de Luxembourgs en 1373. Les nouveaux souverains s'intéressaient beaucoup plus aux affaires du sud que du nord et séjournaient souvent hors de Brandebourg. Ils se faisaient alors remplacer par des régents de confiance qui exerçaient le pouvoir au duché pendant leur absence. Au degré du province le pouvoir était attribué aux starostes. Il était pareil à celui des land-maires, mais sur un territoire plus large et dont le domaine était plus important. Les starostes avaient au surplus l'autorisation du contrôle et de la surveillance en face de land-maires. Ils étaient les régents du pouvoir. Depuis la moitié du XIVe s. la liberté des starostes en *Marchia Transoderana* fut gênée par le conseil composé des représentants de la chevalerie et des villes.

Aussi bien le land-maire (*advocatus*) que le staroste (*capitaneus*) étaient des fonctionnaires nommés par le margrave. La nomination prenait parfois la forme de la mise en gage ou entre les mains fidèles. Cela permet de supposer que le candidat effectuait une prestation pécuniaire en faveur de la Marche qu'on décomptait ensuite. Aux moments difficiles pour le régnant, en 1319 (litige de la succession) et en 1349 (affaire de Valdemar Imposteur) furent délivrés les documents qui accordèrent à la chevalerie le droit de conseil et consentement en question de la nomination et garantissant que seulement l'*indigena* peut être nommé. Dans la pratique nominative, cependant, nous n'avons pas trouvé de traces de consultations avec des états en questions susdites; aux postes de starostes, d'en dehors de *Terra*

Transoderana, furent nommés p. ex. Günther comte de Schwarzburg, Bodo Castolowitz, Jean Wartenberg et les autres. C'était plutôt la situation effective qui limitait le souverain dans sa politique de nomination, l'endettement de margrave etc. Lorsqu'on privait un fonctionnaire de son office on devait faire avec lui les descomptes de sa mise de fonds, de ses dépenses, ses dommages etc. Dans ce but une commission était spécialement appelée. Elle était composée des hommes de confiance de la Marche et du margrave. Les descomptes, parfois bien accablants, étaient aussi appliqués à l'égard de parents et héritiers des fonctionnaires. En dépit de ces inconvénients les périodes pendant lesquelles les personnes particulières exerçaient les fonctions étaient assez courtes et dépassaient rarement cinq ans.

La starostie qui concentrait entre les mains d'un seul fonctionnaire la totalité d'autorisations de la marchè en *Terra Transoderana*, était un *novum* essentiel introduit au XIVe s. à la structure de l'administration territoriale de Brandebourg, par les Wittelsbachs et les Luxembourgs. Ce *novum* possédait beaucoup de ressemblances avec les dissolutions d'organisation bavaroise, tchéque et aussi polonaise de la période de postimmunité.